

Yeni

ÜLKE

2

1978

MUZAFFER ERDOST
ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME
GEÇİŞ KOŞULLARI,
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ VE SONUÇLARI

İ. AREL
TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ VE
MC İKTİDARININ 1978 PROGRAM BÜTÇESİ

VAHAP ERDOĞDU
EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI

SEYHAN ERDOĞDU
EV KİRASİ VE ARSA RANTI ÜZERİNE

AUGUSTE CORNU
MARX, RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİN YADSINMASI
VE HEGEL'İN YAPITLARINDAKİ EMEK
KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ

İÇİNDEKİLER

BÜTÜNLEŞME ÖZLEMİ VE GEÇMİŞİ BÖLMEK
Ü L K E
1-4

EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI
VAHAP ERDOĞDU
5-72

TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ VE MC İKTİDARININ
1978 PROGRAM BÜTÇESİ
İ. AREL
73-87

EV KİRASİ VE ARSA RANTI ÜZERİNE
SEYHAN ERDOĞDU
88-108

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME
GEÇİŞ KOŞULLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ
VE SONUÇLARI
MUZAFFER ERDOST
109-248

MARX, RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİN
YADSINMASI VE HEGEL'İN YAPITLARINDAKİ
EMEĞİN KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ
AUGUSTE CORNU
(KENAN SOMER)
249-272

LENİN GİZLİLİKTE
ERIC VERNEY
(A. ALTINDAL)
273-278

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR

EKİM DEVRİMİNİN SOSYALİST NİTELİĞİ VE
DEMOKRATİK DEVRİMİ TAMAMLAMASI,
BAĞIMLI ÜLKELERDE DEVRİMİN FARKLİLİĞİ
M. E.
279-287

"EN BÜYÜK TEHLİKE" ÜZERİNE AÇIKLAMA,
MEKTUP VE NOTLAR

TÜSTAV
Arşivi
Alpay BİBER
Koleksiyon

ÜLKE

SAYI 2

OCAK ŞUBAT MART

1978

BÜTÜNLEŞME ÖZLEMİ VE GEÇMİŞİ BÖLMEK

Bir özlem: bütünleşmek. Ama Türkiye devrimci hareketi, güncel bölünmüşlüğüne yeni bir boyut kazandırmış bulunuyor. Bölünme, bu kez, proleter devrimci hareketin tarihine yöneltmiştir, ve güncel bölünmüşlük, kendisine, tarihsel bir taban aramakta, ve devrimci hareketin tarihsel derinliğine doğru yaygınlaştırılmaktadır.

Kuşku yok ki, devrimci hareketimizin tarihsel bakımdan ilk halkaları, uzun yıllar, bir çekirdek kadronun oluşturulmasıyla sınırlı kalmış, sağlıklı bir kitle hareketine dönüşmemiştir. Bunun nedenlerini, toplumun nesnel koşullarında değil, yaşamını devrimci harekete adanmış insanların öznel davranışlarında aramak, elbette doğru bir tutum değildir.

Ve gene kuşku yok ki, devrimci hareketimizin tarihi, Türkiye'ye uyarlanmış teorik bir tahlil derinliğinden de önem-

li ölçüde yoksundur. Genel, kalın çizgileriyle doğru teorik tahlillerdir bunlar. Bu kalın çizgileri bakımından da yer yer eleştirilebilir nitelikte olmasına karşın, devrimci pratiğimizin temel taslak halkalarıdır. Zaman aralıklarıyla birbirinden kopuk kalmış halkaların, Türkiye'nin sorunlarının önemli ölçüde değişmesi sonucu, bütünleşmesi güçleşmiş olabilir. Ulusal Kurtuluş Savaşının koşullarından doğan proleter devrimci tahlillerin, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki proleter devrimcilerin sorunlarına ışık tutmayacağı anlaşılır bir şeydir. Ama, devrimci hareketin strateji ve taktiğini değişikliğe uğratan nesnel koşullar, görünürde birbirlerinden farklı olsalar da, özünde sınıf savaşımına ve toplumun sınıfsal yapısının değişmesine dayandıkları için, sınıfsal tahliller de, birbirlerine o denli bağlıdır. Bugün, devrimci hareketimiz açısından, sorunlar daha da değişiktir. Yeni sorunların çözümünün teorik tahlillerini, Türkiye devrimcisi, yeniden yaratmak zorundadır. Ve bu anlamda, yeni bir halka yaratacağı için bağımsız, ama devrimci hareketimizin zincirinin bir halkası olacağı için de, tarihine bağlıdır.

Türkiye devrimcisinin, 1961 Anayasasıyla, bir ölçüde yasal olarak ortaya çıkışının kökleri, Türkiye devrimci hareketinin tarihinin derinliklerine uzanır. Ve bu tarihsel kalıttan kaynaklanarak kendi tarihini yaratmaya devam edecektir.

Her şey, kendi içinde, tezini ve antitezini taşır ve her nicel gelişme tez ile antitez arasında kerteli bir savaşım, her nitel değişme tezin antiteze dönüşmesidir. Her tez antiteze dönüştüğü zaman, antitez, yeni bir tez haline gelir ve kendi antitezini de yaratmaya başlar. Bu diyalektik gelişmenin halkalarından en üstteki, elbette ki, en alttakine göre daha ilerde durmaktadır, daha yenidir, ve kuşku yok ki canlı olandır, geleceği doğuracak olandır. Proleter devrimci hareketimizin tarihini, ister bir nicel gelişmeler zinciri, ister bir nitel değişmeler zinciri olarak ele alalım, ve ister bu zincir zaman aralıklarıyla birbirinden kopmuş olsun, ister olmasın, her gelişme ya da her değişme, kaynağını, az ya da çok, hareketin tarihsel varlığından alır. Kuşku yok ki, devrimci hareket, devrimci hareketin teorik ve pratik evrensel kaynaklarından ve deneyimlerinden daha büyük ölçüde beslendiği ve kendisine, kendi toplumu içerisinde, daha bü-

yük bir canlılık katacak toplumsal değişmeleri hazır bulduğu ölçüde, daha büyük boyutlara ulaşma olanağına kavuşur. Zaman içerisinde, tarihsel kalıtın etkisi azalır görünse de, bugün, yarının tarihi olarak, devrimci hareketin tarihini zenginleştirir. Devrimci hareketi, kimi zaman canlı tutarak, kimi zaman bir adım geriye de düşse ayakta tutarak, onun varlığını korumuş, sade proleterler, militanlar, liderler, erdemleriyle ve kusurlarıyla, başarılarıyla ve başarısızlıklarıyla bu hareketin tarihinin *bütünü* oluştururlar. Kuşku yok ki, proleter devrimci her hareket, her zaman, mutlak olarak kusursuz değildir. Bazı hareket vardır ki, bunların kusurları, başarılarına ağır basabilir. Ama, proleter devrimci hareket niteliğini korudukça, başarısız da olsa, her proleter devrimci hareketin, olumlu bir yanı da vardır — başarılı hareketlerin olumsuz yanları olabileceği gibi.

Türkiye devrimcisi, geçmişe, uzak tarihine olduğu kadar, yakın tarihine, bu anlayışla, olumlu ve olumsuz iki yönü açısından bakmalıdır. Olumlu yön ile olumsuz yön, kimi zaman birbirlerine ağır basmışlardır, kimi zaman birbirini dengelemişlerdir. Kişi ya da kuruluşları tüm olarak kusursuzlaştırmak ya da tüm olarak yadsımak yerine, onların olumsuz yönlerini eleştirmek ve olumlu yönlerini almak, doğru devrimci tutum olmak gerekir. Olumsuz yönleri eleştirmek ve orada bırakmak, olumlu yönleri almak ve onu hareketin yeni adımları için geliştirmek, yaşatmak. Olumsuz yönleri eleştirmek ama abartmamak; olumlu yönleri almak, ama onu yeni koşullara doğru bir biçimde uyarlayarak zenginleştirmek. Olumsuz yönleri abartarak —olumlu yönleri de yadsımaya varacak ölçüde— eleştirmek, eleştirinin olumsuz amaçlar için kullanılmasından başka bir şey değildir. Ve bunun tersi de o denli doğrudur. Kişi ya da kuruluşların —olumlu yönlerinin abartılarak— kusursuzlaştırılması, onların olumsuz yönlerinin eleştirisini engellediği gibi, o kişi ve kuruluşlarla birlikte, olumsuz yönleri de, olumlu bir görünüşe büründürür.

Böyle bir tutum, bizi, şu noktaya götürür: yeterince bölünmüş bulunan güncel devrimci hareketi, bölünmüş bir tarihsel temel üzerinde bir kez daha bölünmeye. Geçmişe göre bölünmek, güncel bölünmeyi, katılaştırmak ve süreklilen-

dirmekten başka bir şeye yaramaz. Geleceği bütünleştirmek için, geçmişi, kişi ya da kuruluşlara göre bölmek, olumlu bir tutum değildir. Yaşamını devrimci hareket uğruna tüketmiş, bu uğurda canını vermiş, sade proleterden liderlerine kadar, tüm geçmişe saygılı olmak, kişi ve kuruluş olarak, hareketteki olumsuz yönleri eleştirmek ve orada bırakmak, olumlu yönleri geliştirmek ve yaşatmak, geleceği bütünleştirmenin ilk koşullarından biri olduğu kadar, proleter devrimci hareketin öz deneyimlerinden, doğru bir biçimde yararlanabilmenin de koşullarından biridir.

Ü L K E

VAHAP ERDOĞDU

**EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ
VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI**

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİ

a) *Tekelci Devlet Kapitalizminin Özellikleri*

Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*¹ adlı yapıtını 1916'da yazmıştı. Bu yapıtında Lenin, emperyalizmin kapitalizmin son aşaması olduğunu ve bu nedenle de çürüyen kapitalizm olduğunu vurgulamıştı. O günden bugüne yarım yüzyılı aşan bir süre geçtiği halde, emperyalizmin hâlâ varlığını sürdürmesine ve hele de bazı ülkelerde gelişerek varlığını sürdürmesine bakarak, Lenin'in Marx ve Engels'e dayanarak öne sürdüğü tezlerin gerçekliğini yitirdiğini savunan burjuva ideologların yanısıra, yeni emperyalizm teorileri yaratan marksologlara da yaygın bir biçimde raslanmaktadır. Oysa kapitalizmin, emperyalizm evresine geçmesiyle birlikte, çok kısa bir altın çağ yaşadıktan sonra, sınırsız egemenliği, Sovyetler iktidarı ile beklemediği

¹ V. İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1977.

bir anda kısılmış, emperyalist zincirin halkası en zayıf yerinden kopmuştur.

Lenin'in emperyalizm konusundaki teorisi, aslında gene kendisinin marksist öğretiyeye bir katkısı olan, kapitalizmin eşit olmayan gelişme yasası ile birbirini bütünlemektedir. Bu yasa gereği emperyalizm, bir yerde güçlenirken, bir başka yerde zayıflamakta ve bir bütün olarak sürekli bir gerileme içinde bulunmaktadır. Lenin'in kitabı yayınlandığında emperyalizm zinciri bütün dünyayı kucaklamış bulunuyordu. Oysa bugün dünyanın üçte-biri sosyalist bir düzen içinde emperyalizmin karşısında, onunla boy ölçüşecek boyutlara ulaşmıştır. Bunun yanısıra, emperyalizm, artık sömürgeciliğini de eski ölçüler içerisinde yürütememektedir. Anti-emperyalist ulusal bağımsızlık hareketleri, emperyalizmin sınırlarını her gün biraz daha daraltmakta, onu kendi sınırları içine sıkıştırmaktadır. Bu durum, emperyalizmin kendi iç çelişkilerini artırmakta ve varlığını koruyabilmek, sömürüsünü eski düzeyde tutabilmek için yeni yöntemler aramak, yeni önlemler almak zorunda bırakmaktadır.

Kapitalizmin serbest rekabetçi dönemden teknelci döneme geçişi, ardından da teknelci devlet kapitalizmine geçişi, Lenin'in emperyalizm teorisinin dün olduğu kadar, bugün de geçerliğini kanıtlamaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra, bilimsel ve teknolojik devrimin üretici güçlerde sağladığı büyük ilerleme, devletin belirleyici bir unsur olarak teknelciliğin içinde yer almasını sağlamıştır. Bugün Batı Avrupa'nın toplam sanayi üretiminde devletin payı yüzde 30'a ulaşmış bulunmaktadır. İngiltere, Federal Alman Cumhuriyeti, Fransa, İtalya başta olmak üzere, öteki kapitalist ülkeler, önemli sanayi kollarını devlet denetimi altına almışlardır. ABD'de ise ulusal zenginliğin yüzde 23'ü devlet mülkiyetindedir. Atom enerjisi, uzay sanayii ve enerji şebekesi devletin elinde bulunmaktadır. Bugün ABD, İngiltere, Japonya, Fransa, Federal Almanya ve İtalya, ulusal gelirin yüzde 40-55'ini devlet harcamalarına ayırmıştır. Bu oran giderek de artmaktadır. Devlet özel tekellerin en büyük alıcısı durumundadır. Örneğin, son on yılda ABD özel sektöre 300 milyar dolarlık askerî sipariş vermiştir.² Devlet ile te-

keller içiçe girmiş, tekeller devleti devlet de tekelleri güçlendirmiştir. Devlet, tekellerin bankeri durumundadır. *Fortune* dergisinin Mayıs 1976 sayısına göre, ABD'nin en büyük 500 firmasının 1975 yılı gayri safi gelirleri 865 milyar 234 milyon dolardır, ki bu, aynı yıldaki tüm dünya ülkelerinin ihracatını (789 milyar dolar) aşmaktadır. 1975 yılındaki Exxon, General Motors, Royal Dutch, Shell, Ford Motors ve Texaco'nun satışları, İtalya'nın 1975 yılındaki gayri safi ulusal gelirinden fazladır.

Teknelci devlet kapitalizminin gelişmesiyle birlikte, tekellerin de boyutları genişlemiş, kendi alanlarındaki rekabeti ortadan kaldırmışlardır. ABD'de "Üç Büyükler", otomobil sanayiinin yüzde 97,8'ini (General Motors, Ford Motors, Chrysler); petrol sanayiinin yüzde 48'ini (Exxon, Mobil Oil ve Texaco); çelik sanayiinin yüzde 44'ünü (US Steel, Bethlehem Steel ve Republic Steel); elektrik ve radyo sanayiinin yüzde 37,8'ini (General Electric, International Business Machines ve Western Electric); uçak ve uzay sanayiinin yüzde 49,3'ünü (MacDonnel Douglas, Lockheed Aircraft ve Boeing Airplane) ellerinde tutmaktadır.

Japonya'da beş büyük şirket 1967 yılında bilgisayar üretiminin yüzde 96,6'sını, pik demirin yüzde 86,2'sini, çeliğin yüzde 70,9'unu, otomobilin yüzde 79,2'sini üretmiştir. Federal Almanya'da beş şirket 1968 yılında otomobil üretiminin yüzde 98'ini, üç şirket uçak sanayiinin yüzde 93,8'ini, yedi şirket çelik üretiminin yüzde 80'ini üretmiştir. İngiltere'de 1968'de çelik üretiminin yüzde 90'mı bir şirket, otomobil üretiminin yüzde-yüzünü dört şirket, elektrikli ev aletlerinin ise yüzde 54'ünü üç şirket elinde tutuyordu. Fransa'da otomobil sanayii dört şirketin elinde, çelik üretiminin ise yüzde 70'i iki şirketin elindedir.³

Bu tekeller yalnızca kendi ülkelerinin bellibaşlı sanayi kollarını ellerinde bulundurmakla kalmıyorlar, dünyanın dörtbir yanına yayılmış bulunuyorlar. Örneğin General Electric'in 1971'de ABD içinde 160, Batı Avrupa ve Orta Doğu'

² S. Vladimirov, L. Teplov, *NATO A Bleak Picture*, Progress Publishers, Moscow 1977, s. 117.

³ N. Inozemtsev, *Contemporary Capitalism: New Developments and Contradictions*, Progress Publishers, Moscow 1974, s. 67-68.

da 35, Kanada'da 25, Latin Amerika'da 24, Güneydoğu Asya'da 9 ve Güney Afrika'da 3 kuruluşu vardır ve nükleer reaktörden, atom bombasından, elektrikli diş fırçası ve elektrikli çakmağa kadar, 250 bin tür mal üretmektedir. General Motors'un 18 ülkede, ITT'nin 60 ülkede kuruluşları vardır.⁴ Çokuluslu şirketler adı altında toplanan bu tekeller, sosyalist ülkeler de dahil dünyanın her köşesine uzanmışlardır.

Tekelci devlet kapitalizminin bir özelliği de ekonominin askerileştirilmesi olmuştur. En büyük tüketim alanı olarak silahlanma yarışı büyük tekellerin başlıca kâr kaynağıdır. Bu nedenle sürekli savaş kısırtıcılığı, emperyalist politikanın temel yönlendiricisi olmaktadır. NATO, CENTO gibi uluslararası askerî ittifaklar yanında, tek tek ülkelerde yapılan ikili ittifaklar, bu politikanın büyük tekeller adına kapitalist devletlerin uygulama alanına aktarılmasından başka bir şey değildir. Dünyanın 1976 yılındaki askerî harcamalarının 300 milyar dolara ulaştığı ve bunun yarısının NATO ülkelerinin payına düştüğü gözönünde tutulacak olursa, büyük silah tekellerinin ne büyük kârlar sağladığını kestirmek mümkündür. Büyük Amerikan tekellerinin devletle içiceliği, özellikle de Pentagon üzerindeki egemenlikleri, ABD'nin dış politikasını olduğu kadar, iç politikasını da belirlemektedir. Bu tekeller, kendi yönetimlerini de askerileştirmişlerdir. Pentagon'un bütün emeklileri bu tekellerde çalışmaktadır. Örneğin Lockheed, 1 Şubat 1965 tarihinde 210 eski yüksek rütbeli subay çalıştırıyordu. Boeing 169, McDonnell Douglas 141 yüksek rütbeli subay çalıştırıyordu.⁵ Emperyalizmin saldırganlığının, savaş kısırtıcılığının arkasında büyük tekeller bulunduğu sürece, tam bir dünya barışının sağlanması olasılığı da tekelci devlet kapitalizminin niteliğiyle vakından ilişkilidir.

Tekelci devlet kapitalizminin bir başka özelliği de, II. Dünya Savaşından sonra bilimde ve teknolojiye sağlanan büyük sırcamalar ile üretici güçlerde görülen büyük ilerlemelerdir. Bilim ve teknolojiye bir "devrim" olarak nitelendirilen bu gelişmenin esas kaynağı, emperyalizmin kendisidir. Bu devrim, 18. yüzyılın ortalarında başlayan ve 19. yüzyılın baş-

larına kadar süren sanayi devriminden farklıdır. Bu devrim, makineden ya da yeni makinelerin bulunması ve yaygınlaşmasından değil, bizzat bilimden kaynaklanmaktadır. Matematik ve fizikteki gelişmeler, nükleer parçalanma ve atom sanayiinin temellerini atmış ve elektronik beyinlerin gelişmesini sağlamıştır. Kimya bilimindeki gelişmeler pek çok yapay maddenin üretimi sanayiini geliştirmiş, sanayiinin hammadde gereksinmesini önemli ölçüde karşılamıştır. Biyolojideki gelişmeler, tarım ve tıp alanında büyük ilerlemeler getirmiştir. *Bilim, üretici güçlerin yardımcı bir ögesi olmaktan çıkmış, doğrudan bir üretici güç haline gelmiştir.*

Buna paralel olarak, bilim de başlıbaşına bir sanayi haline gelmiştir. Bilimin sanayileşmesiyle birlikte, bu alana yatırılan sermaye de o ölçüde artmış bulunmaktadır. Örneğin ABD'nin Araştırma ve Geliştirme harcamaları 1953'te 5 milyar dolarken, bu rakam 1970'lerde 27 milyar dolara ulaşmıştır.⁶ Öteki kapitalist ülkelerde de ABD ölçüsünde olmasa bile, bu alana yapılan harcamalar yıldan yıla artmaktadır. Böylesine milyarlarla ifadesini bulan harcamalar, ancak tekelci devlet kapitalizminin üstesinden gelebileceği bir iştir. Ancak devletin yanında tek tek tekeller de bu alanda büyük harcamalar yapmaktadır. IBM'ın araştırmaya yatırımı 1 milyar dolardır.⁷ General Electric şirketinin araştırma ve geliştirmeye harcadığı yıllık tutar ise 1965'lerde 300-350 milyon dolardır. Bu şirket salt bu amaç için 27.000 personel çalıştırmaktadır ve bunların önemli bir bölümü kendi dallarında uzmanlaşmış bilim adamı, daha doğrusu *bilim işçileri* niteliğindedir. Bu durum, bilimin sanayileşmesinin yoğunlaşmasına paralel olarak, bilim işçilerinin de bu merkezlerde yoğunlaşmasını getirmiştir. Kapitalist dünyanın sanayileşmiş ülkeleri, dünya bilim işçilerinin aşağı yukarı dörtte-üçünü ellerinde bulundurmaktadırlar.⁸

Bilimsel ve teknolojik devrim emeğin araçlarını ve nesnelerini değişikliğe uğratmıştır. Nükleer enerji, elektronik beyinler, sibernetik gibi unsurların üretim güçleri arasına girmesi ile *emek araçları* büyük bir değişiklik göstermiştir.

⁴ Inozemtsev, *agy*, s. 69, 72.

⁵ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 119.

⁶ N. Inozemtsev, *agy*, s. 45.

⁷ *The Economist Survey*, September 10, 1977, s. 12.

⁸ Inozemtsev, *agy*, s. 39.

Otomasyon ve sibernetik, insanın fiziksel gücünün yerini almakla kalmamış, zihinsel gücünün yerini de almaya başlamıştır. Doğanın giderek azalan hammadde kaynaklarının yerini alan sentetik hammaddeler, *emeğin nesnelерinde* de değişiklik yaratmıştır. Bunların sonucu olarak da *emek faaliyetinin niteliğini* değiştirmiş, *kol emeğinin* alanı daralırken *kafa emeğinin* alanı genişlemiştir, *vasıfsız emeğin* etkinliği azalırken, *vasıflı emeğin* etkinliği artmıştır. Böylece de emeğin üretkenliği, yani sömürü oranı artmıştır.

Emeğin niteliğindeki bu değişme, *eğitimin* de önemini artırmıştır. Bilim doğrudan bir üretici güç haline dönüşünce, eğitim üretimin önemli bir unsuru haline gelmiş ve eğitime yapılan yatırımlar büyük ölçüde artmıştır. Gerek bilim işçilerinin geliştirilmesine olan gereksinmenin artması, gerekse de vasıflı emeğe olan talebin büyümesiyle, bu işçilerin yetiştirilmesi için gereken eğitimi, temel yatırım alanlarından biri haline getirmiştir. Bu alanda da başı çeken ABD, kapitalist dünyanın eğitim harcamalarının yarısından fazlasını yapmaktadır. 1950'de eğitimin ulusal gelir içindeki payı yüzde 3,7'ye 1970'te yüzde 8,2'ye çıkmış bulunmaktadır. ABD'nin eğitime yaptığı harcama 1973 yılında 86,6 milyar dolara ulaşmıştır.⁹ Benzer durum, öteki kapitalist ülkelerde de gözlemlenmektedir.

Son yirmi yılda dünya sanayi üretimi dört kat artmıştır. Bu, bilimsel ve teknolojik devrimle üretici güçlerde sağlanan büyük sıçramayı ve ona paralel olarak üretimdeki artış simgeler. ABD'nin 1951-1970 dönemi arasında üretim kapasitesi yüzde 160 oranında, üretim hacmi ise yüzde 120 oranında artmıştır. Buna karşılık üretimde bulunan işçilerin sayısında yüzde 10,6'lık bir artış görülmüştür.¹⁰ Bu gelişme, emeğin verimliliğinin ne ölçüde arttığını göstermektedir.

Öte yandan bu gelişme yalnızca ABD'ye özgü değildir. Kapitalist dünyada 1950-1972 arasında sanayideki büyüme, yılda ortalama yüzde 5,4 olmuştur. Özellikle Japonya bu dönem içinde ortalama yüzde 15,1 oranında, Federal Almanya yüzde 7,1 ve İtalya ise yüzde 7,2 oranında bir artış kaydet-

mişlerdir.¹¹ Japonya ve Federal Almanya'da görülen bu büyük gelişme, iki ülkenin de savaş sonrasında 10-15 yıl askerî harcamalara ve silahlanmaya yatırım yapmayıp, öteki temel sanayi dallarına ağırlık vermeleri sonucu olmuştur. Japonya'nın çelik üretimi 1960'tan bu yana yüzde 400 artarken, ABD'nin artışı yüzde 30, Ortak Pazarın ise yüzde 38 olmuştur. Japonya'nın 1975'teki gemi sanayiindeki satışı 16 milyar dolara ulaşmıştır ve ihracatta ise çelik ve otomobilten sonra üçüncü sırayı almıştır.¹²

Nihayet tekelle devlet kapitalizmi döneminde toplumun sınıfsal yapısı da büyük değişikliklere uğramıştır. Gelişmiş ülkelerde küçük mülkiyet, özellikle tarımda, hemen hemen yokolmuştur, ya da yokolma yolundadır. Kişisel emeğe dayanan küçük işletmeler, çoğu kez, bir işçinin aldığı ücretin altında bir kazanç sağlayabilmektedir. Tekel-dışı burjuvazi, her bunalımda iflâsla karşı karşıya kalmaktadır. Aydın tabaka, gerek köken yönünden, gerekse maddî koşullar yönünden işçi sınıfı ve orta tabakalara daha çok yaklaşmıştır. Mühendis, teknik personel gibi aydın kesimin büyük bir bölümünün yaşam koşulları, bir işçinin maddî koşullarından pek de farklı değildir. Emek-gücü içersinde kafa emeğinin oranı giderek artmıştır. Kapitalist ülkelerdeki bu oran yüzde 30-45 arasındadır. Bu değişikliğin sonuçlarından biri de emek-gücü göçü olmuştur. Gerek bilim adamı ve teknisyenler, gerekse de vasıfsız işçiler, kapitalist ülkelere yığınlar halinde göçetmektedirler. Batı Avrupa ülkelerinde 17,5 milyon yabancı işçi dolaşmaktadır.

b) *Tekele Devlet Kapitalizminin Çelişkileri*

Kapitalizmin böylesine bir büyüme göstermesi, kapitalizmin savunucuları tarafından, Lenin'in emperyalizm teorisinin geçersizliğini kanıtladığına tanıt olarak gösterilmektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, tam tersine, bu gelişmeler, Lenin'in görüşlerini doğrular niteliktedir. Lenin, emperyalizmi şöyle tanımlamaktadır: "Eğer emperyalizmin olabilecek en kısa tanımını vermek gerekirse; emperyalizmin

⁹ *Statistical Yearbook 1975*, United Nations, New York 1976, s. 871.

¹⁰ N. Inozemtsev, *agy*, s. 50.

¹¹ Inozemtsev, *agy*, s. 51-52.

¹² *Business Week*, September 19, 1977, s. 78, 100.

kapitalizmin tekelci aşaması olduğunu söylememiz gerekir.”¹³ Bu tanımdan emperyalizmin genel niteliğinin, *tekelci niteliğinin* bugün de değişmediği sonucu çıkar. Ancak dünyanın değişen koşulları içinde bazı yeni özellikler kazandığı da bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde altı büyük emperyalist ülke 16,5 milyon km. karelik bir alanda 437,2 milyonluk toplam nüfusları ile 65 milyon km. karelik bir alanı ve 523,4 milyonluk bir nüfusu sömürge olarak elde tutuyorlardı. Öteki sömürgeci ülkeler (Belçika, Hollanda vb.) 9,9 milyon km. karelik bir alan ile 45,3 milyonluk bir nüfusu sömürge olarak tutuyorlardı. Yarı-sömürge durumunda bulunanlar (İran, Çin ve Türkiye) 14,5 milyon km. karelik bir alana yayılmış 361,2 milyonluk nüfusa sahiptiler.¹⁴ Bugün ise bu bölünme temelden değişmiş bulunmaktadır. Sosyalist ülkeler 35,2 milyon km. karelik bir alana yayılmış ve 1.274 milyon nüfusa sahiptirler. Büyük emperyalist güçler (ABD, İngiltere, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Japonya) 11,7 milyon km. karelik bir alana ve 567 milyonluk bir nüfusa sahiptirler. Buna karşılık o günün sömürge ve yarı-sömürgeleri, bugün siyasal anlamda da olsa, bağımsız ülkeler olarak 82,4 milyon km. karelik bir alana ve 1.938 milyonluk bir nüfusa sahiptirler.¹⁵ Bugün artık eski anlamıyla sömürgecilik hemen hemen tarihe karışmıştır. Emperyalizm, sömürgelerinde sağladığı sınırsız sömürü payını, tekeller kanalıyla aşırı kârlarla karşılamaya çalışmaktadır. Tekelci kapitalizmin tekelci devlet kapitalizmine dönüşmesinde, sanayide sömürünün yoğunlaştırılması, fiyat ve vergi mekanizması yoluyla tekellerin güçlendirilmesi ve gerikalmiş ülkelerle yapılan denge ticaret yoluyla bu ülkelerin halklarının ve ulusal kaynaklarının soyulması ve böylece eski sömürgeciliğin kazanımlarının yeni sömürgecilikle karşılanması yatmaktadır. Bu nedenden ki Lenin, kapitalist toplumdaki devlet tekelinin esas işlevinin, “su ya da bu sanayi dalındaki iflâs sınırına gelmiş milyonerlerin gelirlerini artırmak ve güvence altına almak için kullanılan bir araçtan başka bir şey ifade”¹⁶ et-

¹³ V. İ. Lenin, *agy*, s. 105.

¹⁴ V. İ. Lenin, *agy*, s. 95.

¹⁵ I. Kuzminov, “Lenin’s Theory of Emperyalism and the Modern World”, *International Affairs*, n° 6, June 1977, Moscow, s. 97-98.

¹⁶ V. İ. Lenin, *agy*, s. 45.

mediğini söylemektedir.

Emperyalizmin kapitalizmin en son aşaması olması olgusu, emperyalizmin artık çürümeye yüz tuttuğu, yokolma aşamasına ulaştığını vurgulamaktadır. Nitekim emperyalizmle birlikte kapitalizmin iç çelişkisi yeni üretim ilişkilerini de birlikte getirmiştir. Kapitalizmin eşit olmayan gelişmesi yasası gereğince, emperyalizm zinciri en zayıf halkalarında bir bir kopmaya başlamış, sosyalizm yeni bir üretim ilişkisi olarak gün geçtikçe gelişmiştir. Hemen belirtelim ki, emperyalizm çürüyen kapitalizmdir derken, Lenin, emperyalizmin bir anda çürüyüp yokolacağını söylememiştir. Tersine, kapitalizmin bir bütün olarak eskisine göre daha fazla gelişmekte olduğunu vurgulamıştır: “bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişimini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde, bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı tabakaları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük ya da büyük ölçüde ortaya koyar. Bütünüyle kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir.”¹⁷

Tekelci devlet kapitalizmi koşullarında, üretici güçler ve onun sonucu olarak üretim, büyük boyutlarda arttığına göre, bundan, kapitalizmin üretici güçlerin engeli haline geldiği sonucu çıkarılabilir mi? Hiç duraksamadan bu sorunun yanıtının olumlu olduğunu belirtelim. Çünkü, kapitalizm, sömürü, baskı ve insanın köleleştirilmesine dayalı niteliğiyle, önce üretici güçlerin en başta geleni olan insanın gelişmesini engellemektedir. Çağın, insanoğlunun önüne serdiği geniş alanlardan ancak çok sınırlı bir kesim yararlanırken, büyük yığınlar, açlık, sefalet, işsizlik, kötü yaşam koşulları içindedir. Daha çok kâr, daha çok sömürü hırsı, toplumun bütün değerlerini altüst etmektedir. Yolsuzluk, rüşvet, ahlâksızlık, hırsızlık, cinayet, kapitalist toplumu kökünden sarsmıştır, insanların devlete, düzene ve geleceğine olan güvenlerini altüst etmektedir. Böylece kapitalist düzenin insanı, fiziksel yönden olduğu kadar, moral yönden de çöküntü içersinde, bireyci bir yalnızlığın karanlık çukuruna itilmiştir. Ruh ve sinir hastalıklarının, uyuşturucu maddele-

¹⁷ V. İ. Lenin, *agy*, s. 147.

rin, akılalmaz cinayetlerin Batı dünyasını önü alınmaz bir âfet gibi sardığı, herkesin bildiği bir olgudur. Dünya nüfusunun yüzde 6'sını oluşturduğu halde, dünyadaki kaynakların yüzde 40'mi kullanan ABD'de 7 milyon insan işsizdir. Ve bunların büyük bir kısmı siyah derilidir. İkinci olarak, salt kâr amacına yönelik olduğu için, üretici güçler tam kapasiteleri ile çalıştırılmamaktadır. Kapasitesi en yüksek olan Federal Almanya'da bile sanayi yüzde 80 kapasite ile çalıştırılmaktadır. Gene bu nedenle, üretici güçleri geliştirecek yeni yöntemler, buluşlar, yeni teknoloji ancak kârlı olabildiği ölçüde kullanılmakta ya da hiç kullanılmamaktadır.

Kapitalizmin üretici güçlerin engeli haline gelişinin en çarpıcı örneği, bütün zenginliklerin anası olan doğada yarattığı yıkımdır. Daha çok kâr, daha yoğun sömürü hırsıyla emperyalizm, doğal kaynakları savurgan bir biçimde tüketmektedir. Çevre kirlenmesi denilen olay, bitki örtüsünü, hayvanları olduğu kadar, insan sağlığını da felâketle sonuçlanacak kadar tehdit etmektedir. Son 150 yıl içinde dünyanın nüfusu aşağı yukarı üç kat artarken, bitki alanları ve oksijen kaynakları üçte-bir oranında azalmıştır. Su kaynakları sürekli olarak kirlenmekte, denizler, göller birer ölü su birikintisi haline dönüştürülmektedir. Son yüzyılda atmosferdeki karbondioksit miktarı on kat artmıştır. Büyük kentlerin havası toplu ölümlerle sonuçlanabilecek boyutlarda kirlenmiştir. Doğadaki hammadde kaynaklarının hesapsız bir biçimde kurutulmasının yanısıra, doğanın insanın yaşamasını olanaksızlaştıracak ölçüde kirlenmesi, kapitalizmin yarattığı, insanlığın yalnızca bugününü ve yarınını değil, uzak geleceğini de karartan en ivedi sorunlardan biridir.

Tekelci kapitalizmin en temel özelliklerinden biri de savaşı ve saldırgan olmasıdır. Lenin tekelci kapitalizmin "temel ekonomik özellikleri nedeniyle, barış ve özgürlükten en az hoşlanmasıyla, ve militarizmin evrensel olarak gelişmesinden en çok hoşlanmasıyla ayırıldı"ni¹⁸ söylemektedir. Aslında savaş özel mülkiyetin bir ürünüdür. Özel mülkiyet geliştikçe savaşlar hem yoğunlaşmış, hem de boyutları

genişlemiştir. Özel mülkiyetin en yüksek biçimi aldığı emperyalist aşamada, savaşlar insanlık için daha yıkıcı olmuştur. İnsanlığın bugüne kadar kaydettiği 14.513 savaşta 3.640 milyon (bugünkü dünya nüfusuna yaklaşık) insan hayatını kaybetmiştir.¹⁹ Emperyalist dönemlerdeki savaşlarda ise gerek can kaybı yönünden, gerekse maddî kayıp yönünden, ölçekler, öncekilerle kıyaslanmayacak kadar büyümüştür. Emperyalist güçler arasında dünyanın paylaşılması amacından doğan Birinci Dünya Savaşında 10 milyon can kaybı ve 20 milyon sakat insan yanında, savaş harcamaları 208 milyar dolardır. İkinci paylaşım savaşında (1939-1945) ise 50 milyon can kaybı, 35 milyon sakat yanında doğrudan yapılan savaş harcamaları ise (Sovyetler Birliği dışında²⁰) 925 milyar dolardır.²¹ İkinci Dünya Savaşından bu yana ise salt NATO ülkeleri 1949-1976 dönemi içinde toplam 2.218 milyar dolar askerî amaçlarla harcama yapmıştır.²² Bütün dünyanın askerî harcamalara yılda 200 milyar dolar ayırdığı gözönünde tutulduğunda, emperyalizmin savaşçı niteliğinin ne ölçüde maddî değer kaybına yolaçtığını kestirmek mümkündür. Bu harcamaların dışında, askerî amaçlarla bilimsel araştırmalara yapılan harcamalar, bu alanda kullanılan emek-gücü de hesaba katıldığında, kapitalizmin üretici güçlerin gelişmesini engellediği açıkça görülür.

Kapitalizmin üretici güçlerin engeli haline gelmesi nedeniyle ki, emperyalist dünyada bunalımlar bunalımları kovalamaktadır. Çelişkiler hızlanmakta, yoğunlaşan sınıf savaşımının yanısıra, anti-tekelci, anti-emperyalist savaşım- lar hızlanmaktadır. Para bunalımı, onun ardından enerji bunalımı ve bunların sonucu olarak toplumsal bunalımlar,

¹⁸ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 142.

²⁰ Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşındaki kayıpları öteki hiç bir ülke ile kıyaslanamayacak kadar büyük olmuştur. Savaşta 50 milyona ulaşan can kaybının 20 milyonu Sovyet yurttaşlarıdır. Nazi saldırganları 1.710 kasabayı, 70.000 köyü yakıp yıkmışlardır. Altı milyon konutu yıkmışlar, 20 milyon insanı evsiz bırakmışlardır; 31.850 sanayi kuruluşunu, 65.000 kilometre tren yolunu ve 4.100 tren istasyonunu tahrip etmişler, 98.000 kolektif çiftliği, 1.876 devlet çiftliğini, 2.890 makine ve traktör istasyonunu yağma etmiş ve yıkmışlardır. Bu saldırılarda toplam maddî kayıp 2.569 milyon ruble olarak hesaplanmaktadır. (Bkz: S. Vladimirov, L. Teplov, *NATO A Bleak Picture*, s. 32.)

²¹ N. Inozemtsev, *agy*, s. 56.

²² A. Migolayev, "Who is Speeding up the Arm Race and Why?", *International Affairs*, n° 11, November 1977, s. 91.

1960'ların ortalarında başlayan ve günümüze kadar giderek yığınlaşan bir biçimde sürüp gelen bu ardarda çevrimsel bunalımlar, emperyalist dünyanın günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bir önceki bunalım 1974'te son bulurken, 1975'te ikinci bir bunalım kapitalist dünyayı sarsmaya başlamış ve aynı yıl toplam sanayi üretim hacmi, sanayileşmiş ülkelerde yüzde 7,6 oranında düşmüştür. Enflasyon, onun getirdiği fiyat artışları ve işsizlik, 1929-30 bunalımlarına ulaşan boyutlara, bazı yönlerden de onu aşan boyutlara varmıştır. Özellikle, İngiltere'de sterlin, tarihinde görmediği bir değer kaybına uğramış, İngiliz ekonomisi tam bir çöküş içine girmiş, uluslararası kısa vadeli kredilerle, ve IMF'nin verdiği uzun vadeli 3,9 milyar dolar tutarındaki kredi ve Amerikan, Alman bankalarının sağladığı 1,5 milyar dolarlık kredi ile iflâstan kurtulmuş, İtalya aynı şekilde yüksek faizli kısa vadeli kredilerle bunalımdan çıkmaya çalışmaktadır.

1975'teki sanayileşmiş ülkelerdeki işsizler sayısı 17,1 milyona (aktif nüfusun yüzde 5,2'sine) çıkmış, fiyatlar ortalama yüzde 15 oranında artmıştır. ABD Federal bütçesinin 1976 yılındaki açığı 56,8 milyar dolar olmuştur. Devletin borcu ise 1975 yılında 741 milyar dolara (ulusal gelirin yarısı) ulaşmıştır.²³ Para bunalımının sonucu, kapitalist dünyanın her şeye kadir tanrısı Dolar ve onun elçisi Sterlin, yerlerini Japon Yeni ile Alman Markına bırakmak zorunda kalmıştır. Bu yılın Aralık başında dolar, Alman markı karşısında en düşük değerine ulaşmıştır.

Tekelci kapitalizmin bir o kadar önemli ve hatta uzak geleceğe de yansımaları yönünden, ondan da önemli olan bunalımı ise *enerji bunalımı* adı verilen ve bir bütün olarak kapitalist dünyanın panik içinde geleceğini karartan 1973'teki bunalımdır. 1973 yılına dek Batı kapitalizminin son derece ucuza kapatıp savrukça kullandığı petrole OPEC²⁴ (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ülkelerinin koydukları ambargo ve ardından da fiyat artışları, büyük ölçüde petrole

²³ V. Pankov, "Crises of State-Monopoly Regulation", *International Affairs*, n° 7, July 1977, s. 76, 77.

²⁴ OPEC'in üyeleri Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Ekvator, Endonezya, Gabon, İran, Irak, Katar, Küveyt, Libya, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela'dır.

bağımlı kapitalist ekonomiyi altüst etmiştir. Ambargo salt ABD ve Hollanda'ya uygulandığı halde bundan tüm kapitalist dünya etkilenmiştir.

Kapitalist ülkelerden ABD ve Kanada enerji gereksinmelerinin yüzde 45'ini petrole karşılamaktadırlar. Kanada bugünkü haliyle kendi gereksinmesini karşıladığı halde, ABD bu gereksinmesinin yüzde 37'sini 1975 yılında ithal yoluyla karşılıyordu. Bu oran her yıl artmaktadır. İngiltere, Batı Almanya, Hollanda ve Belçika, enerji gereksinmelerinin sırasıyla yüzde 48, 55, 44, ve 57'sini petrole karşılamaktadır. İngiltere'nin 1980'lerde Kuzey Denizi petrolleriyle²⁵ kendi kendine yeteceği hesaplanmaktadır. Oysa öteki ülkelerin gereksinmeleri de yıldan yıla artan bir ölçüde petrol ithaline dayanmaktadır. Norveç'in, enerji gereksinmesini büyük ölçüde kendi kaynakları ile karşıladığı düşünülse de, Fransa, İtalya ve Japonya gibi kapitalist ülkeler enerji gereksinmelerinin yüzde 70'ini petrol ithali ile karşılamaktadır.²⁶ OECD'nin 1974'teki rakamlarına göre, Fransa'da sanayi enerji gereksinmesinin yüzde 61,1'i, elektrik santrallerinin gereksinmesinin yüzde 59,2'si, ısıtmanın yüzde 65,8'i ve taşımanın yüzde 100'ü petrole karşılanmaktadır. Aynı oranlar Federal Almanya için ise, sırasıyla yüzde 49,6, 8,9, 62,2 ve 100'dür.²⁷ Bu rakamlar petrol hammaddesinin bu ülkeler için nasıl büyük önem taşıdığını çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

ABD Federal Enerji Yönetiminin hazırladığı bir rapora göre, petrole olan gereksinmesi yıldan yıla artan ve buna karşılık kendi iç üretimi azalan ABD'nin, bugünkü gereksinmesini karşılayan petrol miktarında yılda yüzde 12'lik bir azalmanın ulusal ekonomiye getireceği kaybın 30 milyar dolar olacağı, bir yıl süreyle petrol ithalâtının durması halinde ise aynı yıl 150 milyar dolarlık bir kayba yolaçacağı, sonraki yıllarda ise bu kaybın ekonomik bir yıkıma varacağı saptanmıştır.²⁸

²⁵ Bu ülke Kuzey Denizi petrollerinden 1976 yılında 10 milyon dolarlık bir tasarruf sağlamıştır.

²⁶ Edward N. Krapels, *Oil and Security, Problems and Prospects of Importing Countries*, ADELPHI PAPERS, n° 136, IISS, London, Summer 1977, s. 1, 2, 3.

²⁷ Edward N. Krapels, *agy*, s. 5.

²⁸ Edward N. Krapels, *agy*, s. 4.

Kapitalist dünyadaki petrole dayalı enerji savurganlığını ve aynya petrolünü kısa bir sürede kurutmaya dayanan ve kapitalist dünyayı geleceğin çok daha büyük bunalımlarına nazırmayan çenşkın yapıyı ortaya koyabilmek için, sosyalist ülkelerdeki enerji düzenlemesini de belirtmekte yarar var. COMECON ülkelerinin kişi başına düşen enerji miktarı OECD ülkeleri düzeyinde olduğu halde, Doğu Avrupa ülkelerinin toplam petrol tüketimi İtalya'nın tüketimi kadardır. 1975 yılındaki COMECON üyelerinin petrol gereksinmesi yalnızca Abu Dabi'nin o yılki üretimi ile karşılanabilecek ölçüdedir.²⁹ Kaldı ki bu ülkeler kendi gereksinmelerini (Çin Halk Cumhuriyeti de dahil) kendi kaynakları ile karşıladıkları gibi, kapitalist dünyaya da ihraç etmektedirler.

Bu bunalımlar ve bunalımların yarattığı çelişkiler, teknelci sermayeyi giderek artan bir ölçüde gerici niteliğe büründürmüş, sermaye ile devletin kaynaşması, baskı, terör, ırkçılık, şovenizm ve neo-faşizmi de körüklemiş, ekonominin askerileştirilmesi teknelci devlet kapitalizmi ile başbaşa yürümüştür. Teknelci devlet kapitalizmi evresinde devlet, içerde ve dışarda daha baskıcı, daha gerici ve daha saldırgan bir aygıt haline getirilmiştir. Tekeller, içerde ve dışarda devleti arkalarında görmüşlerdir. Devletin kendisi üretim araçlarının önemli bir bölümünü elinde tutarak, ekonominin tümünü denetim altında bulundurmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi kapitalist ülkeler önemli sanayi kollarını ellerine geçirmişlerdir. Kapitalist devlet, devlet bütçesi ve vergilendirme yoluyla artı-değerin yeniden dağılımını düzenlemektedir. Ekonominin kapitalist yönde daha çok işlerlik kazanmasını sağlayacak olan, ama kâr getirmeyen yatırımlar (limanlar, hava alanları, yollar, kanalizasyon vb., vb. gibi) devlet eliyle yaptırılmakta, böylece devlet, tekellerin kârlarını artırmaktadır. Devlet, tekellerin içerde ve dışarda rekabet karşısında uğrayacağı zararları karşılamakta, batmak üzere olan tekelleri ayağa kaldırmakta, en güçlü görünen tekelleri batırabilmektedir. Bunun en yakın örneği dünyada 31 ülkede 30 milyon dolar rüşvet³⁰ dağıttığını resmen açıklayan ünlü Lockheed Şirketidir. Dünyanın en bü-

²⁹ Krapels, *agy*, s. 14.

³⁰ Kuşkusuz rüşvet dağıtan tek şirket Lockheed değildir. ABD'nin resmî

yük silah, uçak, füze ve öteki askeri araçlar yapımcısı durumundaki bu tekel, 1970'lerden başlayarak hızlı bir düşüş içersine girmiş ve şirket iflâsa doğru giderken, 1971'de, Amerikan Kongresi kararıyla, milyarlara ulaşan borçları teminat altına alınmış ve geniş kredi olanakları yaratılmıştır. Şirketin henüz tam olarak toparlanamamış olmasına karşın, 1976 yılı satışları 3,2 milyar dolar, kârı ise 38 milyon doları bulmuştur.³¹ Hiç kuşkusuz Lockheed'in bu durumu malî grupların devlet içerisindeki egemenlik rekabeti sonucudur. Bu şirket Pentagon içinde ağırlığını yeniden duyurmaya başlayınca, içerde ve dışarda yeni siparişler almış, durumunu düzeltmeye başlamıştır. Şirket yetkililerinin belirttiğine göre, Orta Doğu, şirketin hızla geliştiği bir pazar olmaktadır. Geçtiğimiz yıl (1976) şirket Suudi Arabistan'da hava trafik kontrolü sistemi kurmak için bu ülkeden 627 milyon dolar, İran'dan da askeri eğitim ve malzeme satışı programı için 138 milyon dolar sağlamıştı.³²

Demek oluyor ki, teknelci devlet kapitalizminde devlet, tekeller arası rekabetin içersine doğrudan müdahale etmekte ve devleti elinde tutan bir avuç finans oligarşinin denetiminde, yalnızca emekçi sınıfları değil, yalnızca tekel-dışı burjuvaziye değil, zaman zaman tekellerin bir kesimini de baskı altında tutabilmekte, tekeller arası rekabeti, tekellerin devletle kaynaşma rekabetini büyük boyutlara ulaştırmaktadır. Rüşvet, yolsuzluk, çeşitli skandallar, yüksek konumlarda adam satın almalar, karşılıklı casuslar kullanmak gibi her türden çürümüşlük, devletin niteliğinde meşrulaştırılmaktadır. Watergate olayı, Güney Kore diktatörlüğünün Amerikan Senatosunda ve Temsilciler Meclisinde dağıttığı rüşvetler, Lockheed vb., vb. bu çürümüşlüğün yalnızca su yüzüne çıkmış örnekleridir.

Yeri gelmişken bir gerçeği daha belirtelim. Sosyalist sistemde bireyin olmadığı, her şeyin üzerinde devletin olduğu yolundaki burjuva suçlamalarının ne denli temelsiz olduğunu, teknelci devletin, toplumdaki bireylerin teker teker

açıklamalarına göre 400 ABD şirketi rüşvet dağıtmıştır. (*Business Week*, October 10, 1977, s. 76.)

³¹ *Business Week*, October 10, 1977, s. 75.

³² *Business Week*, *agy*, s. 80.

nasıl bir denetim altına aldığına, nasıl bireyin en gizli yaşamına girdiğine bakarak tanıtlamak için fazla bir çabaya gerek yoktur. Devletin tekelci devlet kapitalizmi dönemindeki gücünün nereye vardığını aynı burjuva ağzlarının burjuva ekonomik düzeninde “Tanrı yoktur, devlet ve onun peygamberi Keynes vardır” sözleri de kanıtlamaktadırlar. Bu sözler devletin yerini, ve tekelci devlet kapitalizminin kuramsal temellerini atan Keynes’in burjuva ekonomi politikasında egemenliğini vurgulamaktadır. Tekelci devlet kapitalizminin bir ürünü olan faşizmin, devleti alabildiğince yüceltmesinin temelinde finans oligarşinin daha çok kâr, daha çok sömürü hırsı yatar.

Çok büyük boyutlara ulaşmış bulunan devlet aygıtının muazzam gücünü arkalarına alan çokuluslu tekeller, kendileriyle birlikte dünyanın dörtbir yanına baskı, terör ve karşı-devrimi de götürmektedirler. Niteliği gereği devrim ihraç edilmediği halde, karşı-devrim, tekelci sermaye ile birlikte, çokuluslu askerî ittifaklar, ikili anlaşmalar şemsiyesi altında yaygınlaştırılmakta, beslenip güçlendirilmektedir. NATO, CENTO, SEATO gibi örgütlenmeler, temelde emperyalizmin sömürü alanlarının, çokuluslu ortaklıkların askerî biçimlerinden başka bir şey değildir. Bu ortaklığın en büyük payı ABD’ye düştüğü için, özellikle ABD tekellerinin çıkarlarını koruma işleviyle donatılmışlardır. Nitekim SEATO, ABD’nin Uzakdoğu’daki yenilgisinden sonra, işlerliğini yitirmiştir. 22 milyon km. karelik bir alanı ve 530 milyonluk bir nüfusu kucaklayan NATO ortaklığı ise, kapitalist dünyanın sanayi üretiminin yüzde-seksenini elinde tutmaktadır. Kapitalist dünyanın sanayi üretiminin yüzde 40’ını elinde bulunduran ABD, baş patron olarak NATO’yu yönlendiren ülke konumundadır. Daha ilk kurulduğu günden (4 Nisan 1949) beri NATO, kurucusu ve örgütleyicisi ABD emperyalizminin çıkarlarını temel hareket noktası almıştır; ama öteki emperyalist ortakların çıkarları da ihmal edilmemiştir. 27 Nisan 1949’da, ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson’un Senato Dış İlişkiler Komisyonunda NATO’nun işlevleri arasında, üye ülkelerdeki herhangi bir demokratik hareketin “silahlı saldırı” kabul edilerek bastırılması da bulunduğunu açıklamış, daha başlangıçta NATO’nun dışardan çok, kendi etki alan-

larına dönük olduğunu ortaya koymaktadır. 1968’de Amerika’nın 100-1 sayılı bir planı açığa çıkarılmıştır. Bu plana göre ABD birliklerine, NATO’ya üye ülkelerde ABD’nin “stratejik çıkarlarını” tehlikeye sokacak herhangi bir hareketi bastırma görevi verilmiştir.³³

NATO bir “Sovyet tehdidine karşı” kurulduğu halde (böyle bir tehdidin somut hiç bir belirtisi bugüne kadar görülmemiştir. Üstelik Varşova Paktı, NATO’dan 6 yıl sonra 14 Mayıs 1955’te kurulmuştur) bütün çabasını emperyalizmin korunması ve emperyalizmin yaygınlaştırılması amacına yöneltmiştir. NATO, Fransa’nın Hindi Çin’deki sömürgeci savaşını, Hollanda’nın Endonezya’da, Fransa’nın Tunus’ta, Fas’ta ve Cezayir’de, Portekiz’in Goa’da ve öteki sömürgelelerinde yürüttükleri politikayı doğrudan ya da dolaylı olarak desteklemiştir. İngiltere ve Fransa’nın İsrail desteği ile 1956’da Mısır’daki girişimi NATO içerisinde hazırlanmıştır. Lübnan bunalımı sırasında ABD’nin müdahalesi gene NATO politikası içinde gerçekleştirilmiştir. NATO’nun onbeş üyesinden (ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, İtalya, F. Almanya, Portekiz, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka, Norveç, İzlanda, Yunanistan, Türkiye) çoğunun sömürgeci ülkeler olması hiç de bir raslantı değildir.

Bugünün koşulları içerisinde, bir dünya savaşının, yalnızca saldırılan tarafı değil saldırganı da yokedeceği, sosyalist dünya ile kapitalist dünya arasındaki güçler dengesinin eşit olduğu gözönünde tutulduğunda, böyle bir savaşın, bir çılgınlık dışında, giderek uzaklaşan bir olasılık haline geldiği ortaya çıkar. Özellikle *détente* politikası militarist çevreler dışında, dünya kamuoyunda giderek artan bir ölçüde savaşı kazanmaktadır. Değişen bu koşullar altında NATO’nun işlevi, sosyalist dünyadan çok, kendi iç çelişkilerine ve dünyanın öteki ülkelerine yönelmektedir. Bu içe dönüş, içeride en gerici rejimleri desteklemek, dışarda en gerici iktidarları oluşturmada biçiminde gerçekleşmektedir. NATO’ya en bağlı üyelerinin en gerici, faşist rejimler olduğunu NATO yetkilileri de sık sık açıklamaktan geri durmuyorlar. Nitekim sola açık iktidarların NATO ile çelişkiye düş-

³³ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 43.

tükleri, oysa sağ diktatörlüklerin NATO çıkarları ile ters düşmediklerini NATO genel sekreteri Joseph Luns, 1975 Mayıs'da açıkça söylemiştir.³⁴ NATO'nun en sadık müttefikleri Salazar Portekiz'i, NATO dışında olduğu halde Franko İspanya'sı olmuştur. Yunan Cuntası yıkılınca, Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir. Luns'un 1977 seçimleri öncesi Ecevit'e karşı Demirel'den yana verdiği demeci bu çerçevede içerisinde değerlendirilmelidir.

NATO'nun saldırganlık stratejisi, değişen dünya koşullarına sık sık uyarlanmaktadır. Sovyetlerin saldırgan bir politika izlemediği, "barış içinde birarada yaşama" stratejisini benimsediği, dünya kamuoyu önünde inandırıcı olmaya başlayınca, NATO bu kez "dolaylı saldırı" adı altında yeni bir strateji benimsedi. Bu stratejiye göre, bir ülkenin mevcut düzene karşı herhangi bir hareketi "dolaylı saldırı" olarak kabul edilecek ve bu hareket NATO güçleri tarafından hemen bastırılacaktır. Nitekim bir NATO üyesi olmadığı halde, 1958 yılında Lübnan'a müdahale, Suriye'deki olaylar nedeniyle 1956'da ABD'nin harekete geçmesi ve bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin Güney sınırına yığınak yapması, bu dolaylı saldırı stratejisinin uygulanmasıydı. Özünde NATO'nun temel amacı olan emperyalizmin çıkarlarını koruma stratejisi, uluslararası planda yürütülen anti-komünizm örgütlenmesinin ulusal boyutlara kadar genişletilmesi olmuştur. İçerideki ilerici, anti-emperyalist, anti-tekelci hareketler komünizm tehlikesi olarak gösteriliyor, bu alanda yoğun bir anti-komünizm havası estiriliyor ve fanatik, anti-komünist fasizan örgütler, el altından besleniyordu. Yunanistan'daki fasist askerî darbenin, NATO'nun *Prometeus* planı ile gerçekleştirildiği, Batı basını tarafından ortaya çıkarılmıştır. ABD'nin, CIA kanalıyla İtalya'daki Hıristiyan Demokratları ve neo-fasistleri maddî olarak desteklediği tanıtılmıştır. İtalya'da açığa çıkarılan Rosa dei Venti örgütünün, yüksek rütbeli subaylardan General Nardella, General Reicci ve Yarbav Spazzi yönetiminde planladığı hükümet darbesinin, İtalya'daki NATO Güney Avrupa Komutanlığı ve Vicenza'daki Amerikan askerî karargâhı ile doğrudan ilişki içerisinde

de bulunduğu ortaya konmuştur. Neo-faşistlerin önde gelenlerinden Roberto Cavallero, İtalyan dergisi *L'Europeo*'ya, darbe için NATO karargâhının onayının alınmış olduğunu açıkça belirtmiştir.³⁵ Son zamanlarda açıklanan M-116 SİS-69-6 numaralı bir NATO belgesinde, NATO üyesi ülkeler hükümetlerine, genç işçilerin ve öğrencilerin politikadan uzak tutulması, gerektiğinde üniversitelerdeki siyasal faaliyetlere katılan öğrencilerin uzaklaştırılması için, üniversitelerin yeniden örgütlenmesi salık verilmektedir.³⁶

NATO'nun bu niyet ve girişimlerinde gizli-kapaklı bir yan yoktur. NATO ve onun baş patronu ABD yetkilileri bu konulardaki tutumlarını açık açık belirtmektedirler. Kissinger CIA'yı anti-komünist partilere maddî yardım yapmaya zorlamıştır.³⁷ Avrupa'daki komünist partilerin iktidara yönelmeleri karşısında ABD yetkilileri bu konuyu sık sık NATO içerisine getirmekte ve üyelerle ortak bir çaba gösterilmesini istemektedir. Ancak, özellikle Fransa ve İtalya yetkilileri, bu girişimlerin, kamuoyu önünde yapılmasının büyük tepkiler doğuracağı korkusuyla karşı durmak zorunda kalmışlardır.

NATO, askerî varlığı ile bir tüm olarak kapitalist dünyanın yarattığı maddî değerlerin en büyük tüketicisi olmak özelliğiyle yarattığı çelişki yanında, siyasal varlığı ile de savaş kışkırtıcılığı ve korkusu yaratan kapitalist dünyanın üzerinde asılı demoklesin kılıcı olarak genel moral çöküntüsünün en önemli kaynağıdır. Bir bütün olarak kapitalist dünyanın çıkarlarını gözetiyor görünmesine karşın, esas olarak ABD'nin çıkarlarını savunan bir örgüt olması, örgüt içinde bir sürü çelişkileri, sürtüşmeleri getirmiştir. Öyle ki kendi içinde bile bir birlik kuramamıştır. Fransa, NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa kadar varan çelişkiyi önlemek bir yana, Kıbrıs'ı bir NATO üssüne dönüştürme amacıyla, bu çelişkiyi NATO'nun kendisi yaratmıştır. Ortaklığın iki üyesi olan İngiltere ve İzlanda arasındaki karasuları konusundaki çelişkiyi de önleyememiştir. Kuzey Atlantik Paktı olarak kurulmuş olan

³⁴ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 207-208.

³⁶ *agy*, s. 43-44.

³⁷ *Strategic Survey 1975*, IISS, London 1976, s. 7.

³⁴ A. Borisov, "Imperialist Alliances In The Ekanging World" *International Affairs*, n° 6, Jun 1977, s. 67.

bu ittifak, özünde bir Akdeniz ittifakı olarak ağırlık kazanmış ve giderek Orta Doğu ve Afrika üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Ne var ki, bu bölgelerde de NATO üyeleri ayrı ayrı politika yürütmek zorunda kalmışlar, özellikle 1973-74 petrol bunalımı sırasında iki üye ABD ve Hollanda'ya karşı uygulanan ambargo üzerine, öteki üyeler ayrı ayrı hareket etmişler, zamanında İsrail ile birlikte Mısır'a saldırdıkları halde, İngiltere ve Fransa, bunalım sırasında İsrail'e karşı Arap ülkelerini desteklediklerini açıklamışlardır. Bu durum Kissinger'i öylesine öfkelenmiştir ki "NATO'ya ne olursa olsun, beni ilgilendirmiyor, artık bıktım" demek zorunda kalırken, Savunma Bakanı Schlesinger NATO müttefiklerini kastederek "çok şey beklemiyorduk, ama ufacak bir güçlük karşısında teslim olmamalıydılar" diye yakınmıştır.³⁸ Bütün birlik yaygarasına karşın, kapitalizmin özünde yatan bencil bireyciliğin dün olduğu gibi bugün de canlı bir biçimde yaşadığını, 19. yüzyılın İngiliz devlet adamı George Canning'in kapitalist ülkelerin izledikleri politika üzerine, "her devlet kendi başınadır, yalnızca Tanrıları ortaktır" biçimindeki tanımının bugün de geçerliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Kapitalizmin bir yandan her şeyden önce bireyci çıkarları gözetken eğilimi, bir yandan da kendi dar sınırlarını yıkarak yaygınlaşma ve bütünleşme eğilimi, iç yapısında taşıdığı iki yönlü bir çelişkidir. Bu çelişkilerden ikincisi, zaman içerisinde giderek ağırlık kazanmıştır. Üretim yoğunlaşmış sermaye merkezileştikçe, tek tek mülkiyet, merkezileşen sermayenin denetimi altına girer. Toplumsal üretim biçimine davanan sermaye, üretim araçlarının ve emek-gücünün yoğunlaşmasını öngörür ve bireysel sermayelerin tek tek katıldıkları sermaye, artık toplumsal bir sermaye niteliğine bürünmüştür ve bu sermaye özel sermayeden hem nitelik olarak, hem de işlev olarak farklıdır. Marx bunu kapitalist üretim cercevesi içinde, bu sürecin özel mülkiyet olarak sermayenin ortadan kalkması biçiminde gelişmesinden çok önce görmüştür.³⁹ İşte kapitalizmin niteliğinin bir gereği olarak gelişen bu süreç sonucudur ki, tekelci kapitalizm, tekeli devlet kapitalizmine dönüşmüş ve çokuluslu tekeller, gi-

³⁸ *Der Spiegel*, 5 Kasım 1973, aktaran: Edward N. Krapels, *agy*, s. 30.

³⁹ Karl Marx, *Capital*, Vol. III, Progress Publishers, Moscow 1973, s. 436.

derek kapitalizme egemen olmaya başlamıştır. Kapitalist dünyanın çeşitli ekonomik, askeri (OECD, GATT, IMF, IEA, EEC, NATO, vb., vb.) ittifak çabaları bu gelişmenin örnekleridir. Lenin, kapitalizmin ulusal sorun konusunda iki tarihsel eğilim gösterdiğini, birinci eğilimin, "ulusal yaşamın ve ulusal hareketlerin uyanışı, her türlü ulusal baskıya karşı savaşım, ulusal devletin kuruluşu" olduğunu, ikinci eğilimin ise "uluslar arasında her türlü ilişkilerin gelişmesi ve çoğalması", "ulusal sınırların yıkılması ve sermayenin, genel olarak ekonomik yaşamın, siyasetin, bilimin, vb. uluslararası birliğinin yaratılması" olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak tekeli devlet kapitalizminde devletin kendisinin, üretim araçlarının önemli bir bölümünü elinde tutması, kapitalizmin özel mülkiyet anlayışı ile çelişmektedir. Bu çelişki, devletin belli tekellerden yana ağırlığını koyması ile daha da ağırlaşmaktadır. Bu durum, bir yandan tekeliğin boyutlarını artırırken, öte yandan da başka tekelleri yıkmaktadır. Üstelik sermayenin bireysel mülkiyetten çıkıp toplumsal bir niteliğe bürünmesi, üretimi ve emeği de aynı doğrultuda toplumsallaştırması, kapitalizmin temellerini sarsan, onun yokolmasına yolaçacak olan uzlaşmaz bir çelişki niteliğindedir. O nedendir ki, Lenin bu ikinci eğilimin "olgunlaşmış olan ve bir sosyalist toplum biçimini almaya doğru yol alan kapitalizm" olduğunu söylemektedir.⁴¹

1. Tekelci Kapitalizmin Sosyalist Sistemle Çelişkisi

Bir bütün olarak tekeli devlet kapitalizminin yukarıda incelemeye çalıştığımız çelişkilerinin yanısıra, gene bir bütün olarak kapitalist dünya ile sosyalist dünya arasında temel bir çelişki, siyasal sistem çelişkisi vardır. 1917 Ekim Devrimi ile emperyalist sistemin tam karşıtı bir sistem olarak yaşama geçirilen sosyalizm, kapitalizmin insanlığın ulaşacağı ölümsüz, ve en son sistem olduğuna inanıldığı bir dönemde, ona kaçınılmaz yazgısını göstermekle kalmamış, sonsuz görünen kudretinin de bir sınırı olduğunu kanıtlamıştı. Sosya-

⁴⁰ V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 25.

⁴¹ Lenin, *agy*, s. 25.

lizm, o günden bu yana 60 yıl gibi, toplum yaşamının ölçüleriyle, çok kısa sayılabilecek, ancak bir insan yaşamına sığabilecek bir süre içersinde, yüzyılların içersinden geçerek gelen kapitalizmi gerilete gerilete onunla boy ölçüşebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Emperyalist sistemin sınır tanımaz sömürü ve baskı hırsı karşısında en büyük engel, hiç kuşkusuz sosyalist sistemdir. Gerek tekellerin kendi ürettikleri işlenmiş metalar üzerinde tekelci fiyat politikaları, gerek az gelişmiş ülkelerin hammadde fiyatları üzerindeki tekelleri, gerekse hammadde kaynakları ve sömürü alanları üzerindeki denetimleri, sosyalist dünyanın varlığı ile önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Anti-emperyalist, anti-sömürgeci savaşlarında, halklar, sosyalist dünyayı yanlarında doğal yandaşları olarak görmüşlerdir. Bu durum, emperyalist sömürge politikasının işlerliğini önemli ölçüde engellemektedir. Kapitalist düzenin üretici güçlerin engeli haline gelmesi sonucu, üretici güçlerin tam kapasite ile çalıştırılmayıp, üretimi düşürürken, işsizliği artırırken, sürekli enflasyonu körüklerken, sosyalist sistemle üretici güçler arasındaki uyum, üretimi sürekli olarak artırmış, halkın yaşam düzeyini yükseltmiştir.

Öte yandan iki sistemin yarışmasında, kapitalizmin, bunalımdan bunalıma saplanarak, yorgun düşmüş bir at gibi tökezlemekte olduğu, bütün dünya emekçi sınıfları tarafından açıkça görülmektedir. Ekonomik, toplumsal, bilimsel ve kültürel alanlarda sosyalist sistemin gösterdiği her gelişme, tekelci devlet kapitalizminin kaçınılmaz sonuna bir adım daha yaklaştığını tanımlayan en çarpıcı örneklerdir. Bu nedenle, çağımız kapitalizminin, onu klasik kapitalizmden ayırarak temel bir özelliği daha vardır. Sosyalist sistemin kurulması ile kapitalizmin kendi iç çelişkilerine, bir de sosyalist sistemle olan çelişkisi eklenmiştir. Sosyalist sistemin güçlenen, gelişen varlığı, sömürücü ve saldırgan eğilimlerin önünde önemli bir engel olarak dikilmektedir. 1950'de dünya sanayi üretiminin ancak yüzde 20'sini üretebilen sosyalist ülkeler, bugün yüzde 40'ını üretmektedir. Böylesine bir güç, hiç kuşkusuz, kapitalizmin dünya arenasında rahatlıkla at oynatabilmesini belli ölçüde kısıtlamaktadır. Sosyalist sistemin varlığı, kapitalist sınıfla işçi sınıfının tarihsel savaşının içeriğini de değiştirmiş bulunmaktadır. Ayrıca kapita-

list ülkelerle sömürülen ülkeler arasındaki ilişkiler, sosyalist sistemin varlığı ile, ikinciler yararına değişebilmektedir.

2. Emek-Sermaye Çelişkisi

Tekelci devlet kapitalizmi emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi daha da yeğînleştirmiştir. Bunalımların giderek daha kısa aralıklarla yinelenmesi, enflasyon, işsizlik, yaşam pahalılığı, ağır vergiler işçi sınıfının yanında, öteki sınıf ve katmanları, hatta tekeldışı burjuvaziyi bile, tekeldi devlet kapitalizmine karşı yoğunlaşan savaşımara yöneltmektedir. 1919-30 bunalımı sırasında görülebilen ve en yüksek işsizlik oranı olarak saptanan yüzde 5'lik rakam, bugünün kapitalist dünyasında ortalama bir düzey olarak kabul edilmektedir. ABD'de bu oran 1977'de yüzde 7'nin, Kanada'da yüzde 7,5'in, İngiltere'de yüzde 6'nın üzerinde dolaşırken, Almanya'da yüzde 4,5'in üzerinde, Japonya'da yüzde 2 dolaylarında, İtalya'da yüzde 4 dolaylarında, Fransa'da yüzde 5 oranındadır.⁴² *Newsweek* dergisinin hazırladığı rapora göre kapitalist ülkelerdeki enflasyon oranı 1977 yılında yüzde 11 dolayındadır.⁴³ Sürekli hale gelen işsizlik ve enflasyon, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının yoğun grev ve yığınsal gösterilerine yolaçmakta, genel grevler, yaşamı günlerce felce uğratmaktadır. Sınıf savaşımı kapitalist düzenin temellerini sarstıkça, tekeldi devlet, elinde son derece büyük boyutlara ulaşan gücünü en amansız bir biçimde işçi sınıfının karşısına dkebilmektedir. Tekelci kapitalizmde devlet, artık eskiden olduğu gibi, tarafsızlık görüntüsü altında, sınıflar-üstü olduğunu ileri sürerek, burjuvazinin diktatörlüğünü sürdürüyor. Şimdi devlet, tekeldi kapitalizm adına, açıkça onun yanında, onunla kaynaşmış olduğunu gizlemeden, bir avuç finans-oligarsi dışında, toplumun tüm kesimi üzerinde diktatörlüğünü sürdürmektedir.

3. Tekelci Kapitalizmin Odaklaşmasından Doğan Çelişkiler

Bugün dünya kapitalizminin sürekli olarak bütünleşme çabalarına, kapitalizmin niteliğinden gelen birleşme eğilimi-

⁴² *World Economic Forecast, Newsweek, June 27, 1977.*

⁴³ *Newsweek, June 27, 1977.*

ne karşın, kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki çelişkiler de giderilememiş, tersine daha da yeğinleşmiştir. Yüzyılın başından 1960'lara dek emperyalist dünyanın tartışmasız tek egemeni ve yönlendiricisi olan ABD, 1970'lerde bu özelliğini korumaktan çok uzaktır. Bugün kapitalist dünyada belibaşlı üç odak noktası oluşmuştur. ABD, Japonya ve Avrupa Ekonomik Topluluğu. Batı Avrupa ve Japonya'nın rekabeti karşısında ABD pek çok alanda gerilemek zorunda kalmıştır. Ortak Pazar ve Japonya'nın, kapitalist dünyadaki üretimde, ticaretle payı artarken, ABD sürekli bir gerileme göstermektedir. Örneğin 1950 yılında Ortak Pazar ülkelerinin kapitalist dünyadaki sanayi üretimindeki payları yüzde 14,3'ken bu oran 1972'de 19,1'e yükselmiş, İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın da bu ülkeler topluluğuna katılmasıyla, bu oran yüzde 26'ya çıkmıştır. Buna karşılık ABD'nin payı ise 1950'de yüzde 55'ken, 1973'te yüzde 40,9'a düşmüştür. "Dokuzlar" olarak bilinen ülkeler topluluğu çelik, otomobil, traktör ve öteki bazı dayanıklı tüketim maddeleri alanında ABD'nin önüne geçmiştir. "Dokuzlar" dış ticaret alanında da ABD'yi geride bırakarak, 1973'te ABD'nin üç katı ihracat yapmıştır. 1973 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun altın ve döviz rezervleri ABD'nin beş katıdır. Dokuzlar ile Japonya, ABD'den çok daha fazla üretim yapabilmektedirler.⁴⁴ Japonya, ABD ile olan ticaretini 1977 yılında 13 milyar dolar lehte kapatmıştır. Bu fark, 1971'de 3,2 milyar dolardı. Üç kutuplaşma içinde Japonya, enflasyon oranının (yüzde 8 dolayında) ve işsizlik oranının (yüzde 2'nin altında) en düşük, dış ticaret dengesinin en olumlu olduğu ülkedir.⁴⁵ Japonya'nın millî geliri 25 yılda 45 kat artmış, 6 milyar dolardan 270 milyar dolara yükselmiştir. Örneğin 1950-1960 arasında, sanayi üretimi ortalama yüzde 14,6 oranında artmıştır. Bunun sonucu olarak kapitalist dünyanın sanayi üretiminde Japonya'nın payı, 1948'de yüzde 1,2'yken, 1972'de yüzde 9,4'e çıkmıştır. Önemli sanayi dallarında, kapitalist dünyanın ABD'den sonra ikinci gücü haline gelmiştir. Gemi yapımında başta bulunmaktadır, demir ve çelik sanayiinde, otomobil ve elektronik sanayiinde Batı Avrupa ve Amerikan sanayi ile

⁴⁴ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 157.

⁴⁵ *Business Week*, October 24, 1977, s. 42.

rekabet halindedir.⁴⁶

Japon üretim malları dünya pazarlarında ABD ve Avrupa malları ile kendilerine son derece elverişli rekabete girerken, ABD ve Batı Avrupa'yı da istilâ etmiştir. Bunun sonucu olarak yen üzerinde baskılar yoğunlaşmış, 1971 Aralık ayında yenin değerinde yüzde 17'lik bir artış sağlanmıştır. Bu artış, ihracatını belli ölçüde etkilemiş ise de, ABD, Japon mallarına karşı gümrük tarifeleri dışında özel vergiler ve önlemler uygulamak zorunda kalmıştır. Batı Avrupa da aynı yola başvurmuştur. Ancak bu önlemler bile Japon rekabetini geriletememiştir. Uzakdoğu pazarı bu ülkenin egemenliği altındadır. Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika'da da etkinliğini oldukça artırmış bulunmaktadır. Sermaye ihracı yönünden de Japonya kısa sürede Fransa ve F. Almanya'yı geçerek ABD'den sonra ikinci olmuştur. Resmî Japon kaynaklarına göre bu ülkenin sermaye ihracı 1965'te 486 milyon dolarken, 1972'de bu rakam 5,5 kat artarak 2.725 milyon dolara yükselmiştir. Bu miktarın 1.300 milyon doları Güneydoğu Asya'yadır.⁴⁷ Özellikle 1973-1974 petrol bunalımından sonra, Japonya, Orta Doğu ve Afrika'ya ağırlık vermeye başlamıştır. Örneğin bu ülkenin 1980'lerde Orta Doğu'ya yapacağı yatırımın 6,8 milyar dolara ulaşacağı planlanmıştır.⁴⁸ Japonya, yalnızca gerikalmış ülkelere değil, gelişmiş kapitalist ülkelere de sermaye ihraç etmektedir.

Bunun dışında Japonya, sosyalist ülkelerle de olan ticaret ve ekonomi ilişkileri kurmada da ABD ve öteki kapitalist ülkelerle yarış halindedir. Sibiryadaki petrol alanlarının işletilmesi konusunda 3 milyar doları aşan anlaşmalara girişmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük petrol alıcısı durumundaki Japonya, bu ülke ile de sanayi makineleri konusunda anlaşmalar yapmıştır. Japon ve Çin Halk Cumhuriyeti ticarî ve ekonomik heyetleri Pekin ile Tokyo arasında mekik dokumaktadır. ABD ve Batı Avrupa karşısında Japonya bu ülkede en avantajlı durumdadır. Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirmeye baş-

⁴⁶ N. Inozemtsev, *agy*, s. 133.

⁴⁷ L. L. Klochkovsky, *Economic Neo-Colonialism*, Progress Publishers, Moscow 1975, s. 84-85.

⁴⁸ R. Andreasyon, A. Solonitsky, "New Trends in World Economic Relation Lender Capitalism", *Social Sciences*, n° 3, 1977, s. 40.

layınca, önemli bir yatırım alanı olarak kullandığı Formosa'yı resmen boşlama yolunu seçmiştir.

Bu, Japonya'nın hiç de kapitalizmin bunalımının dışında kaldığı anlamına gelmez. Tersine, Japonya, gelişme hızını, bunalım sonucu en çok yavaşlatan ülke olmuştur. 1970'lere kadar, gelişme hızı hep yüzde 12'nin üzerindeyken bu, bugün yüzde 5-6'ya düşmüştür, giderek de düşmektedir. Japon kapitalizmi de kapitalizmin genel bunalımını ağır bir biçimde yaşamaya başlayan ülkelerden biri olmaktadır. 1977 yılındaki ödemeler dengesi açığının 700 milyon dolar olacağı, devletin çeşitli önlemlerine karşın büyüme hızının düşmekte olduğu ve geçen yıla göre devlet borçlarının yüzde 30-40 oranında arttığı Batılı kaynaklarca belirtilmektedir.⁴⁹

Kapitalist dünyanın ikinci odak noktası, giderek güçlenen ve kapitalist dünyada etkinliğini giderek artıran Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olmuştur. AET altında "Birleşik kapitalist bir Avrupa" ülküsüne dayanır. Bu ülkü, kapitalist dünyanın iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Lenin "Avrupa Birleşik Devletleri" sloganı konusunda, yüzyılın başında, bunun kapitalist dünyanın gerici bir bütünleşmesi amacını taşıdığını söylediği zaman, gerçeklikte, çelişkilerin bu denli açığa çıkmadığı bir dünya sözkonusu idi. Bugün, Avrupa Birleşik Devletleri ülküsü, gerçekleşme gerekçesini bir yandan "komünizm tehlikesine" karşı bir "kutsal ittifak" gereksinmesine dayandırırken, öte yandan da ABD'nin kapitalist dünyanın tek ilâhı olma konumuna karşı çıkmaya dayandırmaktadır. Öyle ki, ikinci gerekçe pratikte birincisinin de önüne geçmiş bulunmaktadır. "İki süper devlet" kavramı, aslında, sanıldığı gibi, Pekin'in ortaya attığı bir kavram değildir, bu kavram eski dünya kapitalizminin yaratmış olduğu bir kavramdır. Lenin "Avrupa Birleşik Devletleri"nin amacını şöyle belirlemektedir: "Yalnızca Avrupa'daki sosyalizmi ortaklaşa ezmek, sömürgelerin bugünkü bölüşülmesinde haklarının yendiğini düşünen, ve son yarım yüzyılda, yaşlılıktan çürümeye başlayan geri ve monarşist Avrupa'dan çok daha büyük bir hızla güçlenen Japonya ve Amerika'ya karşı sömürge yağmasını ortaklaşa korumak."⁵⁰

⁴⁹ World Economic Forecast, Newsweek, June 27, 1977.

⁵⁰ V. İ. Lenin, Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 332.

Bu sözler Avrupa Birleşik Devletleri'nin daha gerçekleştirilmesinin düş olduğu bir dönemde (Ağustos 1915'te) yazılmıştır. Ama o zaman söylenenler bugüne tıpatıp uymaktadır. Sermaye birleştikçe sınırlar da birleşmektedir. Sermaye kütüplaşmaları arasındaki rekabet ise, aynı zamanda yeni duvarları zorunlu kılmaktadır. Bir yandan, en çok, bu eski dünyayı tehdit eden sosyalizme karşı durma gereksinmesi, bir yandan da kapitalist dünyayı kucaklamaya başlayan ABD kapitalizmine karşı içgüdüsel bir korunma çabası, Avrupa'yı birleşmeye zorlamaktadır.

Gerçekten de, sosyalizm bugün pek çok Avrupa ülkesinde "tehlikeli" bir güç halini alırken, öte yandan da ABD sermayesi, Avrupa'da Avrupa sermayesini denetim altına alma yoluna girmiştir. ABD sermayesi giderek artan bir tempo ile Avrupa ve öteki gelişmiş kapitalist ülkelere akmaktadır, buna karşılık, az gelişmiş ülkelere ise oran olarak azalmaktadır. Örneğin 1960'ta ABD'nin doğrudan dış yatırımlarının yüzde 23'ü Latin Amerika'dayken, bu oran 1973'te yüzde 14'e düşmüştür.⁵¹ Buna karşılık, gelişmiş kapitalist ülkelere yapılan yatırım hem nicel olarak hem oran olarak artmıştır. The Economist dergisinin bir araştırmasına göre, ABD'nin dışarda yaptığı 133 milyar dolarlık doğrudan yatırımın yüzde 68'i gelişmiş kapitalist ülkelere, yüzde 32'si "Üçüncü Dünya" adı verilen ülkelere dir. Gelişmiş kapitalist ülkelere Avrupa'nın payı 1966'da yüzde 32'yken, bu oran 1975'te yüzde 37'ye yükselmiştir. Aynı dönem içinde, nicel olarak da toplam 52 milyar dolarlık dış yatırımlarının 16 milyar doları Avrupa'da iken, bugün Avrupa'daki sermayesi 55 milyar dolara yükselmiştir.⁵² Bu rakamlar yıldan yıla kabarmaktadır. ABD sermayesinin Avrupa'daki satışları da büyük ölçüde artmıştır, 1966'da satış toplamları 40 milyarken, 1976'da 200 milyar dolara çıkmıştır. Bu satışlarda gene en büyük payla büyük tekeller, ITT-6,3 milyar, IBM-7 milyar, Ford-4,7 milyar, General Motors-5 milyar, Chrysler-2,5 milyar ile, başta bulunmaktadır. Büyük ABD tekelleri, Avrupa'da elektronik, petro-kimya, otomobil gibi büyük sanayi kolları yanında,

⁵¹ Gregory F. Treverton, Latin America in World Politics the Next Decade, ADELPHI PAPERS, IISS, London 1977, s. 10.

⁵² The Economist Survey, September 10, 1977, s. 8.

ekonominin öteki bütün dallarına da elatmış bulunuyorlar. Örneğin İTT, elektronik alanı dışında, gıda maddeleri, araba parçaları, kozmetik, sigortacılık alanında da faaliyet göstermektedir. Bu nedenle Avrupa kapitalist devletlerinin yetkilileri, sık sık ABD'nin kendi pazarlarına egemen olmasından yakınır. Fransa başbakanı Raymond Barre, bu yakınlarda Amerikan şirketlerinden yakınlık, önlemler alınması gereğinden söz etmiştir.⁵³ Ne var ki 2,5 milyon Avrupalıyı çalıştıran ve kilit sanayi kollarını ellerinde bulunduran bu şirketlere karşı savaşım vermek pek o kadar kolay olmamaktadır. Bu nedenle, Avrupa'nın tekelleri devletleri birleşme yolunda büyük çaba harcamakta, dev Amerikan tekelleri karşısında devlet ortaklıkları ile çok büyük tekeller oluşturmaktadırlar. Concorde projesi, bu anlamda Fransa-İngiltere işbirliği ile gerçekleştirilmiştir ve ABD tekellerini bu alanda zorlamaktadır. Ortak Pazar ülkeleri ABD'nin Avrupa'daki sermayesine karşı bir tür savaş açmışlardır ve dünya pazarlarında yavaş yavaş Amerikan sermayesinin çıkarlarını sınırlamaktadırlar. Bu nedenle başlangıçta bir "birleşik Avrupa" ABD tarafından emperyalist sistemin korunması ve sürdürülmesi için bir yedek güç olarak değerlendiriliyor ve destekleniyorken, dünyanın değişen koşulları karşısında işler tersine dönmüş ve Avrupa, ABD'nin yedek gücü olmak yerine, onun çıkarlarını sınırlayan bir güç haline gelmiştir. Amerikan iş çevrelerinin sözcüsü *Fortune* dergisi 1972 Haziranında "şimdi Batı Avrupa'nın gücü de ABD çıkarları için bir tehdit olarak görünmektedir"⁵⁴ diyordu. Gerçekten de Avrupa ve Japonya ile rekabetinde ABD, her yıl verdiği büyük ticarî açıkları, doların değerini düşürerek, altın ihraç ederek karşılamaya çalıştı. 1950'lerde ABD, kapitalist dünyanın altın ve döviz rezervinin yüzde 47,1'ini elinde tutarken, Batı Avrupa yüzde 21,1'ini elinde tutuyordu, oysa 1965'te ABD'nin payı yüzde 22'ye düşerken, Ortak Pazarın 32,6'ya çıkıyordu.⁵⁵ ABD sermayesinin Avrupa'ya akın etmesinde, Avrupa'nın dünya ticaretinde ABD'yi geçmiş olmasının ve Ortak Pazarın

⁵³ Bkz: *The Economic Survey*.

⁵⁴ S. Vladimirov, L. Teplov, *agy*, s. 184.

⁵⁵ A. Kirsanov, *The USA and Western Europe*, Progress Publishers, Moscow 1975, s. 282.

yarattığı gümrük duvarlarının ABD mallarına kapalı olmasının birincil etkisi vardır. Öte yandan bu sermaye için Avrupa, bir ihracat üssü olarak da kullanılmaktadır.

ABD ile Ortak Pazar ülkeleri arasında ekonomik rekabetin yanı sıra, siyasal rekabet de kendini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan denge ile ABD bir dizi askerî paktın öncülüğünü yapmıştı, ve bu paktlar içinde tek yetkili idi. Amerikan sermayesinin ekonomik sultanından kurtulan öteki kapitalist ülkeler onun siyasal sultanından da kurtulmak gereksinmesini duydular. Özellikle 1965'lerden sonra bu eğilim oldukça ağırlık kazanmıştı. Fransa 1966'da NATO'nun askerî kanadından çıkarak daha bağımsız bir dış politika izleme yolunu seçmişti. Daha sonra NATO'nun Kuzey Avrupalı üyeleri, ABD dış politikasının dümen suyunda gitmeye başkaldırdılar. Ekim 1973 savaşı sırasında ABD, NATO içersindeki Avrupa silahlı kuvvetlerini alarına geçirdiğinde, ABD'nin İsrail yanlısı bu politikası NATO'lu yandaşları tarafından destek görmemiş, Fransa, Yunanistan (ve Türkiye) ABD'nin İsrail'e göndereceği askerî donatım yüklü uçakların kendi topraklarından geçmesine izin vermeyeceklerini açıklamışlardır. İngiltere ise Kıbrıs'taki üslerini kullanılmayacağını açıklarken, F. Almanya Cumhuriyeti kendi topraklarındaki askerî donatım depolarından İsrail'e yardım edilmesine resmen karşı çıkmıştır. Özellikle yetmişlerde patlak veren enerji bunalımından sonra, Avrupa ülkeleri, ulusal çıkarları doğrultusunda, bağımsız hareket etmek gereğini duymuşlardır. "Dokuzlar" arasında çeşitli uluslararası sorunlarda değişik görüşler vardır. *Détente* politikası yaygınlaştıkça, bütünleşen kutuplaşmalar yanında, dağılan, çözülen bir dünya da yaşadığımız dönemin bir özelliği olarak görünmektedir.

4. Avrupa Kapitalist Devletleri Arasındaki Çelişkiler

Lenin'in kapitalizmin eşitsiz gelişmesi yasasının mutlak bir yasa olduğunu belirttiğini bir kez daha vurgulayarak, ve bu yasa gereğince kapitalist ülkeler arasındaki çelişkilerin, bütünleşme çabalarına karşın kaçınılmazlığını yineleyerek, Avrupa kapitalizminin kendi aralarındaki çelişkileri ve çe-

kişmeleri kısaca özetleyelim.

1957 Roma antlaşmasıyla Fransa ve F. Almanya'nın önderliğini yaptığı Ortak Pazar, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg "Altılar" adı altında oluşurken, İngiltere, Commonwealth adını verdiği eski sömürgeleriyle olan ekonomik çıkarlarını zedeleyeceği gerekçesiyle katılmayı kabul etmemişti. Ancak Ortak Pazarın bütünleşen sermaye gücü karşısında, başta İngiltere olmak üzere öteki kapitalist Avrupa ülkeleri, rekabet güçlerinin zayıfladığını görünce, yeni bir birlik kurmanın gereğini anladılar ve İngiltere'nin önderliğinde, 1959 yılında İsveç, İsviçre, Norveç, Danimarka, İzlanda ve Portekiz'in katılımıyla EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) kuruldu. Daha sonra Finlandiya ve Avusturya ile de ilişkiye geçildi. İngiliz kapitalizminin Amerikan kapitalizmi ile olan sıkı ilişkisi, ve gene Amerikan kapitalizminin Japon kapitalizmi ile olan ilişkisi, Ortak Pazar karşısında bu ülkeleri doğal bir birliğe itmiş gibi görünüyordu. Ne var ki bu yalnızca bir görüntü idi. Japonya, Commonwealth ülkeleri de dahil, önce Uzakdoğu'da, sonra da Yakındoğu'da ticaret üstünlüğünü ele geçirmiş bulunuyordu. Japon ticareti 1948'de kapitalist dünyanın toplam ihracatının ancak yüzde 0,4'ünü elinde tutarken, bu oran hızla yükseldi, ve 1972'de 7,8'e çıktı. İngiltere ve Amerika ise aynı ölçüde gerilemekteydi. 1948'lerde ABD kapitalist dünya ihracatının yüzde 23,8'ini elinde tutarken, 1972'de yüzde 13,4'e düşecek, İngiltere ise aynı dönemde yüzde 12,1'den yüzde 6,6'ya düşecektir. Japonya ile Ortak Pazar ülkeleri de büyük bir gelişme göstermişti. Fransa yüzde 3,8'den yüzde 7,1'e, F. Almanya yüzde 1,1'den yüzde 12,4'e, İtalya yüzde 2'den 5,1'e yükselmışti.⁵⁶

İngiltere, ekonomik ilişkilerinde kötüye gittiğini görüyordu. O nedenle yüzseksen derece çarkederek 1961 yılında Ortak Pazar üyeliğine başvurdu. Bu başvuruda ABD'nin İngiltere'yi bir truva atı olarak kullanmak istediğinin de payı vardır. De Gaulle bu başvuruyu veto etti. 1967 para bunalımından sonra dolarla birlikte sterlin de büyük yara almış oluyordu. İngiltere o yıl gene Ortak Pazar üyeliği için başvuruda bulundu ve gene De Gaulle tarafından engellendi.

⁵⁶ N. Inozemtsev, *agy*, s. 133.

İngiltere ancak De Gaulle'ün ölümünden çok sonra (1973'te) Ortak Pazar üyeliğine kabul edildi. Ancak bu bütünleşme Ortak Pazar üyeleri arasındaki çelişkileri gideremedi, tersine yeni çelişkiler getirdi. Üç lider (F. Almanya, Fransa, İngiltere) arasındaki çelişkiler yanında, öteki üyelerle bu büyükler arasında ve ayrıca küçük üyeler arasında ekonomik, siyasal ve toplumsal yönden çelişkiler, çözümü zor sorunlar yaratmaktadır. 1978'de yapılacak olan Avrupa Parlamentosu seçimi konusunda, Orta Doğu ve öteki geri kalmış ülkelerle ilişkilerde izlenecek politika konusunda, sosyalist ülkelerle ilişkiler, *détente*, silahlanma ve ABD ile ilişkiler konularında da olduğu kadar emek-gücünün serbest dolaşımı, tarım ürünleri, parasal sorunlar, gümrük indirimleri vb., vb. konularında da topluluk üyeleri arasında büyük görüş ayrılıkları gözlemlenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GERİKALMIŞ ÜLKELER

1. GERİKALMIŞ ÜLKELERİN ÇIKMAZLARI

a) *Gerikalmışlığın Genel Özellikleri*

İçersinde yaşadığımız 1970'lerin dünyasında uluslararası ilişkilerin yoğunlaştığı ve dünya politikasının büyük ölçüde yöneldiği ülkeler, dünün yarı-sömürgesi, ya da sömürgesi ama bugün *siyasal bağımsızlığın* kavuşmuş olan gerikalmış ülkeler topluluğudur. Coğrafik, tarihsel, kültürel, toplumsal ve ekonomik yönlerden çok büyük farklılıklar göstermelerine karşın, Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya yayılan bu ülkeler topluluğunun ortak özellikleri vardır ve bu nedenle kapitalist ve sosyalist dünya yanında "üçüncü dünya" olarak da adlandırılmaktadır.

Bu dünyanın ortak özelliklerinden *birincisi*, değişik toplumsal sistemler seçmiş olmalarına karşın, hepsi de şu ya da bu ölçüde emperyalizmin baskı ve müdahalelerinden kendilerini kurtaramamış olmalarıdır. Tekelci kapitalizmin başlıca aşırı kâr kaynaklarından biri olan, daha doğrusu kapitalizmin başlangıcından tekelci devlet kapitalizmi dönemine kadar, varlığının maddi temelini oluşturan bu ülkeler, siyasal bağımsızlıkları yanında ekonomik bağımsızlıklarını da kazanma yo-

lundaki çabaları ölçüsünde, emperyalizmin her türlü gücünü karşılarında görmekteyiz. Bu ülkeler topluluğu, kendi siyasal yazgılarını istedikleri gibi kendileri belirleyemezler. Belirlemek istedikleri zaman, çeşitli tertiplerle, askerî darbelerle, bu girişimleri önlenir, örneğin, Şili halkının seçip getirdiği Allende gibi alaşağı edilir. Bu nedenle bu ülkelerin siyasal bağımsızlığı, yalnızca görünüşte bir bağımsızlıktır, gerçeklikte, emperyalizmin güdümünden büyük ölçüde kurtulmuş değildirler.

Bu ülkelerin ikinci ortak özellikleri, hemen hepsinin uluslararası tekellerin son derece önemli birer hammadde kaynakları ve geniş pazarları olmalarıdır. Fransız iktisatçısı P. Seroise'un verdiği rakama göre, kapitalist dünya, bu ülkelerden yılda 200 milyar dolarlık hammadde ithal etmekte ama üretici ülkeler bunun ancak 30 milyar dolarını almaktadır. Geri kalanını tekeller kâr olarak cebe indirmektedirler. *The OECD Observer*, üçüncü dünyadan ihraç edilen hammaddelerin yüzde 80'inin uluslararası tekellerin denetiminde olduğunu hesaplamıştır.¹ Özellikle petrol, uranyum, elmas, bakır, krom, ve nikel gibi çağımız teknolojik devriminin birinci plana çıkardığı sanayi hammaddelerinin yüzde 80-90'ının bu ülkelerden sağlandığı gözönünde tutulacak olursa, bugün giderek azalan kaynakları ellerinde tutan bu ülkelerin emperyalizm yönünden ne denli önem taşıdığı kolayca anlaşılabilir.

Sanayileşmiş ülkeler için hammadde sağlanmasının önemli yanında, hammadde fiyatları üzerinde kurulacak denetimle, bu fiyatların düşük tutulmasının da hayati önemi vardır. Marx *Kapital*'in üçüncü cildinde kâr oranının ve dolaşısıyla meta fiyatının saptanmasında hammaddenin fiyatının önemini çarpıcı bir biçimde sergilemektedir.² Marx, burada kâr oranının artı-değerin toplam sermayeye olan oranı olduğunu, toplam sermaye içerisinde hammaddenin değişmeyen sermayenin bir bölümünü oluşturduğu ve bu nedenle hammadde fiyatlarındaki azalmanın ya da artışın bu oranı önemli ölçüde değiştireceğini matematiksel olarak kanıtla-

¹ E. Nukhovich, "Neo-Colonialism Under The Banner of 'Partnership'", *International Affairs*, n° 10, October 1977, s. 43.

² Karl Marx, *Capital*, Vol. III, Progress Publishers, Moscow 1974, s. 106-109.

maktadır. Gene bu nedenle hammadde fiyatlarını artıracak gümrük, vb. gibi vergilerin sanayici ülkelerde düşük tutulması sanayi kapitalizminin genel eğilimi olmuştur. 1973-1974 yılları arasında 11 petrol ülkesinin uyguladığı petrol kısıtlaması ve fiyat artışı, kapitalist dünyada 1929-30 bunalımından bu yana görülmemiş boyutlara ulaşan 1974-1975 bunalımının temel kaynağı olmuştur. Buna karşılık petrol üreten ülkelerin 1973 yılındaki petrol geliri 23 milyar dolar iken 1974'te 100 milyar dolara fırlamıştır.³

Öte yandan hammadde üretiminin işlenmiş madde üretimine göre çok daha yavaş artışı, hammadde ile işlenmiş madde arasındaki orantıyı birincisinin zararına sürekli olarak artırmaktadır. Her ne kadar Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasasına göre emeğin verimliliğinin artışı ile ham ve yardımcı maddelerden elde edilen değer oranı düşerse de, bu durum, hammaddeye olan gereksinmeyi artırmaktadır. Nitekim 1970'lerde tarımsal ve hammadde üretimindeki her yüzde bir artışa karşılık, işlenmiş madde üretiminde yüzde 2,9 artış olduğu hesaplanmıştır.⁴ Bu oran giderek artmaktadır. Buna karşılık hammadde fiyatlarındaki artış, işlenmiş madde fiyatlarındaki artıştan çok az olmuştur. Örneğin 1973'teki hammadde fiyatları, sabit fiyatlarla 1938'deki fiyatların 2,8 katı iken, işlenmiş malların fiyatları 10,1 katı artmıştır.⁵ Bu gelişme, ihracatlarının büyük bir bölümünü hammaddeye dayandıran gerikalmış ülkeler hesabına ağır bir kayıp yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler rakamlarına göre kapitalist ülkelerle yapılan bu tür bir alışveriş yüzünden bu ülkelerin 1960 sonlarındaki toplam kaybı 4 milyar dolara ulaşmaktadır.⁶ Aynı kaynaklara göre bu ülkelerin dış ticaret açığı ise 1973'te 12 milyar dolar iken 1975'te 45 milyar dolara ulaşmıştır.

Bunun yanında bilimsel ve teknolojik devrimin sağladığı olanaklarla bugün sanayi için gerekli pek çok hammadde de sanayileşmiş ülkelerin kendileri tarafından yapılmakta ve

³ R. Andreasyon, A. Solonitsky, "New Trends in World Economic Relations Under Capitalism", *Social Sciences*, n° 3, Moscow 1977, s. 38.

⁴ V. Rymalov, "The Agrarian and Raw-Material Basis of Capitalist Economy", *Social Sciences*, n° 3, 1977, s. 54.

⁵ V. Rymalov, *agm*, s. 61.

⁶ N. Inozemtsev, *Contemporary Capitalism*, s. 127.

tekel fiyatları ile gerikalmiş ülkelerin genç sanayileri için ihraç edilmektedir. Yeni gelişmeler özellikle tarımda, modern makineler, gübre ve ilaç, verimli türlerin geliştirilmesi gibi unsurlarla üretimin büyük ölçüde gelişmesine yolaçmıştır, ve dün gerikalmiş ülkelere gıda maddeleri ithal eden sanayileşmiş kapitalist ülkeler, bugün bu ülkelere tarım ürünleri ve gıda maddeleri ihraç eden ülkeler haline gelmişlerdir. Gerikalmiş ülkelerdeki hızla artan nüfus, geri tarım teknolojisi, bu ülkelere çoğunu tarım ürünleri yönünden de dışarıya bağımlı kılmıştır. İstatistikler gerikalmiş ülkelerin kapitalist ülkelere ithal ettikleri gıda maddeleri miktarının 1953 yılına göre 1973'te 2,8 kat arttığını göstermektedir.⁷ Bu olgu, gerikalmiş ülkelerin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen hammadde ve tarım ürünleri açısından karşıt bir etken olmaktadır.

Gerikalmiş ülkelerin *üçüncü* ortak özelliği, bu ülkelerin dış pazarlara ve dış ekonomik ilişkilere bağımlı olmalarıdır. Tek yönlü ve çarpık bir ekonomi içersinde bu ülkeler, bir ya da birkaç türlü ürüne bağlanmışlardır ve ihracat gelirlerinin büyük bir bölümünü bu bir ya da birkaç üründen sağlarlar. Örneğin 1960 sonlarında Venezuela'nın ihracatının yüzde 90'ı petrole, Gana'nın yüzde 60'ı kakaoya, Kolombiya'nın yüzde 70'i kahveye, Gambiya'nın yüzde 90'ı yerfıstığına, Siri Lanka'nın yüzde 65'i çaya dayanmaktaydı. Böyle olunca, dünya pazarlarındaki fiyat dalgalanmaları ya da herhangi bir arz kısıntısı, bu ülkelerin ekonomilerini altüst edebilmektedir. Örneğin, Şili bakırına kapitalist dünyanın koyduğu ambargo, Allende rejiminin yıkılmasında birincil etki yapmıştır. Hiç kuşkusuz ekonominin dışa bağımlılığı, siyasal bağımlılığı da birlikte getirmektedir. Bundan ötürü de bu ülkelerde siyasal kararsızlık genel bir kural haline gelmiştir, siyasal rejimlerde yüzseksen derece dönüşler sık sık görülmektedir. Örneğin birkaç ay öncesinde "Somali Demokratik Cumhuriyeti" Cumhurbaşkanı Muhammed Seyid Bar kurdukları düzeni şöyle tanımlıyordu: "Bizim sosyalizmimiz, Somali sosyalizmi, Afrika sosyalizmi ya da İslam sosyalizmi diye adlandırılmaz. Bizim sosyalizmimiz büyük Marx ve Engels ta-

rafından kurulan bilimsel sosyalizm, yani marksizm-leninizmdir". Oysa aynı kişi bir kaç ay sonra tam bir dönüş yaparak, ülkesine çağırıldığı bütün Sovyet teknisyenlerinin bir gecede ülkeyi terketmelerini istiyor ve Batı kapitalizmi ile kucaklaşıyordu.

Dördüncü olarak, bu ülkeler, uluslararası sermayenin en kârlı yatırım alanlarından biridir. Ucuz emek-gücü, işçi sınıfının örgütsel zayıflığı, ucuz hammadde, daha geri teknoloji ile üretim, gümrük duvarlarının aşılması, çeşitli vergi muafiyetleri ve hazır pazar, ve bunların sonucu olarak daha az sermaye ile daha çok kâr, bu ülkeleri çokuluslu tekellerin iştah açıcı birer sömürü alanı haline getirmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu ülkelere yatırılan sermaye, toplam olarak kapitalist ülkelere yatırılan dış sermayelerden daha az olmasına karşın, kâr yönünden buralara yatırılan her doların getirdiği kâr, kapitalist ülkelere yatırılan her doların getirdiği kârın üç katıdır. Ancak toplam olarak bu sermaye artmaktadır. 1975 istatistiklerine göre, bu ülkelerdeki çokuluslu tekellerin toplam sermayesi 73 milyar dolardır. 1973-75 dönemi arasında bu tekellerin net kârı ise 23 milyar dolar olmuştur.⁸

Öte yandan bu bölgelerdeki yabancı sermaye, kalıcı bir nitelik de taşımaz. Yatırımlar köklü, büyük kuruluşlar halinde değildir ve sermaye bileşiminde değişmeyen sermayenin payı, değişken sermayeye göre daha düşüktür. Sabit sermayenin payı az, hammadde vb. gibi döner sermayenin payı daha yüksektir. Böyle olunca da en kârlı alana çabucak akabilmektedir, yani uluslararası göçebe sermaye niteliğindedir. Örneğin gerikalmiş ülkelere yapılan yatırımların 1960'ta yüzde 67'si Latin Amerika'dayken, bu oran, 1973'te yüzde 58'e düşmüştür.⁹ Buna karşılık Orta Doğu'ya son yıllarda önemli bir akış gözlemlenmektedir. Emperyalizmin sermaye, teknoloji ve meta akışı özellikle petrol bunalımından sonra Orta Doğu'ya yönelmiştir. 1973 yılında bu bölgedeki Japon sermayesi yalnızca 606 milyon dolar iken bu rakam 10,7 kat artarak 1980'e yaklaşırken 6.800 milyon dolar olacaktır.¹⁰ Ne var

⁷ V. Rymalov, *agm*, s. 63.

⁸ E. Nukhovich, *agm*, s. 42, 44.

⁹ Gregory F. Treverton, *Latin America In World Politics The Next Decade*, ADALPHI PAPERS, IISS, London 1977, s. 10.

ki bu yabancı sermaye akışı yanında faiz ve ortaklık payları biçiminde dışarı çıkan sermaye toplamı çok daha yüksektir. OECD verilerine göre 1973 yılında bu ülkelere giren özel sermaye miktarı 6,7 milyar dolar olmasına karşılık, aynı yıl faiz ve ortaklık payı olarak çıkan sermaye toplamı 11,5 milyar dolardır.

Kaldı ki bu ülkelerin kendi kaynakları üzerinde kapitalist dünyaya karşı denetim kurma yolundaki ortak çabalarının gene en yıkıcı sonuçları bu gerikalmiş ülkelerde görülmektedir. Petrol fiyatlarının OPEC'e üye ülkeler tarafından artırılması ile gelişmiş kapitalist ülkeler kendi ürettikleri metallerin fiyatlarını artırmak, vb. yolu ile bunu karşılarken, hatta sonuçta daha da kârlı çıkarılarken, petrol ithal etmek durumundaki gerikalmiş ülkelerin cılız ekonomileri büyük yıkıntılara uğramıştır. Bu artış, petrolün enerji olarak kullanıldığı sanayi dallarında maliyet fiyatlarını büyük ölçüde artırdığı kadar, tarım için gerekli olan gübre, ilaç ve öteki petrol yan ürünlerinin maliyetini de artırmıştır. 1972'de bu ülkelerin ithal ettiği petrolün değeri 2,2 milyar dolar iken, 1974'te 12,2 milyar dolara fırlamıştır. Gene aynı nedenle bu ülkelerin petrol, gıda maddeleri ve kimyasal gübrelere yatırdıkları para, 1974'te 15 milyar dolara çıkmıştır ki, bu, toplam ihracatlarının yüzde otuzudur¹¹ (Türkiye'de ise salt petrole yatırılan dövizin, ihracatın yüzde 50'si olduğunu anımsatalım).

Gerek dış ticarete her yıl büyüyen açığı kapatmak, gerek de yabancı sermayenin neden olduğu ekonomideki sürekli kan kaybını karşılamak üzere, bu ülkeler yıldan yıla büyüyen bir dış borçlar yükünün altına girmektedirler. Bu ülkelerin 1956'daki dış borçları 9 milyar dolar iken, 1975'te 120 milyar dolara, 1977 tahminlerine göre 180 milyar dolara çıkmıştır.¹²

Nihayet, gerikalmiş ülkelerin hemen hemen tümü de sömürgecilğe karşı şu ya da bu ölçüde ve değişik zamanlarda bağımsızlık savaşını vermiş, anti-emperyalist doğrultuda "siyasal" bağımsızlıklarına kavuşmuş ülkeler topluluğudur. Top-

luluk içersinde çok değişik siyasal eğilimler (örneğin İran ve Cezayir) görülmekle birlikte, kapitalizmin yüzyıllar süren sömürgeciliğinin izleri ve acıları şu ya da bu ölçüde kendilerini duyurmaktadır. Ne var ki bağımsızlık savaşımının başarıya ulaşmasından sonra, bu ülkeler kapitalist dünya ile sosyalist dünya arasında iki siyasal seçenikle karşı karşıyadırlar. Hiç kuşkusuz o ülkenin, o günkü nesnel ve öznel koşullarına bağlı olan bu seçimde, başlangıçta siyasal ve ekonomik yönde sosyalist sistemi yeğleyenler, kısa sürede büyük ölçüde emperyalizmin siyasal ve ekonomik boyundurduğundan kurtulabilmekte, kendi öz kaynaklarını uyumlu ve düzenli bir ekonomik mekanizma içinde harekete getirebilmekte ve hızlı bir gelişme temposu ile ilerleyebilmektedirler. Küba bunun en çarpıcı örneğini vermiştir. Oysa kapitalist sistemi yeğleyenler, daha doğrusu sosyalist sistemi seçmeyenler, başlangıç evrelerinde emperyalizme bağımlı olmaksızın sınırlı da olsa, kurtulmuş olsalar, kapitalist gelişmenin kendi yasaları içersinde giderek palazlanan işbirlikçi ve asalak sınıfların belli bir güce erişmesinden sonra, yeniden emperyalizmin ekonomik ve siyasal egemenliğini kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Türkiye bunun ilk örneği, Mısır ise son örneğidir. Mustafa Kemal Türkiye'si anti-emperyalist, siyasal bağımsızlığını kiskançlıkla koruyan bir ülke idi, ama sonrası giderek emperyalizmle bütünleşen, ekonomik bağımlılığının yanısıra siyasal bağımlılığını da pekiştiren bir ülke durumuna geldi. Aynı şekilde Nasır'ın Mısır'ının yazgısı, Sedat Mısır'ının yazgısına geldi dayandı. Gerçekten de, çürüyen bir kapitalizmi simgeleyen emperyalist bir dönemde, kapitalist yoldan kalkınmanın artık olanaksız olduğunun teorik kanıtlanması, uygulamadaki çeşitli deneyimlerle bir kat daha güçlendirilmiş oldu.

b) Gerikalmışlığın Nedenleri

Bugün gerikalmışlığın ya da bir başka deyimle az gelişmişliğin nedenleri ve çözümleri konusunda, gerek bu ülkelerin ideologları, gerek sosyalist dünyanın ideologları, gerekse de kapitalist dünyanın ideologları arasında son derece yoğun tartışmalar yürütülmekte, yeni yöntemler önerilmek-

¹⁰ R. Andreasyon, A. Solonitsky, *agm*, s. 40.

¹¹ R. Andreasyon, A. Solonitsky, *agm*, s. 43.

¹² E. Nukhovich, *agm*, s. 44.

tedir. Bunların irdelenmesi başlıbaşına bir konudur, ancak bu tartışmaları kalın çizgileri ile iki ana eğilim içersinde toparlamak, her şeyin gelip siyasal sistem sorununa dayandığını söylemek olanağı vardır. Kapitalist sistemin, yeni sömürgeciliğin sürdürülmesi yolunda çaba harcayan savunucuları, binbir dereden su getirerek, bu ülkelerin kapitalist yoldan kalkınabileceğini türlü rakam oyunlarıyla teorik olarak kanıtlamaya çalışmaktadırlar, ama uygulamada tek bir örnek bile gösterememektedirler. Daha doğrusu yakın geçmiş kadar, bu dünyanın doğal kaynakları ve emek-gücü yönünden en zengin kaynaklarını elinde tutan Amerikan, Alman ve Japon tekellerinin en kârlı yatırım alanları (1976'da ABD'nin 2,9 milyar, Almanya'nın 1,1, Japonya'nın 1 milyar) olan¹³ ve faşizmin en acımasızını uygulayan Brezilya'yı örnek alarak gösteriyorlardı. Oysa son zamanlarda emperyalist kaynakların Türkiye ve Peru ile birlikte Brezilya ekonomisinin de iflâs bayraklarını çekme kertesine varan dünyanın üç ülkesi olduğunu ilan etmeleri, bu örneğin de tabansızlığını ortaya koymuş bulunmaktadır.

Kapitalizmin bu savunucularının ileri sürdükleri gibi, gerikalmışlık ya da az gelişmişlik, kişi başına düşen ulusal gelir sorunu değildir. Öyle olsa Küveyt ve Suudî Arabistan dünyanın en gelişkin ülkeleri arasına girerdi. Küveyt'te kişi başına düşen ulusal gelir, 11.000 dolarla, dünyanın en yüksek gelir düzeyini temsil eder.¹⁴

Bu bir sermaye sorunu da değildir. Gerikalmış ülkeler topluluğu içersinde pek çok ülke, özellikle petrol ülkeleri yerlerinden de fazla sermayeye sahiptirler. Öyle ki bu ülkelerden ABD ve Avrupa bankalarına her yıl milyarlarca dolar yatırılmaktadır, ve bankalardaki birikim yıldan yıla çoğalmaktadır. Veriler bu ülkelerin kapitalist ülkelerdeki varlıklarının 1972'de 22 milyar, 1974'te ise 64 milyar dolara ulaştığını göstermektedir.¹⁵ Salt geçen yıl Suudî Arabistan'ın ABD'ye yatırdığı tutarın 50 milyar dolar olduğunu söylersek, sorunun bir sermaye sorunu olmadığını tanıtlamış oluruz.

¹³ *The Economist*, October 15, 1977, s. 98.

¹⁴ *The Middle East and North Africa 1976-77*, Europa Publications, London 1976, s. 472.

¹⁵ R. Andreasyon, A. Solonitsky, *agm*, s. 38.

Sorun bir teknoloji sorunu da değildir. Kapitalizm, sermaye ile birlikte bu ülkelere teknoloji de ihraç etmektedir. 1970 yılında bu ülkelere yapılan patent, lisans ihracının bedeli 3,2 milyar dolar tutmuştur.¹⁶ Bu rakam bugün çok daha yüksektir.

Bu sorun, görece olarak ihracatın artması ve hatta bu ihraç malları içinde işlenmiş metallerin oranının yükselmesi sorunu da değildir. Çünkü, bu ihraç malları içinde büyük ölçüde yabancı sermayenin ürettiği kalemlerde yer almaktadır.

Bu, pazar sorunu da değildir. Çünkü aynı pazar, yabancı sermaye ve yabancı metaller için yeterince vardır, yabancı gazozundan, çikletine dek her meta, yeterli pazarı bulabilmektedir.

Ve son olarak, bu sorun, bir emek-gücü sorunu da değildir. Gereğinden fazla emek-gücü ve daha da ucuzu vardır. Ayrıca vasıflı emek-gücü de ileri sürüldüğünün tersine, yeterince vardır. Zaten yabancı sermaye, ucuz emek-gücü ve yeterince vasıflı emek bulabildiği için bu ülkelerde üretimde bulunabilmektedir.

Hiç kuşkusuz bu etmenlerin topu da gerikalmışlığın şu ya da bu ölçüde birer ögesidir. Ne var ki bunlar olsa olsa gerikalmışlığın nedenleri değil sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Gerikalmışlığın gerçek nedeni esas olarak emperyalizmin kendisidir. Emperyalist dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin üretici güçlerin ayak bağı haline gelmesi olgusu, gerikalmış ülkede daha da güçlenerek ortaya çıkmaktadır. Dışardan gelen bu engel gerikalmış ülkede ekonomiyi kendi olağan iç dinamiğinin doğrultusunda gelişmesini köstekleyerek dengesiz, çarpık bir yola itmektedir. Ülkenin sermaye kaynaklarını denetim altına alması, iç pazarı istilâ etmesi, hammadde ve vasıflı emeği kendine çekmesi, ve bunlara bağlı olarak alt-yapı yetersizliği ve enerji kısıntısı, iç yatırımı engellemektedir. Sanayi yatırımının tehlikesi ve sıkıntısı yerine, daha kolay, daha kârlı, dış sermayeye hizmet alanları, spekülasyonlar, bina yapımı, ticarî aracılıklar, temsilcilik daha kârlı olmaktadır. Bu nedenle özel sermaye

¹⁶ L. L. Klochikovsky, *Economic Neo-Colonialism*, Progress Publishers, Moscow 1975, s. 19.

ye yabancı sermaye ile boy ölçüşecek, onunla rekabet edebilecek olanaklardan yoksun olduğu için, eninde sonunda yabancı sermaye ile bütünleşmek, onun bir eklentisi haline gelmek zorundadır. Bu olanaklara sahip olabilecek devletin ise, uluslararası tekeli sermayenin siyasal ve ekonomik ağı içine düşmesi kaçınılmazdır.

Öte yandan dünya sanayi üretiminin yüzde 48'ini ve dünya ticaretinin yüzde 46'sını ellerinde bulunduran ABD, İngiltere, Fransa, Federal Almanya, İtalya ve Japonya gibi büyük kapitalist ülkeler topluluğu karşısında daha güçlü bir pazarlık olanağına kavuşmak, kendi ekonomik kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak, uluslararası tekellerin fiyatlar üzerindeki denetimlerini sınırlandırmak yolunda bu ülkeler arasında da ortak bir politika izlenmesi, ekonomik kaynakların birleştirilmesi ve bu ekonomik bütünleşmenin sağlanması amacıyla çeşitli örgütler oluşturmaktalar. Petrol üreten ülkelerin OPEC içinde birleşmesi, petrol fiyatlarının dört kat artmasına ve bu ülkeler topluluğunun petrol gelirlerinin bir anda 25-30 milyar dolardan 100 milyar doları aşmasına yolaçmıştır. Benzer örgütlenmeler çeşitli temel hammadde kaynakları üzerinde denetim kurmak amacıyla yapıldığı gibi, bölgesel anlaşmalarla da bu yönde olumlu adımlar atılmış bulunmaktadır.

Asıl önemlisi de yansız ülkelerin bir bütün olarak bu yönde yoğunlaşan girişimleridir. 77'ler olarak bilinen bu ülkeler topluluğu, aralarında ekonomik işbirliğini gerçekleştirmek, uluslararası sorunlarda ortak bir politika izlemek amacıyla, çeşitli düzeylerde 1976 yılı içinde, Şubat ayında Manila'da, Ağustos ayında Kolombo'da ve Eylül ayında da Mexico City'de toplanarak önemli kararlar almışlardır. Emperyalist çevrelerin içte ve dışta çeşitli engellemelerine karşın, bu yöndeki bütünleşmeler ekonomik ve siyasal yönden oldukça etkili olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sayesinde ki, emperyalist ülkelerdeki siyasal ve ekonomik bütünleşme çabalarına karşın, kendi içlerindeki çelişkileri artırmıştır. Bugün artık ABD'nin, Japonya'nın, Ortak Pazarın ve ayrıca Ortak pazar içersinde yer alan ülkelerin, bu ülkeler topluluğu karşısında ayrı ayrı politikaları vardır ve birbirleriyle ölümcül bir rekabet içersine girmişlerdir. Öyle ki, çokuluslu

tekeller, zaman zaman ana ülkeleriyle bile çekişmekte, ayrı politika izlemektedirler. Örneğin petrol bunalımı sırasında ARAMCO, ABD'ye uygulanan ambargoya uymak zorunda kalmış, Basra Körfezindeki ABD, İngiliz, Fransız, Hollanda kaynaklı petrol şirketleri, petrol kısıtlaması programına uyararak, bu ülkelere petrol akışını azaltmışlar ve bunun üzerine İngiltere ve Fransa devlet eliyle yeni petrol şirketleri kurmak zorunda kalmışlardır.

2. EMPERYALİZMİN EN BÜYÜK SÖMÜRÜ ALANI: ORTA DOĞU

Orta Doğu, bugün dünyanın ekonomik, siyasal ve toplumsal çelişkilerinin yoğunlaştığı bir odak noktası olma konumunu sürdürmektedir. Dünya petrolünün yüzde 60'tan fazlasını, IEA'nın (Uluslararası Enerji Ajansı: Türkiye'nin de katıldığı petrol ithal eden kapitalist ülkelerin oluşturduğu bir örgüt) ithalâtının yüzde 52'sini bu bölge karşılamaktadır. Orta Doğu'nun petrol ihracının IEA ülkeleri için ne denli önem taşıdığını göstermek için, ihracatın dörtte-bir oranında azaltılması halinde IEA ülkelerinin üretimlerinin yüzde 67 oranında düşeceğini söylemek yetecektir.¹⁷ Öte yandan bu ülkelerin petrolden sağladıkları yıllık toplam gelir 70 milyar dolardır.¹⁸ Bu paraların büyük bir kısmı başta silah olmak üzere kapitalist ülkelere yapılan ithalâta yatırılmakta ya da Batının bankalarına yatırılmakta ya da bu devletlere kredi olarak verilmektedir. ABD basını Suudi Arabistan'ın gönderdiği para olmadan, ABD bütçesinin çok daha büyük açıklar vereceğini yazmaktadır. Nitekim *The Economist*'in bildirdiğine göre temmuz ayı içinde ödeme güçlüğü çeken maliyeye Suudi Arabistan 350 milyon dolar ABD istihkâm birliklerinin yapacakları iş karşılığı avans olarak vermiş ve ödeme açığını karşılamıştır.¹⁹ *Newsweek* dergisinin haberine göre Suud temsilcileri ile Ford yönetimi arasında yapılan bir anlaşma gereğince, Suudi Arabistan petrol gelirinin yarısı ile her yıl ABD hazine bonolarından yüzde 7,5 faiz ve 25 yıl

¹⁷ Edward N. Krapels, *Oil and Security, Problems and Prospects of Importing Countries*, ADOLPHI PAPERS, IISS, London 1977, s. 19.

¹⁸ *The Middle East and North Africa 1976-77*, s. 94.

¹⁹ *The Economist*, October 15, 1977, s. 48.

vadeli olarak alacak, bu faizle yalnızca ABD'nin askerî ve öteki mallarını satın alabilecektir. Öte yandan Suudî Arabistan, OPEC üyeleri ne oranda artırırlarsa artırırlar, 1984'e kadar ABD'ye ihraç ettiği petrole yüzde 5'ten fazla zam yapamayacak, buna karşılık ABD her türlü askerî yardımı yapmayı garantileyecektir. Bu anlaşma uyarınca Suudî Arabistan geçen yıl 17,2 milyar dolarlık hazine bonusu almıştır.²⁰ Suudî Arabistan kadar öteki petrol ihraç eden Orta Doğu ülkeleri de "petrol dolarlarını" Batının kapitalist ülkelerine akıtmaktadırlar. Avrupa'da, Amerika'da salt petrol doları ile işleyen bankalar vardır. Çokuluslu şirketlerin sermayelerine petrol dolarları ile ortak olunmuştur. Emperyalizm böylece son derece zengin bir hammadde kaynağı yanında, bu hammaddede denetim altında tutabilecek çok güçlü bir sermaye kaynağını da eline geçirmiş bulunmaktadır. Orta Doğu'nun tutucu petrol ihraç eden ülkeleri iki yanı keskin bir kılıcı kendi düşmanına gene kendi elleriyle teslim etmektedirler.

Orta Doğu petrolerinin astronomik rakamlara ulaşan dolarları, Batı kapitalizminin kasalarında biçim değişikliğine uğrayarak, Batı kılığına bürünmüş sermaye olarak, ölüm kusan silahlar olarak gerisin geri bu ülkelere dönmektedir. Hiç kuşkusuz ABD bu alanda gene aslan payını kendisi almaktadır. Yılda 10 milyar dolarlık silah satışının yüzde-elli-sini İran, Suudî Arabistan ve İsrail'e yapmaktadır.²¹ Bunlardan İran ABD'nin en büyük silah müşterisi olarak hemen hemen bütün petrol gelirlerini silahlanmaya yatırırken, kendisi, enerji sıkıntısı nedeniyle elektrik kısıntısı yapmak zorunda kalmış ve Sovyetlerden elektrik enerjisi ithal etmek yoluna gitmiştir.

Bu ülkeler bir yandan kendileri ellerindeki parayı nasıl harcayacaklarını bilemezlerken, bir yandan da ABD, Japonya, Ortak Pazar ülkelerinin tekeli sermayeleri büyük bir yarış içinde bu bölgeye akmaktadır. Örneğin İran, Fransa ile beş atom santrali kurulması, petrokimya tesislerinin geliştirilmesi, likit gaz tesisleri ve demiryolları konusunda anlaşmıştır. Benzer anlaşmalar F. Almanya, İtalya, ve Japonya

ile de yapılmıştır. Bu ülkenin geçen yılki ithalâtı 17 milyar dolardır ve bunun yüzde 90'ı başta ABD olmak üzere öteki gelişmiş kapitalist ülkelere gitmiştir. 1982'lerde ithalâtının 40 milyar dolara ulaşacağı hesaplanmaktadır.²² Bu, yakın gelecekte İran'ın ne büyük bir pazar olacağını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

a. ABD Emperyalizminin Yeni Kaleleri: Suudî Arabistan ve Mısır

Böylesine büyük bir ekonomik potansiyel taşıyan bir bölgede, siyasal gelişmelerin de aynı doğrultuda olması çok doğaldır. Gerçekten de petrolün yıldan yıla artan fiyatıyla ortaya çıkan zenginlik patlaması ile emperyalizmin bütün dikkatini bu bölgede yoğunlaştırdığını, kendi doğrultusunda manevralar çevirmeye başladığını görüyoruz. Özellikle Güney Doğu Asya'da 30 yıldır sürdürülen savaşın ABD'nin yenilgisiyle sona ermesinin ardından Orta Doğu, ABD emperyalizminin bütün ağırlığıyla yüklendiği bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Gerçi emperyalizmin bu yöndeki Anglo-Amerikan hesapları çok eskilere dayanıyordu ve Arap ulusçuluğunun canlanmaya başlamasıyla onun karşısında İsrail siyonizmini destekleyip güçlendirmişti, ama salt dışardan verilen kanla yaşayan bir İsrail, giderek güçlenen Arap birliği karşısında zamanla dayanamazdı. Onun için kalenin içten fethedilmesi gerekiyordu. Bu doğrultudaki Anglo-Amerikan planı önce Mısır üzerinde yoğunlaştırılmıştı. Nasır darbesinin CIA ve İngiliz haberalma servisi tarafından destek görmesi başlangıçta yerinde bir davranış olarak görülüyordu. Ancak bu plan umdukları gibi çıkmadı, Nasır anti-emperyalizmin ve Arap ulusçuluğunun bir simgesi haline gelince, ABD'nin desteğindeki İngiliz-Fransız ve İsrail müdahalesi gerçekleştirildi. Bu da bekledikleri sonucu vermedi. Bu kez daha gerici ve sağlam gözükten Suudî Arabistan üzerinde oynanmaya başlandı. Suudî Arabistan, Irak, İran ve Türkiye'yi kapsayan bölgesel bir pakt yoluna yönelindi. Türkiye'nin NATO'ya girmesine İngiltere'nin karşı çıkışının altında bu

²⁰ *Newsweek*, June 27, 1977, s. 4.

²¹ A. Mogolatyev, "Who is Speeding up the Arms Race and Why", *International Affairs*, n° 11, November 1977, s. 95.

²² *The Middle East and North Africa 1976-77*, s. 341.

yatırıyordu. Ne var ki Suudî Arabistan'ın başında bulunan Kral İbnî Suud, bu plana pek elverişli değildi, Bağdat Paktına katılmayı reddetti. İbnî Suud'un 1953'te ölmesinden sonra da Suudî Arabistan genel politikası ile Arap ulusçuluğunun yanında yer aldı. 1956'da İngiliz-Fransız müdahalesinden sonra, her iki ülke ile diplomatik ilişkilerini keserek Nasır rejimini destekledi, ve Mısır'a maddî yardımda bulundu. Ancak daha sonra bu ülke emperyalizmin sürekli çabaları sonucu gerici bir doğrultuda yürümeye başladı ve Orta Doğu'da ilerici rejimlerin karşısında İsrail ile birlikte ikinci bir merkez haline geldi. 1957 ve 1958 yılları arasında Ürdün'deki ilerici Süleyman Nablusî hükümetinin düşmesini sağladı ve Nasır'a suikast düzenlenmesini finanse etti. 1960 başlarında kendi hükümeti içerisindeki Arap ulusçuluğunun savunucularını temizledi ve "Sosyalizme Karşı Mücadele Birliği" adıyla bir örgüt kurdu. (Burada aynı dönemlerde kurulan ve ARAMCO tarafından finanse edildiği sık sık yinelenen Türkiye'deki Komünizmle Mücadele Birliğini anımsamakta yarar vardır.) Bu örgütün ilk işi Yemen'in işlerine karışmak oldu. Daha sonra Nasır'ın öldürülmesi girişimine gene bu örgüt aracılıyla bir kez daha başvuruldu. Ülkedeki bu gerici politikaya karşı çıkan subaylar öldürüldü ya da ordudan atıldı.

Suud'un Nasır'a karşı giriştiği bu başarısız suikastlerden sonra, 1964'te bir saray darbesi ile yerine Faysal kral olmuştu. 1966'da Faysal'ın Washington ziyareti ile iki ülke arasında "komünizm tehlikesine" karşı ortak savaşım konusunda siyasal işbirliği yolunda bir belge imzalandı. Böylece Suudî Arabistan ABD emperyalizminin İsrail'den sonra ikinci kalesi olarak yükseliyordu. Aslında bu ülkenin zaman zaman Arap ulusçuluğundan yana çıkması bir görünüşten öteye geçmemiştir. Filistin sorununa da bu gözle destek sağlıyor gözükmektedir. 1970-71 katliamının ve 1975-76 Lübnan bunalımının ve pek çok siyasal cinayetlerin ardında bu ülke yatmaktadır. Suud, Filistin sorununun çözümlenmesinin yeni, belki de güçlü bir anti-emperyalist Filistin'in doğması ile Arap ilerici rejimlerinin daha da güç kazanacağını ve bu gelişmelerin kendi varlığına da yöneldiğini bilmektedir. Bu nedenle ilerici Filistin örgütlerinin güçlenme-

sini istememektedir. Yalnız kendi ülkesi de dahil, Arap dünyasından doğabilecek tepkileri sürdürme ölçüsünde Filistin sorunu ile ilgilidir. Suud hükümetinin her yıl ABD'ye yaptığı yatırım ABD'nin İsrail'e yaptığı yardımı geçmektedir. Bu, Suud hükümetinin İsrail'e dolaylı yardımı, Arap halklarına yönelen silahların bedellerinin karşılanmasından başka bir anlam taşımamaktadır. *The New York Times*'in bildirdiğine göre bu ülkenin 1976 yılı itibariyle 53 milyar dolarlık rezervinin yarısından fazlası ABD bankalarında yatmaktadır.²³ Yukarıda da değinildiği gibi ABD hazine bonolarının en büyük alıcısı ve bütçesinin en büyük destekçisi gene bu ülkedir. *Business Week* dergisi halen Suudî Arabistan'ın elinde 16 milyar dolarlık hazine bonosunun bulunduğunu yazmaktadır.²⁴ Bu ülkenin uluslararası malî kaynaklar aracılığı ile de emperyalizmin önemli bir destekçisi olduğu görülmektedir. 1974 yılında IMF' emrine 1 milyar dolar, 1975'te 1.250 milyar dolar, Dünya Bankasına ise 1 milyar dolar vermiştir.²⁵

Orta Doğu'nun bu Hacı Ağası, bugüne kadar bilinen dünya petrol rezervlerinin yüzde 25'ini elinde bulundurmaktadır ve OPEC üyelerinin üretim kapasitesinin yüzde 30'una sahiptir. Her yıl sattığı 30 milyar dolarlık petrolü esas olarak ARAMCO tekeli altında tutmaktadır. Orta Doğu'nun en gerici, ABD emperyalizminin en güvenilir destekçisi olan bu ülke 3.000 üyelik Suud ailesinin elindedir. Hemen her kasaba ya da kentte, her iş kolu bu aileden biri ya da birkaçının denetimi altındadır. Öteki Arap ülkelerinde olduğunun tersine orduda Suud ailesine karşı herhangi bir hareket olanağı yoktur. Ordunun içinde yabancı subaylar vardır. Ayrıca ordu ikiye ayrılmıştır. Düzenli ordu yanında bir de "beyaz ordu", "aile ordusu" vardır. "Aile ordusu" son derece sıkı bir disiplin altında tutulmaktadır ve teknik donatım yönünden çok güçlüdür.

1973'te petrol fiyatlarının dört katı artmasıyla ülkeye 1973-76 dönemi içinde 100 milyar dolar girmiştir. Hac gelir-

²³ A. Feoktistov, "Suudi Arabia and the Arab World", *International Affairs*, n° 7, July 1977, s. 103.

²⁴ *Business Week*, November 7, 1977, s. 38.

²⁵ *Middle East and North Africa 1976-77*, s. 602.

leri de bu gelirin yanında pek büyük bir nicelik olmamakla birlikte, küçümsenmeyecek boyutlardadır. Buna karşın ülkede enflasyon 1976 yılında yüzde 30 oranındadır.²⁶ Gelen dolarlar geldiği gibi geri gitmektedir. Dolarların bir bölümü Orta Doğu'da gerici rejimlerin desteklenmesi yolunda kullanılmaktadır. Bu ülkelere, borç vermenin koşulu olarak, Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkelerle ilişkilerin kesilmesi öngörülmektedir. Ayrıca bu paraların sosyalist ülkelerle birlikte kurulacak fabrika ya da öteki kuruluşlarda harcanmaması, ilerici örgütlerin dağıtılması ve hükümet içinde sol eğilimli üyelerin bulundurulmaması da öngörülmektedir. Örneğin Sovyetler'le ilişkilerini kesmeleri koşuluyla Yemen Arap Cumhuriyetine 200 milyon dolar verilmiş ve bu ülke Sovyetler'le ilişkilerini 1976'da kesmiştir.²⁷ Gene aynı doğrultuda Üç Fransız bankasının Sudan'a 10 yıl vadeli, yüzde 2 faizli 200 milyon dolarlık kredi vermelerini sağlamıştı. Sedat, Sovyet teknisyenlerini ülkeden çıkarıp İsrail ile Sina konusunda anlaşmaya varır varmaz, Mısır ile 300 milyon dolarlık bir yardım anlaşması imzalandı. Aynı şekilde Güney Yemen ve Somali'ye de benzer koşullar ileri sürerek yardım tekliflerinde bulunmuş, Somali'nin Sovyetler'le ilişkilerinin kesilmesinde birincil derecede etkin olmuştur. Bütün bu borç manevralarına karşın bu ülkenin Arap ülkelere verdiği para kapitalist ülkelere yatırdığı tutarı ancak yüzde 2'sidir. 1973-76 yılları arasında Mısır ve Suriye'ye toplam 2 milyar dolar vermiştir. Oysa İngiltere ve Japonya'ya geçen yıl verdiği 1,5 ve 1 milyar dolarlık borç, ve Japon firmalarına yatırdığı bir o kadar sermaye yanında, *Business Week*'in haberine göre içinde bulunduğumuz yılın son aylarında Japon devlet tahvillerine 4 milyar dolar yatırmıştır.²⁸

OPEC içinde Batı emperyalizminin sözcüsü durumundaki Suud hükümeti, 1976 Katar toplantısında petrol fiyatlarının yüzde 10 artırılmasını engellemiş ve alınan karara karşı çıkararak fiyat artışını yüzde 5'te tutacağını ilân etmiştir. Petrol Bakanı Yamani bunun gerekçesini "Batıya yar-

dım" olarak göstermiştir. "İmanlı bir anti-komünist" olduklarını söyleyen Suud hükümeti sözcüleri, fiyat artışının Batıda solcu iktidarlara yardımcı olacağını ileri sürmektedirler. Gerçekten de bu tutum en çok başta ABD olmak üzere kapitalist dünyanın tekellerine yaramıştır. 1970 yılına kadar ABD'nin Suudi Arabistan'dan doğrudan ithal ettiği ham petrol, toplam tüketiminin yüzde 0,5'i (günde 42.000 varil) iken, 1976'da bu oran yüzde 17,4'e (günde 1.125.000 varil) çıkmıştır.²⁹

ABD, Suudi Arabistan'a kaşıkla verdiği kepeç ile geri almaktadır. 1976 yılında ABD bu ülkeye, 2,2 milyar dolarlık ticarî mal satmıştır. Bunun yanında özel Amerikan şirketlerinin aldıkları para 5 milyar dolar olmuş ve gene aynı yılda ABD Ordu Donatım Birliğinin yürüttüğü projenin bedeli ise 16 milyar doları aşmıştır. Ülkenin 1976 yılında İngiltere ve Fransa'dan aldığı 1'er milyar dolarlık silah ve askerî malzeme yanında ABD'den aldığı silah ve askerî malzeme 4,4 milyar dolar tutmuştur.³⁰

Öte yandan Suudi Arabistan'ın yedeğinde İran Körfezindeki Arap emirlikleri de emperyalizmin en önemli maddî kaynaklarından biridir. Bu emirliklerin 1973-76 yılları arasındaki petrol geliri de 100 milyar doları aşmıştır. Bu büyük kaynak uluslararası petrol tekellerinin denetimi altındadır. British Petroleum sağladığı petrolün yüzde 85'ini, Social yüzde 77'sini, Texaco, yüzde 71'ini, Mobil ise yüzde 70'ini buradan sağlamaktadır.³¹

ABD'nin Güney Doğu Asya'da yenilgisinden sonra bütün gücü ile Orta Doğu'ya yönelmesinin nedenlerini yukarıda verilen rakamlar çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönelişten önce, emperyalist güçlerin desteğinde İsrail ve başta Suudi Arabistan olmak üzere gerici Arap rejimleri ile Sovyetler'in desteğindeki ilerici Arap rejimleri arasında bir denge söz konusu idi. Mısır gibi Arap dünyasının lideri durumundaki bir ülkenin emperyalist cepheye çekilmesi bu dengeyi önemli ölçüde değiştirebilirdi. Önceki girişimler başarılı olmamıştı, ama içerde palazlanan işbirlikçi burju-

²⁶ *Strategic Survey 1976*, IISS, London 1977, s. 89.

²⁷ *Ibid.*, s. 90.

²⁸ *Business Week*, October 31, 1977.

²⁹ *Strategic Survey 1976*, s. 91.

³⁰ *Ibid.*, s. 91.

³¹ Edward N. Krapels, *agy*, s. 21.

vazinin egemenliği giderek ağırlık kazanmıştı, meyve olgunlaşmıştı ve iş düşmeye kalıyordu. Ocak 1975'te Sedat birdenbire Sovyetler'in, Mısır'ın 1973 savaşındaki kayıplarını karşılamadığını açıkladı. Bu suçlamadan hemen bir gün sonra ABD'nin Suudi Arabistan ile 75,6 milyon dolarlık F-5 uçaklarının satın alınması konusunda bir anlaşma yaptığı açıklandı. Onun ardından İsrail kuvvetleri Lübnan'a saldırdı. Aynı ayın sonunda Sedat Fransa'ya yaptığı ziyaret sonunda, bu ülkeden 2,2 milyar dolarlık silah ve uçak satın alacağını açıkladı. Şubat ayında ise Kissinger Telaviv ile Kahire arasında mekik dokumaya başladı. İsrail ile Mısır el altından anlaşma görüşmelerini sürdürürken, Lübnan'da Filistin halkına ve onları destekleyen müslüman halka karşı bir iç savaş yoğunlaştırılıyor, Filistinliler kitle halinde öldürülüyordu.

Öte yandan ABD İran ile mart ayı içinde 5 yıllık 15 milyar dolarlık nükleer reaktör ve silah anlaşması yapıyor, Ürdün'e HAWK füzeleri vermeyi kabul ediyordu. Kissinger'in mekik politikası meyvelerini vermişti. Mayıs ayında Suudi Arabistan, Katar ve BAE'leri Mısır'a 1 milyar dolarlık bir yardım daha yapıyorlardı. Ardından İsrail Süveyş Kanalı'ndan 20 mil geriye çekildiğini açıklıyordu. Bu çekilme ile günde 70 bin varil petrol veren Abu Rudey petrol kuyuları da Mısır'a geri veriliyordu. Karşılık olarak Süveyş Kanalı 8 yıl sonra yeniden açılıyor ve 1948 yılından beri ilk kez İsrail gemileri kanaldan geçebiliyordu. Mısır Anglo-Amerikan planı uyarınca İsrail ile ikili bir anlaşmaya sokulmuş, Sina'ya 200 Amerikan görevlisi yerleştirilmişti. Bu gelişmelerin içinde Mısır'ın İngiltere ile 450 milyon sterlinlik (1 milyar dolar dolayında) bir silah anlaşması da gerçekleştirildi.³² Bu anlaşmaların en ağır faturasını da Lübnan iç savaşıyla Filistinliler ve Lübnan halkı ödedi. İç savaş 60 bin ölü 200 bin yaralı ve milyonlarca dolarlık maddî zararlar kapamıyordu.

Mısır'ın 1976'da Sovyetler'e olan 6 milyar dolarlık borcunu ödemediği 1976 yılında Sovyet-Mısır dostluk ve işbirliği anlaşmasını tek yanlı olarak geçersiz saymasından sonra Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirliklerinden sağladı-

ğı 1,5 milyar dolarlık yeni bir bahşişle borç hanesini 18 milyar dolara yükseltirken kendi iç sorunlarını da çözmüş değildi. Batının çeşitli mallarına ardına kadar açılan kapılar, getirdiği enflasyon, pahalılık ve katmerleşen yoksulluk dışında, bir de zenginleşen işbirlikçi, asalak spekülâtörlerin kasalarını şişirmişti. Halkın Kahire'de artan yaşam pahalılığına karşı direnişi yüzlerce insanın öldürülmesi ile kanlı bir biçimde bastırılırken sorumluluk komünistlere yükleniyor ve bu bahane ile ülkede sola karşı bir sindirme hareketi geliştiriliyordu. Şimdi artık iş, İsrail ile açıktan bir pazarlığa oturmaya, Mısır'ın ilerici Arap dünyasından iyice kopararak İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır sacayaklarının sağlam bir biçimde yerleştirilmesine kalıyordu. Bu iş de 1977 yılında başarılıydı. Mısır İsrail'e kazandırdığı toprakları geri alacak, Suriye ve Ürdün'e ise ufak ödümler verilecek ve İsrail Kudüs de dahil elindeki toprakların meşru sahibi sayılacaktı. Filistinlilere gelince, onlar da kendi sorunlarını kendileri çözsünlerdi. Sedat'ın Arap ulusçuluğunun simgesi haline gelen Kudüs'e gidip El Aksar Camiinde namaz eda etmesi, tıpkı bir sofraya duasını andırıyordu. Şölen bitmiş, sofraya artık dağılıyordu. Kapitalist dünya Sedat'ın "gerçekçi" bu girişimlerini elbirliği içinde alkışlıyor, onu çağın en büyük liderlerinden biri olarak selamlıyordu. *Die Zeit* başyazarı ise onu Willy Brandt'a benzetiyor ve Nobel Barış Ödülüne aday gösteriyordu.³³ Oysa ilerici Arap dünyası Sedat'ı "hain" olarak çoktan damgalamıştı. Sosyalist dünyaya ise bu unvanı onaylamak düştü.

b. ABD Emperyalizminin Yeni Manevraları

Orta Doğu'ya "barış" getirme adı altında sahneye sürülen bu oyuncuların rollerini başarıyla yerine getirmesi, bölgeye gerçek bir barış getirecek midir? Daha doğrusu emperyalist dünya böyle bir barışı istemekte midir? Yukarıdan beri anlatılanlar bu güçlerin barış değil yeni kargaşalıklar yaratmaktan yana olduklarını kanıtlamaktadır. ABD'nin gözetiminde Mısır ile İsrail'in bir masaya oturması, aslında 9 Aralık 1976 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun

³² *Strategie Survey 1975*, IISS, London 1976, s. 124-126.

³³ *Newsweek*, December 5, 1977, s. 28.

kararını sabote etmek amacını taşımaktadır. Bu karar uyarınca Sovyet-Amerikan ortak başkanlığında, Cenevre'de bütün tarafların katılacağı barış görüşmeleri öngörülmekteydi. 122 ülkenin oyu ile kabul edilen bu karara yalnızca İsrail ile ABD karşı çıkmıştı. ABD, dünya kamuoyu önünde yalnızlığa itilen İsrail'in Cenevre konferansında da güç duruma düşeceğini hesaplamış ve bu konferansı sabote etmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği'ni devre dışı bırakacak Kahire toplantısının, Cenevre konferansını gereksiz kıldığını, ABD ve İsrail yetkilileri sık sık yinelemektedir.

Görülüyor ki, kapitalist dünyanın Orta Doğu sorununu bir Filistin sorunu olarak yansıtmaya çabaları, gerçeklikte bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Emperyalizm Filistin sorununu hep bir şantaj aracı olarak kullanagelmıştır. Orta Doğu sorununun özünde çağımızın en önemli sorunu olan petrol ve emperyalizmin en büyük silah ve öteki malları için elverişli bir pazarı haline gelen, petrol üreten ülkelerin "petrol doları" sorunu yatmaktadır. Yıllardan beri ağızlarda sakız olarak çiğnenip durulmasına karşın, Filistin halkının yıllar yılı o Arap ülkesinden ötekine sürüklenişinden öte bir çözüm getirilmemiştir. Bu sorunun çözüme kavuşturulması ve Orta Doğu'nun bir barış alanı haline getirilmesi on milyonlarla ifade edilebilecek olan silah satışının durması demektir. Bu amaçla Orta Doğu'nun sürekli bir barut fıçısı halinde tutulması gerekmektedir. O nedenle bölgedeki sürtüşme ve anlaşmazlıkları olabildiğince kızıştırmak ve uzatmak silah satışlarının sürdürülmesi ve bu satışların gerçekleştirilmesi için daha çok petrolün akıtılması zorunludur. İsrail'in üslendiği görev de emperyalizmin bu politikasının uygulanmasına aracılık etmektir. İsrail saldırgan gücünü ABD'nin maddî desteğinden almaktadır. Bu ülkenin savunma giderlerinin yüzde 35'i ABD tarafından karşılanmaktadır. 1976 yılındaki silah yardımı 2,2 milyar dolar tutmuştur. Ancak İsrail savunmaya ayırdığı büyük harcamalarla sürekli bir ekonomik bunalım içindedir. Fiyatlar bu yıl yüzde 10 ile 20 arasında artmıştır. Enflasyon oranı yüzde 38'i bulmuş, ticaret açığı 3 milyar doları aşmıştır. Büyüme hızı ise sifıra yaklaşmıştır.³⁴ Ekonominin hızla kötüye gitmesi, halkın yö-

netime karşı hoşnutsuzluğunu artırmaktadır. Bu hoşnutsuzluk, İşçi Partisinin iktidarı daha sağcı, fanatik bir iktidara bırakmasıyla sonuçlanmıştır. İsrail siyonizminin, kayıtsız şartsız tek destekçisi olma durumundaki ABD dışında, dünyada giderek tam bir yalnızlığa itilmesi, dünya kamuoyunun baskısı, yönetimin yürüttüğü politika ile halkın barış istemleri arasındaki çelişkiyi ağırlaştırmaktadır.

Birleşmiş bir Arap dünyası karşısında bugün izlemekte olduğu siyonist politikanın kesin yenilgisini bildiği için, İsrail, stratejisini, bu birliği önlemeye yönelik, Arap dünyasındaki çelişkileri artırmak, bu dünyayı parçalamak amacına dayandırmıştır. Son yıllarda bu yolda oldukça da başarılı görünmektedir. Bir yandan Arap ülkeleri ile ikili ilişkilere girerken bir yandan da ABD kanalıyla dolaylı ilişkiler kurmuş bulunmaktadır. Öte yandan Lübnan iç savaşı ile, buraya yerleşen 300 bin Filistinlinin Lübnan politikasında giderek artmaya başlayan etkinliklerini önlemek, güçlü bir Lübnan'ın varlığını önceden engellemek planı ustaca uygulanmıştır. Sağcı falanjistlerin ABD ve İsrail tarafından açıkça desteklenmesi bu planın bir parçasıydı. Gerçekten de iç savaş Filistinlilerin ağırlıklarını hafifletirken, içerdeki dinsel ve mezhepsel çelişkiler de uzlaşmaz sınırlarına vardırılmıştır.

Siyonizm, üstlendiği tarihsel misyonu gereği, bütün Orta Doğu'nun emperyalizmin kayıtsız şartsız egemenliği altına sokulması yolunda, saldırganlığını sürdürmekte devam edecektir. Emperyalizmin kayıtsız şartsız desteğinin nedeni de budur. 1977 yılı sonlarında 1978 yılı için Washington ile 1,8 milyar dolarlık yardım anlaşmasını imzaladıktan hemen sonra Lübnan'ın kent, kasaba ve köylerini bombalamış, Filistinlilerle hiç bir zaman görüşmelere girmeyeceğini ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını hiç bir zaman kabul etmeyeceğini ilan etmiştir. İşte Sedat'ı, Orta Doğu'da siyasal havanın yumuşaması şöyle dursun, iyice sertleştiği bir dönemde, Telaviv yolunda, daha sonra da Kahire'de İsrail ile bir masada görüşüyoruz.

Sonuç olarak emperyalizm son manevralarıyla başarılı olmuştur denebilir. Orta Doğu'da kendi güdümündeki ülkeler zincirine Mısır'ı da eklemiştir. Ona paralel olarak Sudan ve Somali bu zincirin Afrika'ya uzanan kanadıdır. İran ise

³⁴ *Business Week*, November 14, 1977, s. 56.

ABD'nin tam bir üssü haline getirilmiştir. Bu ülkede 20 bin Amerikan personeli çalışmaktadır ve bu rakam 1980'de 60 bin olacaktır. Ülkede geniş bir dinleme ve üsler ağı oluşturulmaktadır. İran'ın yalnız geçen yıl (1976) satın aldığı silah tutarının 15 milyar dolar (geçen yılki bütçesi 35 milyar dolardı) olduğu gözönünde tutulursa ve Şah'ın sık sık silahlanmadaki amacının Basra Körfezi'nin denetimi ve komünizmin yayılmasının önlenmesi olduğu yolundaki açıklamaları değerlendirilecek olursa, ve ayrıca Türkiye'nin de bu doğrultuda Orta Doğu'ya yöneltilme çabaları buna eklenince uluslararası kapitalizmin kuşatma hareketinin boyutları ve önemi ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Arap kurtuluş hareketinin bir simgesi haline gelen Filistin halkının haklı savaşımı, Arap halklarının anti-emperyalist, anti-sömürgeci savaşımı ile bütünleştikçe ve ilerici dünya kamuoyu bu haklı savaşımı destekledikçe, yeni-sömürgeciliğin bütün planlarının eninde sonunda boşa çıkarılacağından hiç kuşku yoktur. Arap ilericiliğinin küçük-burjuva milliyetçilerinin iktidarlarının Mısır'ın vardığı noktaya bakarak kendi tarihsel yazgılarını kavramaları ve anti-emperyalist savaşımına sınıfsal içerik kazandırmaları, başarılarını çabuklaştıracak ve sürekli kılacak başta gelen etken olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN ÇIKMAZLARI

a) Türkiye Kapitalizminin Ekonomik Bunalımı

Türkiye gerek ekonomik yapısıyla, gerekse de bunun üstyapıdaki yansıması olan siyasal yapısıyla emperyalizme bağlılığın en çarpıcı örneğini vermektedir. Tekelci kapitalizmin genel bunalımını ve tekelci kapitalizmin bütün çelişkilerini, en karmaşık, en güçlü biçimde yansıtmaktadır. İktidarların yıllar boyu yapay olarak yaratmaya çalıştıkları "Büyük Türkiye" imgesi, sonunda uluslararası tefeci sermayenin kolları arasında sönüp gitmiştir. Ne var ki bu imgenin etkisinden kendisini kurtaramayan burjuva yargılarıyla bezenmiş kimi "ilerici" çevreler bile, birtakım rakamlara daya-

narak "gelişen bir Türkiye" tablosu çizmek alışkanlıklarını henüz bırakmamışlardır. Hele de bu rakamlara dayanarak Türkiye'nin artık "kapitalist bir ülke" olduğu, hatta "emperyalist bir ülke" olduğu yargısına varıp, ordan "yeni emperyalist teoriler" çıkararak, yeni stratejiler çizen, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal bunalımları "büyüme sancıları" olarak değerlendiren katıksız "marksist" yorumlarla karşılaştıkça, iktidar adı altında, ülkenin elli yıllık tarihinde görmediği bir yağmayı nice insanın kan ve göz yaşlarına banarak sürdüren üçlü bir ortaklığın bu konudaki başarılarını teslim etmek gerekiyor.

Oysa yukarıda da belirtildiği gibi gelişmenin ölçütü, ne ulusal gelirdeki artış oranıdır, ne de enflasyonun pompalanmasıyla şişirilen bol sıfırlı bütçe rakamlarıdır. Gerçekte, devlet mekanizmasıyla, kurumlarıyla işlerliğini yitirmiş, ulusal ve uluslararası düzeyde bir avuç spekülâtör, vurguncu, tefeci takımının ellerinde iflâs bayrağını çekmiş bir Türkiye Cumhuriyeti vardır. Yıllardan beri uluslararası tekel-lerden sağladığı yüksek faizli kredilerle, ABD'nin "yardımları" ile ayakta duran ve bu olanakları salt iktidarlarının sermayesi olarak kullanan yerli spekülâtörler, tefeciler, vurguncular takımı, bu kredilerin kesilmesi ile birlikte, uluslararası sermayenin bir eklentisi durumuna getirdikleri ekonominin çalışma kapasitesini de sıfır noktasına yaklaştırmışlardır. Türkiye'de iktidar sorununun yabancı tekellerden kredi alma sorunu haline gelmesinde ve kredi olanaklarının kesilmesiyle iktidar boşluğunun ortaya çıkmasında asıl neden, Türkiye kapitalizminin emperyalist sisteminin basit bir yedek parçası haline getirilmesidir.

Bu olgu, gerikalmış ülkelerin ortak özelliğidir. Özel ABD bankalarının petrol üretmeyen ülkelerdeki alacakları 42 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ülkelerin çoğu bu borç ve faizleri zengin hammadde kaynakları ile karşılayabilmektedir. Türkiye gibi çok zengin hammadde kaynakları bulunmayan ve daha çok tarım ihracatına dayanan ülkeler ise, her yıl büyüyen ticaret açıkları yanında, borç ve faiz taksitlerini daha yüksek faizli, daha kısa vadeli kredilerle karşılamak zorunda kalmaktadır. Eninde sonunda malî bir iflâs demek olan bu süreç, baştaki iktidarların teslimiyetçili-

ği ve çürümüşlüğü ölçüsünde hızlanmakta ya da yavaşlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini animsatan bir çürümüşlük örneği veren MC iktidarları, iflâs sürecinin sonuna birkaç yılda yaklaşma başarısını göstermiştir. Uluslararası malî kaynaklar Türkiye'yi, Peru ve Zaire ile birlikte iflâsın eşliğinde olan üç ülke olarak ilan etmektedirler. Üstelik Zaire'nin durumunun Türkiye ve Peru'nun yanında sözünün bile edilemeyeceği, Zaire'nin toplam borcunun 800 milyon doları geçmediği, oysa bu iki ülkenin borçlarının ödenmeyecek kadar ağır olduğu, Amerikan bankerleri tarafından endişe ile ifade edilmektedir.¹ *Time* dergisinin bildirdiğine göre, Türkiye'nin kısa vadeli borç tutarı 3 milyar dolardır. Bu borçların yarısı Amerikan bankalarına, kalan yarısı ise başta Federal Almanya ve İsviçre bankaları olmak üzere, öteki ülkelerdir. Dergi, Türkiye'deki resmî çevrelerin yalanlamalarına karşın, 3 milyar dolarlık bu borcun 1 milyar dolarlık bölümünün ithal edilmiş olan, ama karşılığı ödenmeyen borç olduğunu, 2 milyar doların ise Merkez Bankasının oniki-onsekiz ay vadeli yüksek faizle aldığı ve özel sektöre dağıttığı krediler olduğunu yazmaktadır. Gene bu kredinin yarısı Amerikan bankalarından alınmıştır. Bunun yanında ise, her üç ayda bir borç taksitleri ve faizleri olarak 500 milyon dolar ödemek durumundadır, elindeki döviz rezervi ise 600 milyon dolar dolayındadır. Öte yandan Türkiye bu yıl 1 milyar dolarlık petrol ithal etmiştir. Petrolün dışında kalan yıllık ithalât 4,5 milyar dolardır. Buna karşılık ihracat ise, 1,75 milyar dolayındadır.²

İşte uluslararası malî çevreleri telaşa düşüren bu tablodur. Zamanında ödemelerini yapamayınca, yüzde 12'ye varan faizle kısa vadeli krediler veren küçük bankalar (ki bu oranın yasal olmadığı, MC iktidarının yasa dışı olarak bu kredileri aldıkları bu kaynaklar tarafından da bilinmektedir)³ büyük bir telaş içinde büyük bankalara başvurmuşlardır. Citybank, Chase Manhattan, Morgan Guaranty ve öteki büyük bankalar ise bu konuda daha soğukkanlı dav-

ranmakta, ve IMF'yi zorlamaktalar. IMF'nin Düyun-u Umumiye'yi animsatan bir tutumla, Ankara'ya gelip bazı kararları MC iktidarına dikte ettirmesi, bütçe ve plan hazırlıklarında "milliyetçi cephe" ortaklarından daha yetkili davranması, büyük bankaların, küçük bankalardan birinin alacağına ödenmesinde direnmesi sonucu, öteki küçük bankaları da harekete getirebileceği ve Türkiye'nin borçlarını ödemeyeceğini bildirerek iflâs ilan etmesi korkusundan kaynaklanmaktadır. New York bankerlerinden biri böyle bir durumun "IMF heyetinin Türkiye'de bulunduğu bir sırada her şeyi altüst edeceğini" söylemiştir.⁴

Bu baskı yalnızca dış malî kaynaklardan gelen bir baskı değildir. İçerdeki çokuluslu şirketler de aynı telaş ve korkuya kapılmışlardır. Türkiye'deki ABD yatırımlarının başında gelen 40 milyon dolar sermayeli Uniroyal'ın yetkilisi John P. Baumer "bütün öteki yabancı şirketler gibi biz de yıl sonuna kadar çalışacağız. Ondan sonra kapıları kapatmak zorunda kalabiliriz" demiştir.⁵

Gene ülkedeki 90 ABD şirketinden biri olan International Harvester Co. yetkilileri, 8 milyon dolarlık küçük bir miktarı bile, yedek parça getirmek için bulamadıklarından yakılarak "Avrupa bankaları teminatlarını geri çektiler, ABD bankalarının ilgilendikleri yok, tehlike ile karşı karşıya bırakılan biz olduk" diyor ve "pek çok yabancı firmanın iflâsa gideceklerini" ekliyordu.⁶ Aynı durum yerli sanayiciler için de sözkonusu idi. Dışardan ithal etmek zorunda oldukları çeşitli ham ve yarı mamul maddeler, MC iktidarının seçim öncesi tüketim mallarına ağırlık veren ithalât politikası sonucu ithal edilmez olmuştur. 1974 yılındaki ithalât 3,7 milyar dolarken bu rakam 1976'da 5,1 milyar dolara fırlamıştır. Buna karşılık ihracat ise 1,53'ten 1,96 milyar dolara yükselebilmıştır.⁷ İç ve dış çevrelerin MC iktidarına yönelttikleri öfke ve suçlamaların nedeni de budur. MC ortakları bütün olanakları kendi yandaşları arasında paylaşmışlardır, özellikle MSP kanadı bu paylaşmada en bü-

¹ *Time*, September 5, 1977, s. 33.

² *İktisadî Rapor 1977*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1977, s. 485, 431, 432.

³ *Time*, September 5, 1977, s. 33.

⁴ *Time*, September 5, 1977, s. 33.

⁵ *Business Week*, October 17, 1977, s. 57.

⁶ *Business Week*, July 4, 1977, s. 59.

⁷ *İktisadî Rapor 1977*, s. 481, 491.

yük payı almıştır. İş çevrelerinin özellikle MSP kanadına karşı öfkesi bu nedenle daha da şiddetlidir.

MC iktidarının izlediği (daha doğrusu ucunu elden kçırdığı) ekonomi politika çok yanlı ateş altında kalmıştır. Bir yandan uluslararası tekellerin devalüasyon konusunda baskıları sürerken, bir yandan da içerdeki çokuluslu tekeller, devalüasyon ve enflasyon baskısından yakınmaktadır. Döviz sıkıntısı ve birtakım yasal sınırlandırmalar, içerdeki yabancı tekellerin kâr transferlerini geciktirmekte ve engellemektedir. İçerdeki fiyat yükselmeleri bu tekellerin döviz olarak kayıplarını karşılamaktan uzaktır. Öte yandan da döviz sıkıntısı montaj parçalarının içeriye akışını durdurmuştur. Bu şirketler devalüasyondan önce stok yaparak bu kayıplarını karşılamak istemişlerse de döviz yokluğu sonucu dışardan gerekli olan malları getiremedikleri için bu konuda da başarılı olmamışlardır. Uniroyal yetkilileri bu konuda şöyle yakınmaktadır: “devalüasyona karşı başlıca önlem hammadde stoklarımızı artırmaktır. Biz mal aldık ama merkez bankası döviz yokluğu nedeniyle lira karşılığı bize dolar satamıyor. İthal faturaları ödenmeden geri gitti ve biz malı alamadık.”⁸

Yeterinden de çok talep olmasına karşın, çokuluslu şirketlerin üretim yetersizliğinden yakınmaları, yerli sanayilerin yakınmaları ile aynı doğrultudadır. Bu yakınmalar fiyat artışları ile kısmen karşılanmak istenmişse de, onunla yetinmeyen bu çevreler, fiyatlar üzerindeki denetimin tümüyle kaldırılmasını istemektedirler. Ama bu istemler kısa vadede hesaplara dayanmaktadır. İş dönüp dolaşp gene döviz ve enerji sorununa gelip saplanmaktadır. Her iki alanda da dışa tümüyle bağımlı hale getirilmiş olan Türkiye kapitalizmi, geleceğini güvence altına alabilecek ekonomik ve siyasal çözümler aramaktadır.

Türkiye kapitalizminin bir başka çıkmazı da, yukardan beri değinilen dünya koşullarındaki değişmeler nedeniyle, büyük tekellerin çok daha büyük boyutlar içinde başka pazar ve hammadde kaynaklarına yönelmiş olmaları, Türkiye gibi, görece olarak daha verimsiz alanları küçük boyutlarda-

ki sermaye birimlerine terketmeleri olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu nedendir ki yıllardan beri işbirlikçi çevrelerin bütün çırpınmalarına karşın, getirdikleri yabancı sermaye tutarı 2,8 milyar TL tutmaktadır.⁹ Üstelik firma sayısı olarak da giderek bir azalma söz konusudur. Örneğin 1969 yılında Türkiye’de faaliyet gösteren firma sayısı 152 tane iken, 1976’da bu rakam 109’a düşmüştür.¹⁰ Üstelik MC iktidarları kendi sanayicisine üvey evlat gözü ile bakarken, çokuluslu şirketleri özel olarak kayırmaktadır. Bu yüzden ki İstanbul Sanayi Odası Başkanı şöyle yakınmaktadır: “Hepimizin fabrikası kapalıdır. Buna karşın, şimdi devreye konulan DÇM kredisi, ancak çokuluslu şirketlere imkân veren bir yapıdadır. Bu, Türk ekonomisinin zararına olan bir uygulamadır.”¹¹

Gerek yerli iş çevreleri, gerekse de çokuluslu tekeller, bir zamanlar canı gönülden destekledikleri MC iktidarlarının Türkiye kapitalizminin gelişmesiyle ters düşüklerini, gelişmesinin bir engeli haline geldiklerini ilan etmişlerdir. İstanbul Sanayi Odaları “bu hükümet artık muhatap kabul edilemez” derken, Ankara Sanayi Odaları da bu hükümetin “ülkeyi tarihinin en büyük ekonomik bunalıma soktuğunu” açık açık söylemektedir. Çokuluslu tekellerin yakınmalarına ise yukarda değinilmişti. Sermaye çevrelerinin desteğini çektiği bir iktidarı öyleyse, kimler desteklemektedir?

Görülmemiş boyutlara ulaşan enflasyon ve temel geçim araçları fiyatlarının yüzde-yüze varan artışları karşısında görece olarak değil, mutlak bir yoksulluğa itilen işçi sınıfı MC iktidarına karşıdır.

Gene bir önceki yıla göre bile olsa, sanayi ürünleri karşısında mutlak bir gerileme gösteren ve üstelik iktidarın taban fiyatları politikasıyla korumak şöyle dursun, tersine fiyatları belli bir barajın ardında tutulan tarım ürünlerine uygulanan fiyat politikası nedeniyle, küçük, orta, hatta büyük üretici durumundaki tarımsal üreticiler de bu iktidara karşıdırlar.

Fiyat yükselmeleri ve enflasyon karşısında çaresiz du-

⁸ *Business Week*, July 4, 1977, s. 55.

⁹ *İktisadi Rapor* 1977, s. 350.

¹⁰ *İktisadi Rapor* 1977, s. 354.

¹¹ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1977.

ruma düşen kent küçük-burjuvazisi de MC iktidarına karşıdır.

MC iktidarından yana ise iktidar nimetlerinden nasiplenen bir avuç aracı, tefeci, vurguncu, spekülâtörler takımıdır. Aslında MC ortaklığı, adına “milliyetçiler” dedikleri devleti zorla ele geçiren ve devlet olanaklarını kendi yandaşları arasında bölüştüren ve bütçe adı altında yığınlardan topladıkları milyarları “ortaklık kârı” olarak hissedarlarına dağıtan “çokuluslu” bir tekel niteliğindedir. Bu ortaklık-dışı kalan kapitalistlerle olan çekişmesi de bu kâra elkoyma rekabetinden kaynaklanmaktadır. Bundan ötürüdür ki, kapitalist ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelen ve ülke kaynaklarının zaman dilimleri içinde egemen sınıflar arasında nasıl bölüşülmesi gerektiğini düzenleyen planı bile “hesap adamı” Demirel’in başında bulunduğu iktidar, bu bölüşümü aralarında daha rahat yapabilmek için ortadan kaldırmıştır.

Sınıfsal tabanını yitirmiş bir iktidarın nasıl olup da ayakta durabildiği, ilk bakışta toplum yasalarına aykırı gibi görünmektedir. Oysa bu kapitalist işleyişin kendi yapısından gelen bir olgudur. Devlet mekanizmasını bir kez ele geçirince, iktidarı oluşturanlar, baskı ve teröre başvurarak, yığınları aldatarak uzun süre iktidarda kalmayı becerebilmektedirler. Bu olgu faşizmin bir özelliğidir ve insanlık tarihinde bunun örnekleriyle çok karşılaşmıştır. Çünkü faşizm, egemen sınıfların salt emekçi sınıflar üzerinde kurduğu zorbalık yönetimi değildir. Egemen sınıfların kendi içerisinde hesaplaşmasıdır da. Bu hesaplaşma egemenlik kurduğu bütün dönem boyunca sürer. Faşizmin yıkılmasında bu savaşımın katkısı da küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Nitekim MC iktidarlarının günlerini gün edip, kaçınılmaz sonlarının yaklaşmakta olduğunu kendilerinin de görmeye başlamaları, egemen sınıfların at değiştirme zorunluluğunu açıkça ilan ederek, faşist karması iktidara savaş ilan etmeleri bu olgunun bir sonucudur.

Türkiye kapitalizmi, geleceğini büyük bir karanlık içinde görmektedir. Bütün kaynaklar teker teker kurumaktadır. Ekonomi, dışa bağımlılığını sürdüremez olmuştur. Kapitalist dünya ile olan ticaret açığını artık hiç bir yoldan kapatamaz hale gelmiştir. Kapitalist dünyadan ithal etmek

zorunda olduğu mallar her yıl artarken, büyük bir bölümünü geleneksel tarım ürünlerinin oluşturduğu kendi ihraç ürünleri, mutlak bir fiyat gerilemesi içersindedir. Üstelik bu ürünlerin ihraç olanakları da gerek hızla artan nüfusla birlikte tüketim boyutlarının artması, gerekse kapitalist ülkelerin tarım ürünleri fazlalıkları, gerekse de bu ürünler için başka kaynakların çoğalması nedenleriyle giderek azalmaktadır. Bu nedenle 1976 yılı ihracatının, 2 milyar doları aşarken, bu yıl bir dizi önlemlere karşın, 2 milyar doların altında, 1,75 milyar dolayında kalacağı hesaplanmaktadır.

Öte yandan, son derece önemli bir kaynak haline gelen işçi dövizleri de her yıl azalmaktadır. 1974 yılında 1,42 milyar dolar olan işçi dövizini, 1975’te 1,29 milyar dolara,¹² 1977’de ise 1,1 milyar dolara düşmüştür. Kaldı ki kapitalizmin genel bunalımı içinde artan işsizlik oranı ölçüsünde ihracatın yüzde 90’ını oluşturan bu kaynak da yakın bir gelecekte kurumak üzeredir. MC iktidarının dışarda biriken ve 10 milyar dolar olduğu hesaplanan işçi dövizlerine büyük bir iştahla elovuşturmasına, devalüasyon önlemlerine karşın, herhangi bir kıpırdama olmamıştır.

Türkiye kapitalizminin çıkmazlarının başında enerji sorunu gelmektedir. “Barajlar kralı” Demirel’in elektrik enerjisini Bulgaristan ve Sovyetler Birliği’nden ithal etmek zorunda kalması, belki de kaçınılmaz yazgısının en çarpıcı belirtilerinden biridir. Elektrik ithalâtının yanında petrol ithalâtı, ihracat gelirlerinin yarısından fazlasını götürmektedir. 1970-76 yılları arasında petrol ithalâtının iki kat artması ve bu petrol tüketiminde, yerli üretimin payının hızla azalırken, ithalatın payının o ölçüde artması (1970’te yerli petrolün payı yüzde 48’ken, 1976’da yüzde 19’a düşmüştür)¹³ yabancı yatırımların başında gelen binek ve öteki karayolu araçları üzerinde kurulan tekeller nedeniyledir. Kimya Mühendisleri Odasının hazırlamış olduğu rapora göre benzin tüketimi yılda yüzde 8,6, motorin tüketimi ise yüzde 11,3 artmaktadır.¹⁴ DPT’nin hesaplamalarına göre 1980 yı-

¹² İktisadi Rapor 1977, s. 72.

¹³ İktisadi Rapor 1977, s. 189.

¹⁴ Petrol ve Petrokimya Raporu, Kimya Mühendisleri Odası Ankara Şubesi, Kasım 1976, s. 38.

ında Türkiye'nin petrol tüketimi bugünkü tüketimin yüzde 45'i oranında artacaktır. Bu, iki yıl sonra, bugünkü fiyatları ile petrole ödenecek dövizin 2 milyar doları aşacağı anlamına gelmektedir.

Bunlardan ayrı olarak, Türkiye'nin 2,5 milyar doları bulan yıllık askerî harcamalarının gene çok büyük bir bölümü dışarıdan karşılanmak zorundadır.

Bütün bunlar Türkiye kapitalizmini tam bir çıkmaz içersine itmiş bulunmaktadır. MC iktidarları 1973'te 2 milyar doları bulan döviz rezervlerini, 1977 Temmuzunda 500 milyon dolara indirmiştir ve daha sonra ise kendi deyimleri ile "70 sente muhtaç" duruma düşmüşlerdir. 1978 yılına girerken iflâs etmiş bir ekonomi politika ile Demirel, avucunu açtığı uluslararası malî tekellerden bir mucize beklemektedir, bu umutla onlara kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Oysa ki bu kaynaklar bile Demirel'i kurtaramayacaktır. Çünkü bu kaynaklar daha çok kendi içindeki çıkmazlarla karşı karşıya bulunan İngiltere, İtalya, Portekiz gibi kapitalist ülkelere yönelmiştir. Türkiye gibi kaynakları hızla kuruyan, eski borçlarını bile zamanında ödeyemeyecek hale gelen ülkelere, son derece sınırlı ve çok ağır koşullar altında, geçmişte verdiklerini kurtarabileceği ölçüler içersinde borç vermektedirler. Türkiye'nin 1978 yılında dış borçların faiz ödemeleri, borç taksitleri, kâr transferleri ve proje kredileri karşılığında ödemek zorunda olduğu 780 milyon dolar vardır. Önceki yılların ödenmeyen dövizleri, önümüzdeki yılki dış ticaret açığı, ve askerî harcamaların gerektireceği dövizler de buna eklenince, beş milyar dolar dolayında bir döviz açığı sözkonusudur. IMF'nin, geçen yıl tarihinde en büyük kredi olarak nitelenen, İngiltere'ye verdiği 3,9 milyarlık kredi ölçü alınacak olursa, Türkiye'nin payına bu kaynaktan olsa olsa sembolik bir tutar düşecektir. IMF'nin açacağı öne sürülen kredi olanakları da görüldüğü gibi öyle pek sanıldığı kadar yüksek olamayacaktır. Çok daha iyi koşullar altında bulunan Portekiz'e bile verilen kredi tutarı 300 milyon dolar dolayında olmuştur.

Bu koşullar altında, Demirel'in geleceğin bilinmez hedefine yönelttiği tek silah, artık iyice paslanmış bulunan anti-komünizm çakaralmazdır. Bu nedenle "milliyetçilik" ör-

tüsü altında, faşizme kollarını açmış, tek sığınak yeri olarak orayı görmektedir. Demirel'i bu yoldan döndürmek amacıyla yönelik bütün çabalar boşunadır. Bugün faşizmin kucağına düşen AP'nin, faşizmden yakasını kurtarabilmesinin tek yolu, Demirel'in yazgısının AP'nin yazgısıyla bütünleştirilmesinin önlenmesidir. Demirel'le birlikte faşistleşmekte olan bir AP, ya da Demirel karşılığında, faşizmden yakasını kurtarabilmiş bir AP sözkonusudur. Hiç kuşkusuz, bugünün koşullarında egemen sınıfların en azından bir kesimi için en kaba anlamıyla da olsa, burjuva demokrasisinin içersinde görünen bir AP, faşizmin yedeğinde bir AP'ye yeğ tutulur. Bu ise AP'nin Demirel ve takımından kurtulması ile olasıdır.

b) Türkiye Kapitalizminin Siyasal Bunalımı

Ekonomik yönden emperyalizmin bir eklentisi halindeki bir ülkenin, siyasal yönden emperyalist siyasetin dışında, ondan bağımsız bir siyaset izlemesi düşünülemez. Ekonomik bağımlılık, politik bağımlılığı birlikte getirir. Türkiye ABD emperyalizminin ekonomik yörüngesine girdiğinden beri, siyasal yörüngesine de girmişti. Öylesine girmişti ki, çoğu kez, Türkiye'nin izleyeceği siyaset, doğrudan Washington tarafından belirlenmiştir ve iktidarlar da bu siyaseti kuzu kuzu izlemişlerdir. Bu nedenle ABD başkanının seçimi, Türkiye'deki seçimler kadar heyecan yaratmaktadır. Kennedy öldüğünde "ulusal yas" ilan edilmişti. O Kennedy ki, Küba bunalımı sırasında Türkiye'den habersiz Türkiye adına pazarlıklara girişmiştir. 12 Martın ünlü balyozcu başbakanlarından Erim'in, ABD'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımamasından sonra, Washington ziyaretinin hemen öncesinde, Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanınması kararını, sabahleyin banyoda traş olurken aklına birdenbire gelen parlak bir düşünce olarak kamuoyuna sunması, o günün sıkıntıları içinde pek çok kimseyi eğlendirmişti. Carter başkanlık seçimlerini kazandığı zaman "bizim taraf kaybetti" diyerekten dizlerini dövenlerin sayılarının az olmadığı anılardadır. Batı basını Carter'ın zaferini Türkiye'nin üzüntüyle karşıladığını, buna karşılık, Kıbrıs Rum kesiminin, kilise çanlarını çalarak, sokaklarda dansederek kutladıklarını yazmıştır.¹⁵

Oysa ne bir Türk dostunun gidişi, ne de bir Türk düşmanının gelişi sözkonusu idi. Sözkonusu olan değişen dünya koşulları ve bu koşullara göre değişen emperyalizmin politikası idi. Otuz yıldan beri kayıtsız şartsız bir uydu politikası izleyenler, dünyanın en büyük emperyalisti olan bu ülkenin dış politikasının kişilerle değişmeyeceği, özel olarak toplumdaki sınıf dengelenmeleri, genel olarak da dünyanın değişen koşullarına göre yönleneceği olgusunu kafalarına sığdıramıyorlardı: Ford gider Carter gelir, Kissinger gider Vance gelir, bu kişiler, rollerini başarıyla ya da başarısızlıkla yerine getirirler, ama ABD politikası, tekelci kapitalizmin daha çok kâr, daha çok sömürü esasına göre biçimlenir.

ABD'nin Orta Doğu'ya kayan politikası ile birlikte bu bölgede yeni odaklar oluşmaya başladığını, petrol bölgelerinin, üzerinde kapitalist dünyanın rekabet savaşımının yoğunlaştığı yeni alanlar haline geldiğini yukarıda belirtmiştik. Türkiye ise soğuk savaş dönemlerinden kalma anti-komünizme dayanan "jeopolitik konumu" yönündeki "stratejik" önemini eskisi kadar koruyamamaktadır. Üstelik anti-komünizm üzerine kurulan Sovyet düşmanlığı, eskiden olduğu ölçüde taban tutmamaktadır. Sovyet düşmanlığının Türkiye'ye pek bir şey kazandırmadığı, tersine Sovyetler'le iyi ilişkilerin burjuvaziye bile yarar sağladığı anlaşılmıştır. *Détente* adı verilen yumuşama politikasının, değil Türkiye burjuvazisinin, en azılı Batı burjuvazisinin bile işine geldiği bir gerçektir. Kapitalist dünya bugün, başta Sovyetler olmak üzere, sosyalist ülkelerle, ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerini sıklaştırma yönünden birbirleriyle yarış halindedir. Öte yandan Amerika Türkiye'nin yerine daha elverişli üsler bulmuştur. İran, Mısır bu işleri daha hakkıyla yerine getirebilecek konumda iki ülkedir. Geleneksel "stratejik önem" edebiyatı, artık geçerliğini yitirmiş sayılır.

Bugünkü koşullar karşısında, ABD'nin Türkiye ile olan ilişkilerinde bir gevşeme olduğu, ABD'nin Türkiye'ye eskiden gösterdiği ilgiyi göstermediği gözlemlenen bir olgudur. Gelişen teknolojiyle birlikte, uzun menzilli yeni füzelerin ya-

pımı, yeni dinleme ve gözetleme aygıtlarının geliştirilmesi, Türkiye'yi NATO'nun "batırılmaz bir uçak gemisi" olma özelliğinden uzaklaştırırken, askerî yönden ikincil plana itiyor, siyasal yönden de askerî önemi ölçüsünde değer buluyordu. NATO'nun güneydoğu kanadının en güçlü kalesi olarak Türkiye, yıllar yılı NATO siyasetinin en bağlı izleyicisi olarak kaldı. 1950'lerde Sovyetler'e karşı hazırlanan savaş stratejileri çerçevesinde Türkiye savaşın birincil hedefi ve alanı olmuştu. Ülkeye yerleştirilen Jupiter füzeleri, komşu Sovyetler'e yöneltilmiş, İncirlik ve İzmir havaalanları emperyalist hava saldırılarının üsleri olarak planlanmış, Karamürsel, Sinop ve Diyarbakır üsleri ise, bu saldırıların hedeflerini saptayacak birer dinleme ve casusluk merkezi olarak kullanılmış, Doğu sınırı atom mayınları ile bir nükleer kuşak haline getirilmişti. NATO emrindeki en güçlü kara ordusu olarak Türk ordusu da bu savaşın kara gücü olarak kullanılacaktı. Daha sonradan uzun menzilli füzelerin bulunması ile kısa menzilli Jüpiter füzeleri önemini yitirdi ve Küba bunalımı sırasında bu füzeler, Küba'daki füzelerin sökülmesi karşılığı olarak Türkiye'den kaldırıldı. Ancak Türkiye gene bir savaşın başlıca hedefi olarak elde tutuluyordu. Türkiye ABD'nin casusluk faaliyetlerinin üssü olarak eski öneminden bir şey yitirmemişti. Bu arada NATO'nun esas amaçlarını gizlemek amacıyla yürütülen Sovyet saldırganlığı konusundaki yoğun propaganda, zaman içinde etkinliğini azaltınca, bu kez "dolaylı saldırı stratejisi" adı altında NATO'nun saldırgan yüzünü biraz daha açığa çıkaran ve başka ülkelerin içişlerine doğrudan müdahaleyi öngören bir politika izlenmeye başlandı. Türkiye bu konuda Orta Doğu'daki komşuları Suriye ve Lübnan'a karşı ABD müdahalesinin bir sıçrama tahtası görevini yerine getirdi.

Ashında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olması görünüşte bu ittifakın amaçlarına aykırı idi. Türkiye ve Yunanistan'ın üye olması sözkonusu olduğunda, paktın kuzeyli üyeleri, Kuzey Atlantik Paktı olarak kurulan bir ittifak içinde iki güneyli ülkenin yerinin olamayacağı gerekçesiyle karşı çıkmışlardı. İngiltere ise başka gerekçelerle karşı çıkmıştı; Türkiye'yi araç olarak kullanıp Mısır'ı ve Suudi Arabistan'ı da içine alan petrol kaynaklarına yönelik bir askerî it-

¹⁵ The Economist, November 13, 1976.

tifak kurmak peşindeydi.¹⁶ Oysa NATO aslında Akdeniz ve Orta Doğu'ya yönelik bir anlaşma niteliğini taşıyordu. NATO'nun baş mimarı ABD'nin muradı da buydu. Türkiye'nin bu ittifaka girmesi, İngiliz planına ters düşmeyecekti, üstelik bu plan bir Anglo-Amerikan planına dönüştürülecekti. Nitekim Nasır ve Suud bu yönde zorlandı. Ama ne Nasır, ne de Suud böyle bir oyuna "evet" dedi. Türkiye ABD ile birlikte Arap ulusçuluğuna karşı tavır almıştı. Anglo-Amerikan planı Bağdat Paktı olarak Irak, İran, Pakistan ve Türkiye'nin katılması ile gerçekleştirildi. Böylece Türkiye Anglo-Amerikan emperyalizminin baş oyuncusu olarak uzun yıllar Orta Doğu'da oynatıldı. Bununla da kalmadı, NATO'nun emperyalizm adına, Asya'da, Afrika'da giriştiği bütün tertiplere katıldı.

Ne var ki Kıbrıs sorunu Türkiye'deki işbirlikçi iktidarların biraz da olsa gözünü açtı. NATO'nun ancak emperyalizmin çıkarlarının bir savunma aracı olduğu, Türkiye'nin de bu çıkarlar sınırları içinde oyun oynayabileceği açığa çıktı. Kıbrıs NATO'nun bir üssü haline getirilecekti. Bunun gerçekleşmesi için iki NATO üyesi arasında yaratılan sürtüşme, bu planı tehlikeye sokacak ölçülere varmamalıydı. Anglo-Amerikan denetimindeki bir Kıbrıs planını değiştirebilecek bir girişim karşısına en sert biçimde çıkılacaktı. Johnson'un o ünlü mektubu, Türk ordusunun elinde bulunan silahların ancak ABD'nin politikası doğrultusunda kullanılabileceğini anımsatması yanında, bu gerçeği de vurguluyordu.

Bu olay Türkiye'deki iktidarlara, bir ölçüde de olsa, NATO'dan daha bağımsız bir askerî planlamanın zorunlu olduğu gerçeğini kabul ettirmişti. Bütün ordu NATO'nun bir kara gücü olarak düzenlenmişti. Şimdi hava ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi gerekiyordu. Oysa bu ABD stratejisine aykırı idi. ABD'den birkaç deniz aracı istemi karşısında, Pentagon, Türkiye'nin kara kuvvetlerine ağırlık vermesini, havada NATO'nun hava kuvvetlerinin desteği, denizde ise gene NATO'nun, özellikle 6. Filonun desteği olduğu sürece, hava ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine gerek olma-

¹⁶ George S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington 1976, s. 38.

dığı yolunda Türk Genelkurmayı inandırılmaya çalışılıyordu. Bu amaçla Savunma Bakanı Yardımcısı John McNoughton 1966 Şubatında Ankara'ya gönderildi ve bu doğrultuda bir plan sunuldu. Bu plana göre kara ordusunu güçlendirmek üzere 650 milyon dolarlık bir yardım da öngörülüyordu.¹⁷

Kıbrıs sorunu, getirdiği bir dizi olumsuzlukların yanı sıra (aslında iktidarlar bu konuda çok büyük kararsızlıklar ve tutarsızlıklar göstermişlerdir) NATO ittifakı içinde bağımsız bir politika izleme gereğini bazı çevrelere kabul ettirmek gibi olumlu bir katkı da yapmıştı. Türkiye, ABD aleyhine söz söylemenin tanrıya küfretmek kadar günah ve yasak sayıldığı bir dönemden geçerek, ABD emperyalizminin eleştirilebildiği bir ortama gelmişti. Ecevit iktidarının Kıbrıs ve haşhaş ekimi konularında ABD'ye karşın, kendi doğrultusunda hareket etmesi, ABD'nin silah ambargosunun nedenlerini pekiştiren etmenler oldu. Buna, Türkiye'deki 26 Amerikan üssündeki faaliyetlerinin kısıtlanması ile karşılık verildi. ABD standartlarına göre düzenlenmiş olan ordunun donatım ve yedek parça gereksinmelerini karşılamak üzere yapılan ticarî anlaşmalar bile askıya alınmıştı.

Aslında ABD'nin askerî yardımı da öylesine abartıldığı boyutlarda değildi. 1948-1971 yılları arasında, yani 23 yılda yapılan toplam askerî yardım 3 milyar dolar dolayındadır.¹⁸ Türkiye'nin 1975 yılındaki askerî harcaması 2,2 milyar dolar, ABD'nin 1971 yılındaki harcaması ise 94 milyar dardır.¹⁹ NATO içindeki Türkiye birim olarak askerî harcamaları en düşük düzeyde olan ülkedir, bu, Türkiye'nin NATO hesabına en ucuz fiyatla askerî gücü elde tutması demektir. Oysa Türkiye'nin askerî harcamaları yıllık bütçesinin yüzde 30-45'ini, ulusal gelirinin yüzde 9'unu götürmektedir. MC iktidarlarının sürekli olarak ABD ambargosunun kaldırılması yolundaki istemler, 1976 yılında ABD ile yapmış oldukları Savunma İşbirliği Anlaşması çerçevesinde sağlanacak olan 1 milyar dolar tutarındaki dört yıllık yardım programının²⁰ yürürlüğe konulmasını sağlamak, böylece altında ezil-

¹⁷ Harris, *agy*, s. 156.

¹⁸ Harris, *agy*, s. 182.

¹⁹ *Strategic Survey 1975*, IISS, London 1976, s. 64.

²⁰ *Strategic Survey 1971*, IISS, London 1977, s. 80.

dikleri yükü biraz da olsa hafifletme hesabına dayanmaktadır. Ancak verilen ödünler yeterli görülmediği için bu anlaşma Kongrede bekletilmektedir.

Egemen sınıfların yıllar boyu sürdürdüğü bu uyduluk politikası, Türkiye'yi dünya önünde tam bir yalnızlık içerisine itmıştır. Komşu ülkelerde bile normal ilişkilerden kaçınmış, hep düşmanca bir tutum içersinde olmuştur. Sömürgeciliğe karşı verilen savaşımına karşı ya kayıtsız kalmış, ya da onların karşısında emperyalistlerle birlikte görünmüştür. Ancak emperyalizmin dirsek çevirdiği ölçüde, Üçüncü Dünya denilen ülkelerle ve sosyalist dünya ile kısa vadeli ve kararsız ilişkiler içine girebilmiştir. Bu doğrultuda 1970'lerde başlayan girişimler, 1974 yılında görünüşte yoğunluk kazanmışsa da, pratikte umulan sonuçlar elde edilememiştir. Arapların petrol dolarlarının müslümanlık ilişkileri içersinde Türkiye'ye akacağını uman MC iktidarı, 50 yıllık layık Türkiye Cumhuriyeti geleneklerini de hiçe sayarak, 1975 Mayısında İstanbul'da topladıkları İslam Konferansından beklediği sonucu alamamıştır. İslam Kalkınma Bankasının sembolik yardımı ile Kuveyt'in, Türk-Irak petrol boru hattı yapımına yaptığı küçük katkı dışında, petrol dolarları Batının kapitalist merkezlerine akmasını sürdürmüştür. Gene salt müslümanlık ilişkilerine güvenerek Arap ülkelerinden sağlamaya çalıştığı siyasal desteği de bulamamıştır. 1976'da Kolombo'da toplanan tarafsızlar konferansında tam bir hayal kırıklığı ile karşılaşan MC politikası, Kıbrıs konusunda Birleşmiş Milletlerde çıkarılan karara karşı, kendi tek oyu ile 94-1 gibi ağır bir sonuçla yüzyüze gelmiştir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile de ilişkilerini, bütün çabalarına karşın, geliştirememiştir. Türkiye'nin ihraç ürünlerine, özellikle de dokuma ürünlerine konan sınırlamalar yanında, Türk işçilerinin serbestçe dolaşmalarına konan kısıtlamalar, Türkiye kapitalizminin geleceğini umutsuzluğa düşüren önemli engeller olarak durmaktadır. ABD'nin bıraktığı boşluğu tamamlaması istenen Federal Almanya ise, 150 Leopard tankının satış işleminin ötesine geçmemiştir.

Türkiye kapitalizmini bunaltan dış ilişkilerdeki bu olumsuz gelişmelerin yanında, sosyalist ülkelerle girilen sınırlı ilişkilerin getirdiği olumlu sonuçlar da vardır. Egemen sı-

nıfların iktidarılarının sosyalist ülkelerle ilişkilerinde içten olmadıkları, bu ilişkileri daha çok Batının kapitalist ülkelerine karşı bir koz, bir şantaj aracı olarak kullandıkları bilinen bir olgudur. Bu olguyu bilmelerine karşın, sosyalist ülkeler, Türkiye'nin uzattığı eli her keresinde dostça sıkışlardır. Bir ellerinde "milliyetçilik" yaftası, öteki ellerinde anti-komünizm bayrağı ile sosyalist dünyaya göz kırpan MC iktidarı, sosyalist ülkelerle kâr hanesine kaydedebilecekleri ilişkilere girişmişlerdir. 1976 yılında Çek Başbakanı, Bulgaristan Devlet Başkanı, Romanya Devlet Başkanı ağırlandı. Romanya ile petrol rafinerisi kurulması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Sovyetlerin 420 milyon dolarlık yardımı ile kurulan İskenderun Demir Çelik tesisleri tamamlanmış, Sovyetler'den, Bulgaristan'dan elektrik alınmıştır. Sovyetlerin askerî yardım konusundaki önerileri, dış basında yankı bulmuştur. Ancak Romanya ve Bulgaristan'a karşı ödeme taahhütleri yerine getirilemediği için, bu ülkeler zaman zaman elektriği ve ihracatı durdurmuşlardır.

Sonuç olarak, Türkiye kapitalizmi ekonomik yönden girdiği çıkmazı, siyasal yönden de yaşamaktadır. Gerçekte Türkiye, emperyalizme tam bir bağımlılıkla sürdürdüğü ekonomipolitikasının faturasını ödemektedir. Geçirdiği bütün deneyimlere karşın, varlığını emperyalizmin bir eklentisi olmakta gören Türkiye kapitalizmi, umudunu bugün de Amerikan ambargosunun kaldırılmasına, son derece ağır koşullarına boyun eğmek pahasına, IMF'nin yeşil ışık yakmasına bağlamıştır. Bu nedenle dünyanın değişen koşullarına ayak uyduracağı yerde, emperyalizmin gözü bağlı izleyicisi olma politikasını yürütmekte direnmektedir. MC iktidarının bu konudaki en çarpıcı tutumu, Sedat'ın İsrail gezisi ile, Arap ülkeleriyle birlikte dünyanın büyük bir kesiminin yıldırımlarını üzerine çektiği bir sırada, İsrail'in ardından, dışişleri bakanının Mısır'ı ziyareti ile verilmiştir. Salt ABD'ye yaranmak amacıyla Orta Doğu'da İsrail ile başbaşa kalmış Sedat'ı yalnızlıktan kurtarmak hesabına yönelik bir ziyaret, olağanın tersine, sık sık radyo ve TV'de ilan edilirken, MC'nin bir başka kanadı da Sedat'a ateş püsküren Libya'nın yolunu tutmuştu.

Oysa bu şaşkınlık politikası yerine, Orta Doğu'da, tarih-

sel, kültürel, siyasal yönden kendisine özgü bir konumu bulan, ve anti-emperyalist savaşın bu bölgede ilk örneğini veren bir ülke olarak Türkiye, emperyalizmin her türlü sultasından kurtulmuş bir Türkiye, bağımsız, onurlu bir politika izlediği zaman, bugünün koşulları içinde bundan en çok yarar görecektir olan gene Türkiye kapitalizminin kendisi olacaktır. Ne var ki bugünkü durum kapitalizmin yapısından kaynaklanan bir çıkmazdır. Bu çıkmazdan kurtuluşun yolu ise ekonomik ve siyasal bağımsızlıktan geçer. Bu da Türkiye kapitalizminin yazgısıyla bütünleşmiştir.

İ. AREL
TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ
VE
1978 YILI PROGRAM-BÜTÇESİ

1960 YILINDAN sonra planlı döneme geçildiğinde toplumumuzun tüm sorunlarının çözüleceği kanısı yaygınlaşmış ve bu kanı politik iktidarın keyfince yürütmek istediği her eylemi plan kılıfının içine alarak yürütmesinde önemli bir etmen olmuştur. "Plan" sözcüğünden sonra siyasal iktidarca girilen her "eylem"e geniş emekçi kitleleri, ondan zarar görse bile, karşı çıkamamış ve umut beslediği, kurtarıcı gibi gördüğü plandan aynı zamanda çekinir hale gelmiştir. "Ne yapalım plan bunu emrediyor, plan hedeflerine göre" vb. sözcüklerinin arkasından, akan suların durduğu görülmüştür. Ama giderek geniş emekçi kitleleri bu planların kendi planları olmadığını, ulaştıkları sonuçlara bakarak anlamışlardır. Ulaşılan sonuç, dar gelirli, sabit gelirli, ücretli, küçük üretici, köylü geniş halk kitlelerinin planlı kalkınmanın tüm yükünü çekmelerine karşın, onun meyvelerinden göreceği ola-

rak hemen hemen hiç yararlanmamaları olmuştur. Bu sonuç, yığınların bu tür planlı kalkınmaya karşı önceleri çekingenlik, sonraları duyarsızlık ve şimdi de acı bir güldürü oyunu seyirciliği tepkisini vermelerine yolaçmış bulunuyor.

Beş yıllık üç plan sonunda emekçi sınıfların ulaştığı durum nedir? Bu sorunun yanıtlarını kaba çizgileri ile belirlemeye çalışalım. Bugün ailelerin en düşük gelirli olanları toplam ailelerin %40'ını oluşturuyor. Buna karşın, bunların toplam gelirden aldıkları pay %10. Oysa en yüksek gelirli ailelerin %20'si toplam gelirin %60'ını paylaşmaktadır. Bu dengesizlik, sınıflar arasında daha kesin ve belirgindir. Gerçekten, sanayi ve ticaret burjuvasının ortalama geliri, ortalama işçi gelirinin 16-20 katıdır. Bölgelerarası dengesizliği gidermeyi de hedeflemiş olan bu planların ulaştığı keskin uçurum da dikkat çekicidir. Türkiye'de yaratılan katma değer %35'i yalnızca İstanbul'da oluşmaktadır. Batı Anadolu'da yaratılan katma değer (İstanbul dahil) toplam katma değer %60'ını aşmaktadır. Doğu Anadolu'nun payı yalnızca %10 dolaylarındadır. Bu sayılar, kutuplaşmanın planlı dönemde son derece keskinleştiğini kanıtlamaktadır. Kırsal alanda da büyük ölçüde bir kutuplaşma gözlemlenmektedir. Çiftçi ailelerinin %70'i (yaklaşık olarak) toplam toprakların %20'sini kullandığı halde, geri kalan %21, tarım topraklarının %79'unu kullanmaktadır. Topraksız çiftçiler ise toplam ailelerin %21'i dolaylarındadır. Bu durum bir yandan yok-sullaşmanın bir yandan da kutuplaşmanın belirtisidir.

İstihdam sorununa çözüm getirdiğini ileri süren planların ulaştığı istihdam düzeyi de ilginçtir. İşsizlik oranları özellikle ikinci ve üçüncü plan dönemleri sonunda kestirilen sayıları aşmış ve bugün %13 düzeyine ulaşmıştır. Kaldı ki, planlı dönemin başında, çalışanların %8'i sanayi, %14'ü hizmet ve %78'i tarımda çalışırken, bu yapı 1977 yılında şu dönüşümü yapmıştır: Toplam çalışanların %12'si sanayi, %35'i hizmet ve %53'ü tarımda çalışmaktadır. Görüldüğü gibi hizmet sektörü gereksiz yere şişirilmiş bulunuyor.

Toplumun konut gereksinimi, sağlık gereksinimi, eğitim gereksinimi de büyük ölçüde karşılanamamış, giderek kentlerde yoğunlaşan bu olanaklar, toplumun kolektif gereksinimi olan bu hizmetlerin bir ticarî meta haline dönüşmesine

neden olmuştur. Bugün düşük gelirli geniş emekçi kitleler için eğitim, sağlık vb. hizmetler, satın alınan birer ticarî meta haline dönüşmüştür. Bu hizmetleri satın alamayanlar ise kendi başlarının çaresine kendileri bakmakta, kendi konutunu kendisi üretmekte, kendi işini kendisi kurmakta, giderek sosyal güvencesini bile "sosyal dayanışma" içinde kendisi oluşturmaktadır.

İşte büyümenin ve planlı kalkınmanın geniş emekçi kitlelerine sağladığı somut sonuçlar bunlardır. Buna karşın, toplam harcanabilir gelirin yüzde 35'ini oluşturan ücret gelirlerinden alınan gelir vergilerinin, toplam kamu gelirlerinin yüzde 80'in üstünde olması, sürekli bir nitelik kazanan enflasyonist "kalkınma" politikası, emekçi kitlelerin esasen yükledikleri yükleri daha da ağırlaştırmaktadır. Son 10 yıl içinde %302 oranında oluşan fiyat artışları gerçek ücretlerdeki artışları çok sınırlamıştır.

Bu sonuçlar böyledir de, ekonomik gelişmemiz gerçekten planlı bir ekonominin genel gelişmesini izleyebilmiş midir? Kuşkusuz hayır. Planlı dönem içinde geçmiş dönemlerin zaman aralıklarına yakın, sonra da giderek daralan büyük ekonomik darboğazlar oluşmuştur. 1958 kararlarından sonra planlı dönemin ilk darboğazı oluşmuş ve 12 yıl içinde ekonomi, plana karşın, büyük bir operasyona uğramıştır. Bu, bilindiği gibi Türk parasının değerinin yüzde 60'ı aşkın bir oranda devalüe edilmesi ve ona bağlı olarak yurt içinde izlenen talep kısıcı, ekonomiyi daraltıcı istikrar önlemleridir. Kuşkusuz bu operasyondan en çok emekçiler ve işçi sınıfı etkilenmiş ve 12 Mart faşist yönetiminde bir yandan yürütülen enflasyonist "kalkınma" politikası, öte yandan ücretler üzerine getirilen açık baskı ile bu yükün altında ezilmişlerdir. Bundan tam 7 yıl sonra ise 1977 operasyonu ile karşılaşılıyor. Bu operasyona neden olan başlıca iki dengesizlik vardır. Bunlardan biri dış dengesizliktir. Bugün dış borç yükünün giderek arttığını, ödemeler dengesinin yaklaşık 4 milyar doları aşan açıklar verdiğini artık toplumda bilmeyen kalmadı. Türkiye'nin bağımlı olduğu kapitalist finans merkezlerinin Türkiye üzerinde yeniden düşünmelerini gerektiren ihtiyat eşiği aşılmış bulunmaktadır. Yani, bu çevrelerin yeni ek borçlar ya da krediler vererek Türkiye'yi ve

dolayısıyla onu idare edenleri kurtarmaları için bir neden kalmamıştır.

Bu yüzden, ya Türkiye'yi istedikleri doğrultuda bir ekonomik, mali ve siyasal yapıya yönlendirecekler ya da yeni bir yönetime değin Türkiye'nin bu kaynak gereksinimini sağlamayacaklardır. Bu dengesizliğin başlıca nedeni dışa bağımlılıktır.

PLANLAR DIŞA BAĞIMLILIĞI AZALTMAYI HEDEFLEMİŞTİ!

Adalet Partisi ve MC hükümetlerinin izlediği politikalarla son 12 yıl içinde yatırım malları ve ara malları sanayiinde geniş ölçüde ithalâta dayanmak, buna karşın tüketim malları sanayiinde ise ithal ikamesi politikasını en yaygın bir biçimde uygulamak bu durumun başlıca nedeni olmuştur. Türkiye'de tüketim malları sanayiinden başlayan ithal ikamesi, beklenenin tersine, geriye, yani ara malı ve yatırım malı üretimine doğru gelişmemiştir. Yüksek koruma oranları, "her maldan biraz yapma" biçiminde somutlaşan "dengeli kalkınma" anlayışının üretimde tekdüzeliğe engel oluşu ve bu nedenle ara malı ve yatırım malı pazarlarını daraltışı, yerli ya da yabancı "ithal ikamesi sanayicileri"nin çeşitli nedenlerle sermaye malları sanayiini engelleyici çabaları, ekonominin, etkin bir ara malı ve sermaye malları üretimine geçişini engellemiştir. Planlar da bu politikanın ters işlemlerini engelleyememiştir. Çünkü aslında bu yanlış politikalar özellikle planlarda yer almıştır.

Bunun sonucu, küçük ölçekli, etkin çalışmayan bir dizi montaj üretim birimi kurulmuş ve bu cüce işletmeler döviz kıtlığını azaltacağı yerde artırmıştır. Böylece de ara malı ve sermaye malı ithalâtı artmıştır. Toplam ithalâtın %36'sı doğrudan ya da dolaylı yatırıma, ve yüzde 64'ü de yurt içi tüketim malları üretimine sağlanan montaj girdilerinden oluşmuştur. O kadar ki, bu yapı, vazgeçilmez bir özellik kazanmıştır. Tüketim mallarının ithalâtı durdurulduğu zaman, bu kararın etkisi, ya o malın kıtlığı ya da fiyatının yükselmesi biçiminde görüldüğü halde, montaj dahi olsa, sanayi girdilerinin ithalâtını durduracak bir karar, işsizlik, üretim kaybı ve atıl kapasite sorunlarını birlikte getirecektir. Bu-

gün Türkiye bu duruma getirilmiş bulunmaktadır.

İkinci önemli etmen iç dengesizliktir. Özellikle planlı dönemin son 12 yılı içinde Adalet Partisi ve MC hükümetlerince kamu ekonomisi sürekli açıklarla yönetilmiştir. Geçmiş çeyrek yüzyıl içinde esasen var olan ve planlı dönem içinde de Adalet Partisi ve MC hükümetlerince geniş ölçüde benimsenen KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri) fiyat politikası üzerindeki baskılar, bu nedenle doğan KİT açıklarının kamuca gerçek vergi kaynaklarına el atılmaksızın bütçe açığı ve oyunları ile finanse edilmeye çalışılması, bu dengesizliğin başlıca kaynağı olmuştur. Kasıtlı bir biçimde son 7 yıl içinde vergi yapısının durağan bırakılmasının ve kamu ekonomik girişimlerinin işletme açıklarının bütçe yoluyla kapanmasının başlıca nedenleri şunlardır:

Birincisi, KİT ürünlerinin piyasa denge fiyatının altında tutularak spekülâtorlerin elinde toplanması ve bu nedenle doğan tekel fiyatının yaratılması; *ikincisi*, özel sektöre Adalet Partisi ve MC hükümetlerince dolaylı bir kaynak transferi sağlanmak istenmesi; ve *üçüncüsü*, seçmen kitlelerinin karşısına yeni vergilerle çıkıp, sevimsiz bir görünüm içine düşmemek eğilimleridir. Çünkü MC iktidarları yeni vergi kaynağı olarak hep emekçi kitlelere yönelmek zorundadır. Oysa vergi açısından bu kesim artık belli bir sınıra gelmiş durumdadır.

Gerek iç, gerekse dış dengesizliğin planlı dönem içinde sürüp gitmesi ister istemez genel plan çerçevesini aşan ekonomik müdahaleleri zorunlu kılmış, kısmen yıllık programlarda ve bütçelerde ve geniş ölçüde de onların dışında ekonomi, 15 yıl içinde konjonktür planlaması ile yönetilmiştir. Başka bir anlatımla planların amaç, araç ve politikaları bir yana bırakılarak onun dışında konjonktürün gerektirdiği parasal ve kurumsal geçici önlemler ön plana getirilmek durumunda kalınmıştır. Bu durumu kanıtlayan en temel göstergeler, özellikle planlı dönemin son 7 yılı içinde plana dayalı olmak zorundaki yıllık programların genel dengesi ile bütçe genel dengeleri arasındaki farklılıklardır. Bu farklılıkların "bir yıl önceki fiyat değişimlerinden ileri geldiği" gerekçesi de AP ve MC iktidarlarının giderek alıştığı hatta bazı planlıların bile kullandığı bir kavram olmuştur.

Bir başka gösterge de ekonomi darboğaza girdiğinde alınan istikrar önlemleridir. 1970-1974 ve 1977'de alınan istikrar önlemleri, aslında, planlı bir ekonomiden sözedilmesini engelleyecek niteliktedir. Bu önlemlerin istikrar sağladığı da ayrıca tartışma konusudur. Çünkü sübvansiyonların kaldırılması, açıkların kapatılması, yalnızca ekonomiyi dengeye getirmemekte, geniş ölçüde talep kısıcıcı önlemler almak zorunluluğu doğurmaktadır. Oysa talep kısıcıcı bu önlemler yüksek gelir gruplarının tüketimine yönelmemekte, daha çok işçi, dar gelirliler ve sabit gelirliler üzerine yeni yükler getirmek biçiminde somutlaşmaktadır. Bu ise ekonomiyi bir dengeye kavuşturmadığı gibi, tüm yükün emekçi sınıflara aktarılmasına neden olmaktadır.

“ZAMAN İÇİNDE SORUN ÇÖZME” TAKTİĞİ DE İŞE YARAMIYOR

Öte yandan Türkiye'nin planlı dönemdeki dış dengesizliği ister istemez dış finans merkezlerinin ekonomiye müdahale etme fırsatını ortaya çıkarmıştır. Bu müdahaleler ve dışa bağımlılığın vazgeçilmez bir duruma gelişi, ekonominin, kendi iç dinamikleri ile gelişmesini engellemiştir. Kısacası Türkiye, iktisadî büyümesini, bağımsız ve kendi ulusal özelemleri doğrultusunda gerçekleştirme olanağını yitirmiştir. Şöyle ki, son iki-buçuk yıllık MC iktidarı, Türkiye'yi, özellikle dış ödemeler dengesi yönünden giderek büyük yükler içine sokmuş bulunuyor. Plan yapımında deneyimi olduğunu ileri süren Demirel'in, Dördüncü Planı bu denli geciktirmesinin ve ülkeyi plansız bir ortama itmesinin temel nedeni büyük ortağı MSP'nin slogan olarak yürüttüğü “sanayileşme” politikasını dolaylı bir biçimde etkisiz hale getirmektir. Demirel “zaman içinde sorun çözme” taktiğini, İkinci MC hükümetini kurduğu günden bu yana Türk ekonomisini Planlama Teşkilâtı dışında Maliye Bakanlığı ve IMF ilişkileriyle yürüterek başarmaya çalışmış ve MSP'ye, IMF kanalıyla gözdağı vermek istemiştir. Ne var ki, bu çabalar iki açıdan da başarısız kalmıştır. Bunlardan biri IMF'nin son anda kendisinden Türk ekonomisi hakkında bir plan ve program istemesi ve bunu kendi istekleri doğrultusunda Türkiye'ye dikte ettirmesidir. İkincisi ise Demirel'in

“zaman içinde sorun çözme” taktiğinin Türkiye'yi, yasal yönden sakat, içerik yönünden IMF'nin saptadığı bir bütçe ile, bir oldu bitti karşısında bırakmasıdır. O kadar ki, uzun yıllar piyasa mekanizmasının ve bağımlı kapitalistleşmenin doğurduğu ekonomik, toplumsal riskleri telâfi edici bir plan anlayışına bile tahammülü olmayan AP ve MC iktidarları, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıklarında daha da serdengeçti davranmışlardır. Bir yandan Anayasa ve planla ilgili yasaları çiğnerken, öte yandan plan belgesinin hazırlanmasında, gelişigüzel bir devlet raporunun oluşturulmasında gösterilmesi gerekli asgarî titizlik ve ciddiyeti bile göstermekten kaçınmışlardır.

DÖRDÜNCÜ PLAN, YILLIK PROGRAM VE BÜTÇE YASA-DIŞI HAZIRLANMIŞTIR

Anayasaya göre, “iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak devletin ödevidir.” (*Anayasa, Md. 41.*) Bu ödevleri yerine getirecek kuruluş gene Anayasanın 129. maddesine göre Devlet Planlama Teşkilâtıdır. Bu kuruluşun 91 sayılı Teşkilât Yasası ve Uzun Vadeli Planın yürürlüğe konulmasına ve bütünlüğünün korunmasına ilişkin 77 sayılı yasalarda plan ve programların hazırlanma süresi ve dikkat edilmesi gereken ilkeler belirtilmiştir. Buna göre “İktisadî ve sosyal hedeflerle, politikaların (Strateji Belgesi) esas teşkil edecek hususları Yüksek Planlama Kurulunda görüşülerek tespit edilir” ve “bu suretle tespit edilen esaslar, Bakanlar Kurulunca öncelikle müzakere edilerek karara bağlanır.” (*91 Sayılı Yasa, Md. 12.*) Bu strateji belgesine göre başbakan (ya da başbakan yardımcısı) uzun vadeli planın hazırlanması için DPT (Devlet Planlama Teşkilâtı)na direktif verir, ve DPT ilk olarak uzun vadeli planı hazırlar. (*91 Sayılı Yasa, Md. 13.*) Uzun vadeli planın başbakanlığa sunulduğundan başlamak üzere bir hafta içinde Yüksek Planlama Kurulu toplanarak bu planı inceler ve bakanlar kuruluna sunar. Bu incelemede kabul edilmiş ve DPT'na verilmiş strateji direktifine uygun-

luğu aranır. (a. y., Md. 14.) Daha sonra yasama meclisinin onayına sunulur. Yıllık programlar uzun vadeli planların uygulamaya yansıtılmasının araçlarıdır. Bu programlar aracılığı ile bütçeler ve iş programlarının plana uygunluğu sağlanmaktadır. Yıllık programların hazırlanmasından sorumlu kuruluş DPT'dir. Bu kuruluş, uzun vadeli plana göre hazırladığı yıllık programı YPK (Yüksek Planlama Kuruluna) sunar ve YPK onayladıktan sonra bakanlar kurulunun onayı ile kararname halinde kesinleşir. Yıllık programlar, bütçeler ile iş programlarından önce hazırlanır. Bütçelerle iş programlarının hazırlanmasında Planlama Teşkilâtının yıllık programları ile kabul edilmiş esaslarına uyulur. (a. y., Md. 15.) Yani bütçelerin uzun vadeli planların uygulama aracı olan yıllık programlara dayanması yasal bir zorunluluktur. Öte yandan Anayasanın 94'üncü maddesine göre bütçe taslağının en geç 30 Kasım akşamına kadar Yasama Meclisine sunulması da bir başka yasal zorunluluktur.

Yukarıda belirtilen yasal zorunluluklara bugüne değin biçim yönünden uyulmuştur. Ancak Dördüncü Planın bu yasal zorunluluklardan kaçırılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlükten kalkış tarihi 31 Aralık 1977'dir. Yani yürürlüğün son bulması için çok kısa bir süre kalmıştır. Strateji Belgesi ise, 28.11.1977 tarihinde yayınlanmış olduğuna göre, plancı teknisyenlerin bu kısa zaman içinde teknik tutarlılığı olan bir plan hazırlamaları da olanaksızdır. Bu nedenle tutarlılığı olmayan bir belgeyi TBMM'ne sunmak zorunda kalmıştır MC.

Birinci Plan Hedef ve Stratejisi 29 Haziran 1961 tarihinde Devlet Planlama Teşkilâtına direktif olarak verilmiş ve bu tarihten itibaren bir yıla yakın bir süre içinde Devlet Planlama Teşkilâtı uzun vadeli plan taslağını hazırlayarak Yüksek Planlama Kuruluna sunmuştur. Plan taslağı Yüksek Planlama Kurulu ve bakanlar kurulunda dört aylık bir süre içinde tartışılmış ve TBMM'ne bu süre sonunda sunulmuştur.

İkinci plan Hedef ve Stratejisi direktif olarak bakanlar kurulunca 17 Ocak 1967 tarihinde DPT'ne verilmiştir. DPT, bu direktife göre uzun vadeli planı beş aylık bir süre içinde tamamlamış ve Yüksek Planlama Kuruluna sunmuştur.

Üçüncü Planda bu süre 4 aydır.

Görüldüğü gibi geçmiş üç plan uygulamasında resmî strateji belgesi ile Devlet Planlama Teşkilâtının Uzun Vadeli Plan Taslağını hazırlama süresi bitimi tarihleri arasında bir yıl ile 4 ay arasında değişen, bir teknik tutarlılık sağlamaya olanak veren bir süre bulunmaktadır.

Bu gelişmelerin dışında bir başka ve bugün yasama Meclisini en çok ilgilendiren bir yasa-dışı eyleme daha girilmiştir. Bu da, 1978 yılı bütçesinin yasal dayanaktan yoksun olarak Meclislere sunulmasıdır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, bütçeler, uzun vadeli planların uygulama aracı olan yıllık programlara dayanmak zorundadır. Bütçelerin, öte yandan, en geç 30 Kasım akşamına kadar yasama Meclislerine sunulması da bir anayasal zorunluluktur. Bu nedenle ister istemez, uzun vadeli planların bu tarihten önce çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Gerçekten de Birinci Plan, 21 Eylül—21 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmüş ve onaylanmıştır. İkinci Plan, Mayıs 1967—3 Temmuz 1967 tarihleri arasında görüşülmüş ve 30 Kasım tarihinden 5 ay önce onaylanmıştır. Üçüncü Plan ise, 26 Ekim 1972 tarihinde TBMM'nce onaylanmıştır. Böylece her üç planın da yıllık programları zamanında hazırlanarak 30 Kasım günü akşamı yıllık programların esaslarına dayanan bütçeleri TBMM'ne sunulma olanağı bulmuştur. 1978 yılı bütçesi, 30 Kasımdan önce Dördüncü Plan çıkartılmadığı için bu anayasal dayanaktan yoksundur ve 2. MC hükümeti birçok alanda yaptığı gibi bu alanda da Anayasayı ve yasaları en azından biçim yönünden çiğnemektedir.

MC hükümeti bu yasa-dışı eylemlerine bir kılıf hazırlamakta ve tutarsız Dördüncü Plan, 1978 Yıllık Programı ve Bütçesini birarada 30 Kasım günü TBMM'ne sunarak "Millet Meclisi uzun bir süredir çalışmıyordu. O nedenle dördüncü planı çıkartamazdı" diyerek sorumluluğu Meclise aktarmak istemektedir.

MECLİSLERDEN ÖNCE IMF'YE SUNULAN PROGRAM VE BÜTÇE, IMF VE TUSİAD ÖNERİLERİNE UYMAKTADIR

Yasa ve plan geleneklerine göre sakat olan 1978 yılı program ve bütçesinin içeriğini incelediğimizde önemli so-

runlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, 1978 yılı programında ulusal gelirin yıllık artış hızının 1977 yılı için düşük gösterilmesidir. Gerçek plan hedefi olarak %3,7 oranında artması istenilen tarımsal katma değer 1976 yılında %7,5 üzerinde gerçekleşmesine karşın, 1977 yılında bu oran %0,1 olmuştur. Sanayi sektörü için de durum aynıdır. Plan hedefi %11,2 ortalama yıllık artış hızı öngörmektedir. Bu hedefin 1976 yılındaki gerçekleşme düzeyi %10,3'tür. Yani plan hedefinin altında kalmıştır. 1977 yılındaki gerçekleşme ise %3,0'dır. Hizmet sektörlerinde de plan hedefinin ilk kez altında kaldığı görülmektedir. Plan hedefi ortalama yıllık %7,7 bir hız öngörmekte, ancak gerçekleşme 1976 yılında %8,6 ve 1977 yılında da %6,5'tur. Böylece ulusal gelirdeki yıllık artış hızı %5,0 olmuş gibi gösterilmektedir. Bu hesaplama yapılırken 1977 yılında madencilik ve enerji sektörlerindeki büyüme hızı yüksek tutulmuştur. Örneğin 1976 yılında %7,0'lık bir büyümeye karşın, bu büyüme, 1977 yılında %45 gösterilmektedir. Enerji kesiminde de durum aynıdır. 1977 yılındaki büyüme %27 olarak gösterilmektedir. Bu büyüme yapay olarak gösterilmekte, sanayi yatırımlarındaki gerilemelerin gerekçesi olarak bu iki sektördeki büyüme ileri sürülmektedir. Oysa plan hedefi bu iki sektör için şudur: enerji sektörü %13,5, madencilik %13,4 artacaktır. 1976 yılında madencilik plan hedefinin altında kalarak %7,0'lık bir büyüme göstermiş; enerji sektörü ise plan hedefini aşmış ve %18,4'lük bir büyüme kaydetmiştir. 1977 yılında özellikle dış dengesizliğin ve onun doğurduğu iç dengesizliklerin biraraya gelmesi, siyasal istikrarsızlık ve 1977 yılı istikrar önlemleri, madencilik ve enerji sektörlerinde bu denli büyümeleri pek haklı çıkaracak gerekçeleri oluşturamamaktadır. Bu nedenle 1977 yılında Devlet İstatistik Enstitüsünce verilen GSMH gerçekleşme rakamlarının gerçeği tam yansıtmadığını belirtmek gerekir. Kaldı ki, bu gelişmelere göre bile 1977 yılında GSMH artış hızı %5,0 olarak hesaplanabiliyor. Yani plan hedefinin 2,9 puan gerisindedir. 1977 yılı için gerçekleşme tahmini olarak ileri sürülen bu gelişmeleri haklı kılacak ekonomik olaylar olmadığına göre, programda ileri sürülen %5,0'lık kalkınma hızının çok düşük düzeyde, hatta nüfus artışı hızını bile karşılayamayacak bir düzeyde gerçek-

leştiğini benimsemek yanlış olmayacaktır. Kısacası, 1977 yılında ekonomimizde bir üretim artışı (parasal düzeyde) olmamış, üretim giderek gerilemiştir. Bu gerçeği 1977 yılı programı ne kadar saklamaya çalışırsa çalışsın, çıplak gözle bile sözkonusu gerileme izlenebilmektedir. Çünkü enerji sektöründeki gelişmenin plan hedeflerini aştığı ileri sürülen 1977 yılında Türkiye'nin en büyük enerji sıkıntısı içinde olduğuna tanık olmayan kimse kalmadı. Geniş ölçüde hatta yüzde yüze yakın dışa bağımlı olan enerji sektörü yatırımlarının 1977 yılındaki darboğazlar nedeniyle gerçekleşmeleri çok düşük düzeydedir. Bu nedenlerle 1978 yılında büyüme hızının %5,5 oranında olacağı belirtilmiş, ancak bu, kamuoyundan saklanarak kalkınma hızını programdan çıkarmışlardır.

1978 yılı programında ilk bakışta göze çarpan ikinci önemli nokta da ekonominin bir daralma çemberi içine alınmış olmasıdır. Bu durumu kanıtlayan sayılar şöyle (1977 fiyatları ile milyon TL):

Yatırımlar	1977	1978	Artış yüzdeleri
Toplam yatırımlar	206.238	208.000	0,9
Sabit Sermaye Yat.	196.489	208.000	5,9
Özel	90.101	90.000	- 0,1
Kamu	106.397	118.000	10,9
Kamu tüketimi	111.000	123.000	10,8
Özel tüketim	549.962	558.438	1,5
Toplam tüketim	660.962	681.438	3,1
Dış açık	49.800	25.170	-49,5
Özel yatırım	93.201	90.000	- 3,4

1977 yılı programında genel denge tablosunda yer alan bu rakamlara göre, yatırımlarda hemen hemen bir artış öngörülmemektedir. 1977 fiyatları ile toplam yatırımlardaki artış %0,9'dur. Yani yatırımlar 1977 yılı düzeyinde tutulmuştur. Önümüzdeki yılın ve özellikle devam eden yatırımların 1977 yılından geri kalan kesimlerinin fiyat artışlarını dikkate alacak olursak, 1978 yılında yalnızca devam eden

yatırımların fiyat artışlarını bile karşılamayacak bir yatırım hacmi ile karşılaşılmaktadır. Başka bir anlatımla 1978 yılı yatırım hacmi devam eden yatırım projelerinin gereksinmelerine yanıt vermemektedir. Bu durumu kanıtlayan başka bir gösterge de, proje bazında yatırımların incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Gerçekten önemli stratejik sektörlerin dışında yeni yatırım projelerine 1978 yılında yer verilmiştir. Özellikle sosyal yatırımlarda (eğitim, sağlık, konut) 1977 yılına göre 1977 fiyatları ile bir kısıntı görülmektedir. Gerçekten eğitim yatırımları 2,5 milyara yakın ve konut yatırımları da (devlet kesimi) 1 milyarı aşkın bir düzeyde 1977 yılına göre düşük pay almıştır.

Özel sektörün hemen hemen hiç yatırım artışı yapacağı öngörülmektedir. Hatta özel sektörde sabit sermaye yatırımlarında geçen yıla göre %—0,1'lik bir düşme olacağı varsayılmıştır. Kamu kesimindeki yatırım artışı (%10,9) yapay bir artıştır. Özellikle bu artışın 10 milyarı 2. MC hükümeti MSP kanadının projesiz yatırımları için ayrılmış ve bu nedenle gerçekleşmesi olanak dışı görülen bir yapay yatırım artışı bu tür eklemelerle ortaya çıkmıştır.

Bu görünüşe göre yatırım faaliyetleri geniş ölçüde daraltılmakta ve özellikle ekonominin dış kaynak gereksinimi yarı yarıya azaltılmaktadır (% —49,5). Bu durumun en önemli sonucu geniş ölçüde dışa bağımlı ekonomik faaliyetlerin bir dar boğaz içine girmesidir. Başka bir anlatımla yapım sanayiinde atıl kapasiteler, işsizlik ve üretim kayıpları öneriliyor demektir. Altyapı yatırımları ve aramal sanayilerinde de aynı daralma ve bunun sonucu bir işsizlik beklenmektedir. Çünkü dış kaynak gereğinin (ki karşılanmaması halinde ekonomi çalışmaz bir duruma girecektir) yaklaşık yarısı geçmiş borçlar ve petrole yapılacak ödemelerden oluşmaktadır. İçinde bulunulan döviz dar boğazı içinde ekonominin gereksinim duyduğu ve yüzde —49,5 oranında düşürülmüş bulunan bu dış kaynağın bulunması hemen hemen olanaksız görülmektedir. Bu nedenle yatırım ve üretim faaliyetlerinde bu açıdan geniş bir duraklama, koşullar değişmediği takdirde, beklenmek durumundadır.

Bu önemli sorun yanında geniş emekçi kitlelerin refahını ilgilendiren tüketim düzeyindeki gelişmelerin ise çok

sınırlı tutulduğu görülmektedir. Özel tüketim harcamaları ancak yüzde +1,5 düzeyinde artırılmaktadır. Bu düzeydeki tüketim artışı, nüfusu her yıl %2,5 oranında artan Türkiye'de, artan nüfusun gereksinimini bile karşılamayacağı belirlenmektedir. Bu tutumla MC hükümetleri, özellikle, geniş emekçi ve sabit gelirli kitlelerin kemerlerinin sıkılmasını ve son yedi yılın "mirasyedi tutumlarının ve zengini zengin etme çabalarının" faturalarını emekçi sınıflara yüklemek istemektedirler.

Bütçe ve programın bir başka önemli ve günümüz olayları ile ilgili özelliği de, dış finans merkezleri ve onların işbirlikçisi sermaye sınıfının önerilerine göre yapılmış olmasıdır. Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneğinin 10 Ekim 1977 tarihinde yayınladığı "1978 Ara Programı Hedef ve Dengeleri Üzerinde Görüş ve Öneriler" başlıklı raporunda üç almasıklı öneriler seti içinde, ikinci almasıklı, büyük bir yakınlıkla 1978 bütçe ve programının dengeleri ile tutarlılık içindedir. Gerçekten TUSİAD, GSMH'nın 1978 yılında 872 milyar, vergi gelirlerinin 225 milyar, sabit sermaye yatırımlarının 212 milyar, toplam tüketiminin 697 milyar, dış açığın 39 milyar olmasını istemektedir. Program ve bütçede bu sayılar şöyle: GSMH 864 milyar, vergi gelirleri 225 milyar, sabit sermaye yatırımları 212 milyar, toplam tüketim 681 milyar, dış açık 25 milyar. Kaldı ki IMF de, bu iki dengeye yakın, biraz daha ekonomiyi daraltıcı bir öneri ile gelmiştir. Kalkınma hızının düşük tutulması, yatırımların düşürülmesi, talebin kısılması ve ödemeler dengesinin büyük açıklar vermeyecek düzeyde ayarlanması ve ücret gelirlerinin baskı altına alınması onların öneriler setini oluşturmuştur. IMF bu öneriler seti yanında bir de siyasal iktidarın niteliğinin değişmesini önermektedir. IMF bu öneriyi, MC hükümetinin onun (IMF) sayısal önerilerine uygun bir bütçe hazırlamasına karşı, Türkiye için gerekli kredi kaynaklarının finans merkezlerinden gelmesini sağlayacak ilk ödemeyi hâlâ yapmamakla ortaya koymaktadır. IMF, İkinci MC hükümetinin sermayenin iç çelişkilerini yansıtan yamalı bohça yapısına güvenmediğini, istenilen kaynağı Türkiye'ye vermemekle kanıtlamaktadır.

Onun istediği, kendisine bağımlı işbirlikçi sermayenin

temsilciliğini yapabilecek, batı kaynaklarının emeğimizin üzerinden yeni artı-değerleri kendilerine aktaracak bir sanayileşme politikasını gerçekleştirecek bir siyasal iktidarın Türkiye’de oluşturulmasıdır. Başka bir anlatımla, emperyalist finans merkezleri, bu dünyanın kâr edilebilirlik alanı içinden Türkiye’yi çıkarmayacak, Türkiye’nin henüz doymamış iç pazarı içinde kendilerinin kâr edebilirliğini maksimum düzeye çıkartabilecek bir siyasal iktidar oluşturmak eğilimindedir. Ancak ne var ki, bu isteği gerçekleştirmek için mevcut engeller temizlenemediğinden beklemeyi yeğlemektedirler. Beklerlerken de boş durmamakta, bugüne değin yerli işbirlikçi sermaye ile birlikte desteklediği siyasal partiye bir yandan sırt çevirirken öte yandan geniş halk kitlelerinin, işçinin, köylünün ve küçük üretici emekçi kitlelerin desteklediği, ama salt iktidara getiremediği CHP’ni de kendi biçimine uydurmaya çalışmakta ve açıktan açığa kendi istekleri doğrultusunda işleyecek yeni bir siyasal parti mevzilenmesinin önkoşullarını yaratmaktadır. Bu mevzilenmenin önkoşulları bir yandan “eski şekilleri” AP içindeki yeni unsurları CHP ile bütünleştirmek ya da onların dış desteklerini alarak CHP’yi iktidara getirmek biçiminde bugünlerde gündemdedir. Gündemde olan bir başka konu da 2. MC hükümetinin başının bu gelişmeleri farkedip sandalyesinden kıpırdamaması ve “226’yı bulun düşürün” teraneleri arasında emperyalist dünyaya açık faşizmi önermesidir. Emperyalist dünya için o ya da bu biçimdeki çözüm yolu çok önemli olmasa gerek. Ancak o da bu sorunu gürültüsüzce çözmek eğiliminde gözükmektedir. Çünkü amacının gerçekleşmesi için iki farklı eğilimin mevcut olduğunu görüyor. Bir yanda temsil ettiği kitle tabanının istemleri dışında yalnızca iktidara gelmek eğiliminde ve iktidara geldiğinde temsil ettiği kitle tabanı için ne yapacağını bilemeyen bir parti ile bu partiyi desteklemeye hazır yeni biçimler belirginleşmiş durumdadır. AP’den ayrılan 11 milletvekilinin böyle bir ortam oluşuncaya değin saklı kalması bu önkoşulların hazırlanması için gerekliydi. Bugün bu yeni biçimler iki büyük partinin işbaşına gelmesi ve açıkça AP içindeki eski biçimlerin temizlenmesini istediklerini verdikleri deklarasyonla kamuoyuna duyurmaktadır.

Emperyalist dünya ve yerli işbirlikçilerinin gözden kaçırdıkları ya da şimdilik görmekten kaçındıkları CHP’nin kitle tabanıdır. Çünkü yeni mevzilenme bu kitle tabanına ne getirecektir? Başka bir anlatımla CHP-AP bütünleşmesi, iç ya da dış destekli yamalı hükümetler ya da bu yamaların desteği ile iktidara gelecek CHP hükümetleri emperyalist dünyanın sözcülüğünü yapan IMF, Dünya Bankası ve konsorsiyum gibi finans ajanlarının masasına oturmuyacak mı? Bu masaların verecekleri reçetelere uygun bir ekonomik, malî ve siyasal bir politika gütmeyecekler mi? Ya da bu merkezler istedikleri bir hükümet kurulduğu için farklı reçeteler mi önerecekler? Bu sorulara olumlu yanıt vermek güç görülmektedir. Güç olmayan, bu dünya ile işbirliği sürdürdüğünce işçi sınıfı ve geniş emekçi kitlelerini yeni yeni yükler ve ekonomik bunalımların beklediğini söylemektedir.

Bu tür bir sonuç ister istemez yeni bir kitle tabanının doğmasına, oylarının karşılığını bulamayan işçilerin, köylülerin, küçük üreticilerin yeni tercihleri en kısa bir süre içinde yapmalarına yolaçacaktır. Sorun bu potansiyelin gerçek sol bir siyasal güç haline dönüşebilmesidir. O zaman gerçek plan ve uygulama planlarının yapımı gündeme gelecektir.

SEYHAN ERDOĞDU
EV KİRASİ VE ARSA RANTI ÜZERİNE

SON zamanlarda, özellikle büyük kentlerde konut kiralarının artması olgusunun yanısıra, basın, radyo ve televizyonun tüm siyasî partilerin ve meslek kuruluşlarının konut sorunu ile artan bir ölçüde ilgilendiğini gözlemledik. Türkiye'de yığınların daha nice dertleri varken konut sorununun böyle birdenbire ön plana getirilmesinin üç ana nedeni vardır.

Birincisi, konut sorununun, yalnızca işçi yığınlarını değil, geniş kent küçük-burjuvazisi yığınlarını ve hatta orta burjuvazinin bir kesimini de etkileyen bir sorun olmasıdır.

1935'te Türkiye nüfusunun %16,6'sını oluşturan kentli nüfus oranı 1976'da %46,3'ü bulmuştur. 1975'teki kentli nüfusu, yaklaşık olarak 1935'in toplam nüfusuna eşittir. 1976'da 17.830.000 olan kentli nüfusun, 1977'de 20 milyon kişi dolayında olacağı, genel nüfus içindeki oranının ise %47'ye

çıkacağı tahmin edilmektedir. İşte bu kentleşme kendini en yoğun olarak büyük kentlerde ortaya koymakta, ve konut sorunu büyük kentlere göçeden emekçi yığınların omuzuna binmektedir. Türkiye'deki toplam gecekonduların %29,9'u Ankara'da, %19,4'ü İstanbul'da, %11,6'sı İzmir'de, %5,8'i Adana'da, %4,2'si Bursa'da bulunmakta, ancak %29,1'i diğer 62 ilde yer almaktadır. Gecekondu sorununun yanısıra, ev ve apartman tipi konut açığı ve dolayısıyla kira artışı gene bu büyük kentlerde kendini hissettirmektedir. Sanayileşmenin merkezleri haline gelen bu kentlerde küçük esnaf—zanaatkâr—satıcı vb. sayısındaki artışın yanısıra, öğrenci, bürokrat, serbest meslek sahibi vb. sayısındaki artış da konut sorununu yoğunlaştıran bir etken olmuştur.

Konut üretimi devamlı olarak ihtiyacın gerisinde kalmış, üretim açığı 1974'te rekor düzeye ulaşmış ve daha sonra gecekondu yapımı ve kaçak inşaatın hızlanmasıyla bir ölçüde azalmıştır. Konut açığı, yıllara göre şöyledir: 1973: 18.282, 1974: 70.158, 1975: 56.800, 1976: 46.990, 1977: 40.279. Yani 1977'de Türkiye'de, resmî rakamlara göre 40.279 aile konutsuzdur. Kuşkusuz, bu resmî rakamların, konut sayılmayacak nitelikte de olsa, içinde oturlan yüzbinlerce barınacağı konuttan saydığını da unutmamak gerekir.

Kuşkusuz, bu konut açığı, konut kiralarında hızlı bir artışı da beraberinde getirmiştir. İnşaatı biten yapıların sayıları, yüzölçümleri ve değerlerini gösteren aşağıdaki rakamlara bir gözatalım:

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Konut Sayısı	35.299	35.458	58.136	64.162	54.849	59.134
Yüzölçümü (m ²)	6.504.497	6.661.513	15.918.627	18.302.115	15.872.482	18.195.973
Değeri (1.000 TL)	2.380.688	2.676.375	7.170.714	9.665.563	11.412.498	17.819.026

Kaynak: *İktisadi Rapor*, 1977, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği, s. 281.

Görüldüğü gibi 1970-1975 tarihleri arasında, konut sayısı %67,5, yüzölçümü %179 oranında, değeri ise %518 oranında artmıştır. Bu bize hem giderek daha geniş, daha lüks, hem de daha pahalı konutlar yapıldığını açıkça göstermektedir. Bir başka örnek daha verelim.

İnşaat sektörünün genel toplamının değer olarak %66'sını konut üretimi oluşturur. 1975 yılında toplam bina sayısında %0,6, yüzölçümünde %15, değerinde ise %56'lık bir artış kaydedilmiştir. Arsa rantları, ve inşaat maliyetlerindeki artışlardan kaynaklanan bu değer artışı tüketicilere, kiracılara aktarılınca kentlerde konut kiralalarında, özellikle apartman konut kiralalarında astronomik artışlar ortaya çıkmıştır. Nüfus artışının, köyden kente göçün yarattığı artan konut talebine, bir de enflasyonist ekonominin kamçılacağı arsa rantları ve ev kiralaları artışı da eklenince, işçi yığınlarının yıllardır süren konut yokluğu ve yetersizliği sorununa bir yenisi daha eklenmiş ve kent küçük-burjuvazisinin çeşitli kesimleri, mevcut gelirleriyle, alışageldikleri tüketim kalıplarını değiştirmeden konut gereksinmelerini karşılamakta, yani apartman katlarının kirasını ödemekte zorluk çekmeye başlamışlardır. Böylece yıllardan beri büyük kentlerde, işçiler, küçük-burjuvazinin hayal bile edemeyeceği bir konut sorunu ile karşı karşıya oldukları halde, susuz, elektriksiz, çoğu tuvaletsiz, yolsuz, bir göz bir ara derme çatma barınaklarında yaşadıkları, kent hizmetlerinden paylarını alamadıkları halde, gecekondu ağalarının, arsa spekülatoörlerinin elinde son kuruşlarına kadar soyuldukları halde, ve çoğu bu bir göz bir arayı bile zorla kiralayabildikleri, kaçak gecekondu yapanların ise evlerinin sık sık başlarına yıkıldığı bir dönemde, bunu işçi sınıfının kaderi gibi gören küçük-burjuva ve burjuva basın susarken, "apartman katı kiralalarının yüksek fiyatları" şeklinde karşılaştıkları konut sorunu kendilerini de etkilemeye başlayınca, diğer toplumsal sorunlarda göstermedikleri bir hassasiyetle konunun üstüne eğilmişlerdir. Tüm burjuva basında uzun araştırmalar çıkmış, radyo ve televizyon özel programlarla, kiracıların apartman sahiplerinin elinden çektiğini dile getirmişlerdir. Ve bütün bu burjuva kampanyanın sonunda da, beklenilebileceği gibi hiç bir şey olmamış, ekonomik yasaların işleyişini yasal önlemlerle tersine çevirmeyi hayalleyen sabit gelirli küçük-burjuvazi, Demirel'in verdiği 1.000'er liralara alarak şimdilik susturulmuş, kent küçük-burjuvazisinin diğer kesimleri ve burjuvazi de, sattığı maldaki belli bir fiyat artışı ile "konut sorunlarını" çözme yoluna gitmişlerdir ve

gideceklerdir. Böylece bu burjuva hassasiyeti, yerini, işçilerin insanca barınma olanaklarından yoksunluğu ve hatta, zaman zaman ellerinden başlarını soktukları bu gecekonduların bile alınması şeklindeki konut sorunu karşısında, geleneksel suskunluğa terketmiştir.

Konut sorununa burjuvazinin gösterdiği ilginin *ikinci* nedeni de, bu sorunun sınıfsal temelden kaydırılmaya ve hedefin şaşırtilmasına uygunluğudur. Bilindiği gibi bir kira sözleşmesinde iki taraf sözkonusudur, ev sahibi ve kiracı. Ev sahibi evin mülkiyetine sahiptir, kiracı ise mülkiyeti ev sahibine ait olan bu malı kullanmak için, belli bir para, kira öder. İlk bakışta gitgide yükselen ev kiralalarının sorumlusu ev sahipleriymiş gibi görünür; kötü kalpli ve insafsız olduklarından, hem de sanki sözleşmişler gibi hepbirden kiralaları yükseltmekte, kiracıları sömürmekte ve onları aldatmaktadır. Bu durumda mağdur olan kiracı, düşman ise ev sahibi gibi görünmektedir. Bu görünüm ev sahibini sömüren, kiracıyı ise sömürülen durumuna sokmaktadır. Burjuva basın bu aldatmacayı beslerken, kiracılar, ev sahiplerine karşı kiracılar örgütü kuracak kadar yollarını şaşırılmışlardır. Çaresiz kalan düşük gelirli yurttaşlardan ev sahibini öldürenler, burjuva basına sansasyon konusu olmaktan öteye gitmemişlerdir. Ve burjuvazi, böylece geniş küçük-burjuva yığınları ilgilendiren bir konuda, "ev sahiplerine" karşı öfkeli bir kampanya açtırma imkânı bulabilmiştir. MHP'nin bu konuda ivedi ve yasal önlemler alınmasını önermesinin kökeni de burada yatmaktadır. MHP'li milletvekillerince hazırlanan kanun teklifinde, ev sahiplerinin kiralaları arttırmalarını önleyecek yasalarla konut sorunu halledilmek istenmektedir. Toplumun ekonomik yasaların değil de hukuk yasalarının yönlendirdiği bir organizma gibi sunmaya çalışan kafalar, fiyat artışlarını zabıta yöntemleriyle önlemeyi önerirken, kira artışlarını da kira yasaları ile önlemeyi önermektedirler. Bu hedef şaşırtilmanın ne denli etkili olduğuna ve yığınlarda olduğu gibi, sol çevrelerde de yanlış çözüm önerilerine yol açtığına bir başka örnek de, bir devrimci kuruluşun, dergisinde "kiralalar dondurulmalıdır" manşeti atabilecek kadar marksist ekonomi politikadan uzaklaşıp, "yasal hareket noktasına" kayabilmesidir. Aslında kapitalist ekonomi ku-

ralları içinde kiraların ve diğer malların fiyatlarının artışına çözüm aramak, sömürüyü alış-verişte ve fiyatlarda aramak gibi bir temel hatadan doğmaktadır. Oysa bir ev kiralanması durumunda yüzyüze gelenler ev sahibi —ve— kiracı iseler de, aralarındaki ilişki bir sömürü ilişkisi değil, bir alış-veriştir. Bu alış-veriş sırasında kiracı, ev sahibine, aldığı bir malın, yani evin belli bir süre kullanımının karşılığı olarak bir miktar para ödemeyi taahhüt eder; eğer bu ödeyeceği para, aldığı malın değerinden fazla ise, ev sahibi, kiracıyı dolandırmış, mevcut talep fazlalığı, konut darlığı, spekülasyon koşullarından yararlanarak, onu aldatmış olmaktadır. Ancak mevcut kapitalist ekonomi koşullarında, işçinin ücret olarak emek-gücünün değerini aldığını varsayarsak, bu aldatmanın ancak belli bir yere kadar süreceğini, ve bu yüksek kiralar bir kere yerleşince, işçinin, bunu mutlaka daha yüksek bir ücretle karşılamak zorunda olduğunu görürüz. Bu kira aldatmacası ile yalnızca işçi değil küçük-burjuva ya da burjuva, kiracı konumundaki herkes karşılaşmaktadır. Bütün bu sınıflar da bu konumda bir sömürü ile değil bir aldatmaca ile karşı karşıyadırlar. Ancak işçi sınıfı bu dalavereyi kısa vadede ücretlerinden öderlerken, yani emek-gücünün değeri karşılığı aldıklarından pay verirlerken, diğer kesimler, artı-değerden aldıkları paydan bir bölümünü ev sahibine bırakırlar. Bu arada ev sahibinin de pekâlâ bir işçi ya da emekçi olabileceğini belirtelim. Uzun vadede ise gerek işçi gerek diğer sınıflardan, tüm kiracılar, ev sahiplerinin bu “ortalama aldatmacasına” kendilerini uydurmak, ücretlerinde ya da gelirlerinde bunu dengeleyecek bir artış sağlamak, ya da artı-değerden aldıkları payın bir bölümünün ev sahiplerine gitmesine gözyummak zorundadırlar. Ayrıca belirtmek gerekir ki, son ayların kira yakınmalarında esas ağırlık, apartman konut kiralarına verilmiş, işçilerin yoğunlaştığı gecekonduların kiralarından ve darlığından pek az söz edilmiştir. Yani küçük-burjuvazi ve orta burjuvazi işçilerle ortaklaşa yüklendiği bir sorunun kampanyasını yaparken bile işi yalnızca kendi açısından almış ve konut sorunundan tüm diğer sınıflardan daha çok etkilenen işçi sınıfının “sirtına binen bu küçük kötülük”, küçük-burjuvazinin apartman kiraları konusundaki şamatası arasında kaybolup

gitmiştir. Böylece konut sorununda hedef iki yönlü şaşırtılmış, bir yandan ev sahibi-kiracı ilişkisi, patron-işçi ilişkisi gibi sunulurken, öte yandan da konut sorunu bir küçük-burjuva sorunu gibi sunulmuştur.

Konut sorununun bu sansasyonel sergilenmesinin üçüncü nedeni, konut yatırımının ve daha çok da konut yatırımı adı altında sürdürülen arsa spekülasyonunun, çok kârlı alanlardan biri olması ve burjuvazinin her alanda olduğu gibi burada da karşılaştığı kredi sorununu çözmek için bir ortam yaratma çabasıdır. 1973-1976 yılları arasında, konut yatırımları toplam yatırımların ortalama %17,4'ünü oluşturmuştur (1973, 1974, 1975, 1976, 1977 Yılları Programları). Bu yatırımlarda özel sektörün payı ise şöyledir: 1973: %95,9, 1974: %95,6, 1975: %92,8, 1976: %93,1. Konut yatırımı, bu niteliğiyle, özel sektör için, imalât sanayiinin tümü kadar önem taşımaktadır. Karşılaştırmalı rakamlar bunu açıkça ortaya koyacaktır. 1973-1976 yıllarında imalât ve konut alanlarında özel kesimce gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı şöyledir (cari fiyatlarla, milyon TL):

	1973	1974	1975	1976
İmalât	9.600	14.447	17.235	19.300
Konut	9.360	11.622	17.800	22.400

Kaynak: 1975, 1976, 1977 Yılı Programları.

İşte özel sektör için bu kadar önemli olan konut alanında devlet desteğinin sağlanması, kredilerin artırılması ve tekelleşmeye engel olan küçük arsa mülkiyetinin ve ufak müteahhit firmaların elimine edilmesi için, büyük girişimciler, konut holdingleri kurabilmek ve böylece spekülatif kazancın bol olduğu arsa alım-satımını da kontrol altında tutmak amacıyla, halkın konut gereksinmesini bir paravana olarak kullanmışlar ve bu kampanyaya onlar da katılmışlardır. Aslında ise burjuvazinin işçilerin konut sorunu ile ilgisi, gecekonduların “en pahalı yapım” olmasından ve kent gelişmesini engellemesinden yakınmakla kalmaktadır. Onlara göre çözüm, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği 1977 İktisadi Raporunda belirtildiği gibi

(s. 280) "sağlam ve sağlıklı bir kredi politikasında" aranmalıdır. Bunun aracılığını da 1975 yılında kurulmuş olan "Konut Kredilerini Düzenleme ve Koordinasyon Kurulu" yapmalıdır. Böylece Türkiye gibi genel olarak merkezi bir eksen etrafında büyüyen kentleşme yapısına sahip bir ülkede, küçük sermayelerle dahi spekülasyon yapılması olanağından yararlanan küçük sermaye sahiplerinin ve küçük müteahhitlerin karşısına, Arsa Ofisinin, uluslararası kuruluşların, Merkez Bankasının, özel bankaların kredi desteğini almış, hatta, Bağ-Kur, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emlâk Kredi Bankasının "200.000 liralık ev kredisi"ni kendisine aktarabilen büyük inşaat şirketleri, "halkın konut ihtiyacını toplu konutlarla karşılamak" perdesi altında, konut tekelleri olarak dikilebileceklerdir. Bu konut tekellerinde, inşaat malzemesi üreten firmaların da ortak olduğu ve olacağı hesaba katılınca, büyük kentlerde, özellikle kentlerin çevrelerinde nasıl bir arsa tekeli ve spekülasyonu gelişeceğini düşünebiliriz.

Bu kısa açıklamadan sonra, ev kirasının ve arsa rantının ne olduğunun incelenmesine geçebiliriz. Kanımızca konut sorununun sağlıklı bir açıklamasının yapılabilmesi ve çözüm önerilebilmesi için, daha doğrusu Türkiye'nin bugünkü koşullarında genel bir çözüm getirilemeyeceğinin, olsa olsa devrimci yerel yönetimlerin kararlı çabasıyla, son derece sınırlı bir kesimi hedef alan, mevzi önlemlerin alınabileceğinin anlaşılması için ve burjuvazinin konut sorunu yaygarasının temelsizliğinin ortaya konabilmesi için bu gereklidir.

E V K İ R A S I

Ev sahibi ile kiracı arasındaki alış-verişin nasıl bir alış-veriş olduğunu ve ev kiralardaki artışın nereden kaynaklanabileceğini görmek için kiranın öğelerine bakalım. Günlük dilde kira, daha çok ev kirası olarak anlaşılmakta ve konut kirası ile esas kira, yani toprak kirası birbirinden çok farklı olduğu halde, kira sözcüğü ev kirası anlamına kullanılmaktadır. Marksist yazından Türkçeye yapılan çevirilerde bu ayrılığı belirlemek için, toprak kirasına rant (*rent*)

denilmiş, ev kiralarna ise kira (*house rent*) denilmiştir. Biz de bu zorunlu ayrımı sürdüreceğiz ve rant sözcüğünü toprak kirası, kira sözcüğünü ev kirası için kullanacağız. Ayrıca ülkemizde çoğu kez ev sahibi ile arsa sahibi aynı kişi olduklarından ev sahibi diye söz ettiğimiz kişinin arsa rantını alan kişi olduğunu da varsayacağız.

Ev sahibi ile kiracı arasındaki alış-veriş, tüm metaların değişimi gibi bir değişimdir. Evin sahibi evin bir süre için kullanımını, ya da aynı şey demek olan, evin bir kısmını kiracıya satmakta, ve karşılığında bu evin değişim-değerini gerçekleştirmektedir, yani kira almaktadır. Ev sahibi, evin kullanım-değerinden vazgeçmekte ve değişim-değerini almaktadır. Kiralama olayı aslında bir meta alış-verişidir. Ama kullanım-değerinin ancak bir bölümünün satıldığı, değişim-değerinin ancak tedricen gerçekleştirildiği bir alış-veriş. O halde evin parça parça satışı sırasında ödenen fiyatın, yani kiranın öğeleri, herhangi bir metanın fiyatında varolan öğeleri içerecektir. Yani kiranın birinci özelliği evin toplam satış fiyatının aylık taksit fiyatı olmasıdır. Her meta gibi evin satış fiyatı da şu öğelerden oluşur:

Satış fiyatı = evin yapımı için kullanılan hammadde + evin yapımında kullanılan makinelerin yıpranma payı + değişen sermaye değeri, yani yapı işçilerinin ücretleri + ortalama kâr.

Demek ki, kiranın bir bölümü evin yapımına yatırılan (değişmeyen ve değişen) sermayenin ve bu sermaye üzerinden elde edilmesi gereken ortalama kârın aylık taksitidir. Yani ev kullanılmaz hale gelinceye, eskiyip yokoluncaya kadar ödenecek toplam kira içinde bir bölüm, evin satış fiyatını, yani evin maliyeti + ortalama kârı karşılamalıdır. Görüldüğü gibi ev sahibine kiracının verdiği kiranın bu bölümü, ev sahibi ile kiracı arasında bir sömürü ilişkisini yansıtmaz. Burada sömürülmüş olanlar evin yapımında çalışan ve artı-değer üreten yapı işçileridir. Eğer ev sahibinin malını satarken gerçekleştirdiği bu ortalama kâr, artı-değerden fazla ise, bu fazlalık, kiracıların cebinden değil, daha düşük organik sermaye bileşimine sahip sanayi dallarında çalışan işçilerin yarattığı artı-değerden aktarmadır.

Aylık ev kirasının içerdiği ikinci öge, ev kullanılmaz ha-

le gelinceye dek yapılacak bakım ve onarım masraflarının aylık taksitidir. Burada sözü edilen bakım ve onarım, yakıt, sıcak su parası, kapıcı vb. gibi, bazı konutlarda kira ile birlikte alınan masraflar değildir. Tahlilimizi etkilemeyeceğinden ve bir kural olarak her zaman, her yerde kiraya dahil edilmediklerinden bunları kira dışında sayıyoruz. Bizim sözünü ettiğimiz, yapının tüm ömrü boyunca görmesi gereken bakım ve onarımdır. Bu bakım ve onarımın üretilmesi süreci de tıpkı diğer metaların üretilmesi süreci gibidir. Ev sahibi ister kendi işçi tutup çalıştırsın, ister bu hizmeti bir başka kapitalistten satın alsın, bu bakım ve onarım işi için de, malzeme, makine ve işçi kullanmak gerekecektir. Bu yüzden onarım-bakım maliyetini ve bu maliyet üzerinden ortalama kârı da, bir önceki paragrafta verdiğimiz evin satış fiyatının bir parçası olarak düşünebiliriz. Ya da bu satış değerine zaman içinde yapılan bir ekleme sayabiliriz.

Bakım-onarımın satış fiyatı = bakım-onarım için kullanılan malzeme + kullanılan makinelerin yıpranma payı + çalıştırılan işçilerin ücretleri + ortalama kârdır.

O halde kiracı, ev sahibine, evin bakım-onarım masraflarının aylık taksitini de kiranın bir parçası olarak öder. Burada da sömürülen, bakım-onarım işinde ev sahibi ya da bir başka kapitalist tarafından çalıştırılan işçilerdir.

Üçüncü olarak kira, ev kullanılmaz hale gelinceye kadar ev sahibinin karşılaştığı ödenmemiş borç ve kiralarn ve evin boş kaldığı ayların kirasının aylık taksitini de kapsar. Kuşkusuz ev boş durduğu ya da kirası ödenmediği zamanlarda da eskimektedir ve onarım görmektedir. Ev sahibi malını bir bütün olarak satsaydı, bu kirası alınmamış dönemlerde satması gereken kullanım-değerini de satmış ve değişim-değerini almış olacaktı. Dolayısıyla ev sahibi evin boş durduğu ya da kira getirmediği dönemlere ait kirasını, kendi satış fiyatından düşmek yerine, tüketiciye aktaracak ve dolayısıyla kiracı, dayanıklı bir tüketim malını parça parça alabilme olanağının karşılığında, bir başka tüketicinin ödemesi gereken bir miktarı da aylık taksit olarak ödemek zorunda kalacaktır.

Kiranın dördüncü ögesi de, yapı sermayesinin faizidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kiraya verilen bir ev, insanın bir gereksinmesini, barınma gereksinmesini karşılayan bir metadır. Bütün metalar belli bir gereksinmeyi karşılarlar, bu niteliklerine kullanım-değeri denir ve, metaların satışı, mal sahibinin kullanım-değerini verip, karşılığında o malın pazar değerini alması demektir. Bazı metalar dayanıklıdır, yani tüketilmeleri diğer metalara oranla daha uzun sürer. Örneğin traktör, örneğin ev. Bu gibi metaların kullanım-değerini, parça parça ve her kez belli bir süre için satmak olanağı vardır. Bu parça parça satış sonunda değişim-değerinin tümü karşılanır. İşte bu dayanıklı metanın kullanım-değerinin parça parça, belli süreler için satılması işlemine, onu kiralamak denir. Ev sahibinin evini kiraya vermesi de aslında böyle bir satış işlemidir.

Ancak bu kiralama işlemi, diğer tüketim süresi kısa olan ve kullanım-değeri tümüyle devredilen metalarda olduğundan farklı bir durum yaratır. Eğer ev sahibi, evi kiraya vermek yerine tümünü hemen satsaydı, alacağı satış fiyatı onun elinde sermayeye dönüştürülebiyecek, dolayısıyla da faiz getirebilecek bir para olacaktı. Oysa o, evini kiraya vermekle, bu satış fiyatını hemen alamamakta, dolayısıyla bu paranın getireceği faizi gerçekleştirilememektedir. Bu nedenle kira, maliyet fiyatı + ortalama kârdan oluşan satış fiyatının evin ortalama ömrü boyunca birikecek faizinin aylık taksitini de kapsamalıdır. Engels'in deyişiyle "yatırılan sermayenin geri ödenmesi ve ona tahakkuk etmiş faizden vazgeçmenin bir tazminatı olarak, satıcı, hiç bir şekilde keyfi bir biçimde değil, ekonomi politik yasaları uyarınca belirlenen, daha yüksek bir fiyat, faiz"¹ almalıdır. Bu faiz oranı, ikraz sermayesine karşı duyulan arz ve talep ile, sermaye piyasasının durumuna bağlıdır. Para-sermaye talebi arttıkça bu oran yükselir, ve azaldıkça faiz oranı daha da düşer. Faiz, işletmeciler kazancı ile birlikte ortalama kârı oluşturacağından, faiz oranı ortalama kâr oranını geçemez. Böylece kiracının ev sahibine ödediği bu faiz taksidi de, ekonomideki genel faiz oranı tarafından belirlenir.

Ev kirasını oluşturan ve bizzat yapı ile ilgili olan bu öğe-

¹ Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 428.

lerden sonra şimdi de gene ev kirasının içinde ödenen, ama ondan tamamen farklı olan bir ögeye, yani yapının üzerinde yükseldiği toprağın kirasına, arsa rantına gelelim. "Konut sorunu" diye sunulan konut kiralardaki artışın, en önemli nedenini oluşturduğuna inandığımız arsa rantının üzerinde durmak gerekmektedir. Arsa rantı, genel olarak toprak rantı gibi açıklandığı ve belirlendiğinden, arsa rantını anlatırken sık sık toprak rantına başvuracağız.

A R S A R A N T I

Marx'ın *Kapital*'inde toprak rantının ayrıntılı bir incelemesi verilmiş² ve arsa rantı da, bütün tarım-dışı topraklar gibi, asıl tarımsal rant tarafından düzenlendiği için, arsa rantına ayrılan bölümde genellemeler ve arsa rantının özelliklerine değinmelerle yetinilmiştir. Engels'in *Konut Sorunu*'nda da, ağırlık, konut sorunu üzerine küçük-burjuva ve burjuva görüşlerin eleştirisine verildiği için, Engels arsa rantına "sözkonusu dönemde kaydetmiş olabileceği herhangi bir artışla birlikte" ev kirasının içinde yer alan bir öge olarak değinmekle yetinmiştir.³

Biz burada Marx'ın *Kapital*'de arsa rantı konusunda söylediklerini temel alarak rant teorisinin arsaya uygulanışı üzerinde durmak istiyoruz.

Marx, arsa rantı konusunda şöyle diyor. "Nerede bir rant varsa, orada her zaman farklılık rantı ortaya çıkar, ve tarımsal farklılık rantı gibi, aynı yasalarla yönetilir. Nerede doğal güçler tekel altına alınabiliyor ve onları kullanan sanayici kapitaliste bir artı-kâr garanti ediyorsa, ister çağlayanlar, zengin madenler, balıkla dolu sular, isterse daha elverişli bir yerde bulunan bir arsa olsun, burada, yeryüzünün bir bölümüne tasarruf nedeniyle bu doğal nesnelere sahibi haline gelmiş olan kişi, bu, artı-kârı, rant biçiminde, işlev yapmakta olan sermayeden çekip alacaktır. Adam Smith, yapı amacına ilişkin toprak açısından, bunun rantının temelini, bütün tarım-dışı toprakları gibi, asıl tarımsal rant tarafından düzenlendiğini ileri sürmüştür."⁴

² Karl Marx, *Kapital*, Cilt 3, Bölüm 6, Sol Yayınları, Ankara.

³ Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 428.

⁴ Karl Marx, *Kapitalist Rant Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 213.

"Evlerin toprak rantı durumunda, yer, farklılık rantı için, tarımsal rant durumundaki verimlilik (ve yer) kadar belirleyici bir faktör oluşturur."⁵

Görüyoruz ki Marx, arsa rantını ilk planda bir farklılık rantı olarak ele almaktadır. Bu farklılık rantı, daha elverişli bir yerde bulunan arsanın getirdiği artı-kârın bu arsanın sahibine aktarılmasından kaynaklanır. Biliyoruz ki, "toprak mülkiyeti bazı kişilerin yeryüzünün belli alanlarını, başkalarını yoksun bırakarak, tamamen kendi özel, istem alanları şeklinde kendi tekelleri altına almalarından doğar."⁶ Arsa ya da kentsel arazi mülkiyeti de, bazı kişilerin, kentlerin gelişme alanları içinde bulunan toprak parçalarını, yani tüm üretimin ve insan faaliyetinin bir ögesi olan toprak parçalarını, oturulacak bir yer olarak yeryüzünü, tekelleri altına almalarına dayanır. Ancak arsadaki mülkiyetin iktisadî açıdan gerçekleşmesi, yani bu tekel gücünün kullanılması, arsa sahiplerinin istemlerinden bağımsız olan koşullara bağlıdır. Bir kentin uzak çevresindeki bir toprak parçasının tarımsal ürün üretilebilecek bir alan olarak getirebileceği bir mutlak rant ve farklılık rantı vardır. Büyük kent ve kasabalardan uzak olan yerlerde, örneğin köysel alanda, konut yapımı için toprağın bol olduğu düşünülürse, arsa rantı hemen hemen yoktur, ya da konutun yapıldığı arazi tarımda kullanılsaydı, ne kadar rant getirecektiye o kadardır. Ancak bu toprak parçası, tamamen kendi dışındaki bir ekonomik gelişmenin ürünü olarak, kentin genişlemesi, yayılması, kent nüfusunun artması, kentsel faaliyetlerin çoğalması ile birlikte, tarımsal alan olmaktan çıkar, ve kent insanlarının yerleşim ve kentsel faaliyette bulunmak için talep ettikleri bir kentsel arazi parçası haline gelir. Bu durumda bu toprak parçası diğer tarımsal toprak parçalarına nazaran, her şeyden önce kente, kentteki iş merkezlerine, vb. yakınlığı dolayısıyla daha elverişli bir konuma geçmiş olur. Böylece bu kentsel araziler üzerine inşa edilen konut, iş alanı, ticarî bina, fabrika vb. gibi çeşitli kentsel yapılar, diğer kentsel sınıfl bölgelere, demiryollarına, ulaştırma merkezlerine, iş alan-

⁵ Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, Part II, s. 365, Progress Publishers, Moscow 1988.

⁶ Karl Marx, *Kapitalist Rant Üzerine*, s. 9.

larına vb. yakınlıkları dolayısıyla, bu binaları kiralayacak ya da satın alacak kişiler için bir maliyet düşüklüğü sağlarlar. Ya da bu kentsel arazilere yatırılan bir birim sermaye ile üretilen bir binanın, kent-dışı arazilere yatırılan bir birim sermaye ile üretilen bir binaya göre, birincinin ulaşım bakımından taşıdığı özellik dikkate alındığında ve aslında bina sahibinin kente yakınlık ve ulaşım kolaylığını da bina ile birlikte kiraya verdiği düşünülürse, bireysel maliyet fiyatının kent-dışı araziye göre daha düşük olduğunu, ve onun bireysel kâr oranının genel kâr oranından yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Böylece ister kentsel arazi, ister arsa olsun, elverişli bir konumdaki bir alan, en elverişsiz konumdaki alanlarda inşa edilen binaların ilk planda ulaştırma olanaklarının elverişsizliği yüzünden daha yüksek olarak belirlenen üretim fiyatları karşısında, bir artı-kâr getirecek ve bu artı-kâr, sermaye yüzünden değil, sermaye tarafından tekel altına alınabilen ve tekel altına alınmış olan bir doğal gücün, elverişli bir yapı yerinin *kullanılması* yüzünden doğan bu artı-kâr, toprak rantına dönüştürülecek, yani bu toprağın sahibinin eline geçecektir. Bu fazla, kapitalistin sermayesinden değil, tekel altına alınabilen, sermayesinden ayrı kıt bir kentsel alanın denetiminden kaynaklandığı için toprak rantına dönüştürülür. Böylece, “bu rant, her şeyden önce, burada, yerin farklılık rantı üzerinde ağır basan etkisiyle ... ayırdeğildir.”⁷ Alış-veriş merkezleri, eğer iyi iş yapacaklarsa, merkezî ve yerleşim alanlarına, yani müşteri bulabilecekleri alanlara yakın olmalıdır. İşçi evleri fabrikalara, ya da fabrikalar işçi evlerine yakın olmalıdır. Böylece kentsel gelişme birbiri ardısıra yeni gelişmelere yolaçacak, sınıfların büyük sınıfların merkezleri içi ve çevresindeki alanlarda toprağın fiyatında, ya da aynı şey demek olan kapitalize edilmiş rantında büyük artışlara yolaçacak ve kentsel arazi olmanın getirdiği artı-kâr toprak sahibinin cebine akacaktır. Marx, arsa rantının ikinci olarak, “tek faaliyeti sanayici kapitalistten farklı olarak hiç bir şey katmadığı ve uğruna hiç bir şeyi tehlikeye atmadığı toplumsal gelişmedeki ilerlemeden yararlanacak olan mal sahibinin elle tutu-

⁷ Karl Marx, *Kapitalist Rant Üzerine*, s. 214.

lur ve tam pasifliğiyle ayırdeğildiğini” söylüyor.⁸ Gerçekten de arsa sahiplerinin zenginleşmelerinin, arsa rantlarının sürekli olarak artmasının ve iktisadi gelişme ile birlikte arsa fiyatlarının astronomik ölçüde yükselmesinin önemli nedenlerinden biri de, arsa sahiplerinin, toplumsal gelişmenin, “kendi yardımları olmaksızın yaratılmış bir ürününü cebelendirmeleridir”. Yolların yapılması, su, elektrik olanaklarının sağlanması, ulaşım hizmetlerinin konması vb. gibi uzun bir çalışma dönemi ve dolayısıyla uzun bir süre için büyük bir sermaye yatırımı gerektiren girişimlerin, devletin ve yerel yönetim örgütlerinin sırtına yüklendiğini ve onların kaynaklarıyla finanse edildiğini biliyoruz. Kentleşmenin ve kent hizmetlerinin yayılması ile arsanın kavuştuğu bu avantajlar, yol, su, kanalizasyon, elektrik, ulaştırma aracı, park, bahçe, okul, sağlık hizmeti, güvenlik vb. olanakları, arsanın ayrılmaz bir parçası haline gelirler. Arsa sahibi kent toprağına katılan bu sermayeyi de satmaktadır. Böylece toplumsal gelişme ilerleyip, kent hizmetleri yaygınlaştıkça, toprağına katılan bütün bu iyileştirmeler, kent çevresindeki arazilere bugün pek çok arsanın sahip olduğu özellikleri sağlayacak, ve kaynağını toplumsal gelişmeden ve kent topraklarına yatırılan sermayeden alan, bu sermayenin faizinin dönüşmesinden doğan bir farklılık rantı getirecektir.

Burada yazının başından beri eşanlamda kullanılan iki terim arasında bir ayırım yapmakta yarar var. Aslında kentsel araziye, “arsaya dönüşme olasılığı bulunan, kentlerin gelişme alanlarındaki toprak parçası”; arsayı ise “yol, su, elektrik, kanalizasyon ihtiyacı karşılanmış, üstünde imar hakları oluşmuş, tek bir yapı yapmaya elverişli, tapu siciline yalnız başına kayıt edilebilen bir toprak parçası” olarak tanımlayabiliriz.⁹ Böylece toprak parçaları, kentsel arazi ve arsa oluşlarına göre, toplumsal gelişmenin yanısıra, doğrudan doğruya yasal düzenlemeye de dayanan bir değer artışı ile de karşılaşmaktadırlar. Nasıl ki, kentsel yatırımların faizi arsa sahibi için farklılık rantına dönüşürse, imar planı içine girmiş ya da yakın zamanda girmesi olası olan toprak parçalarının sahipleri de kent hizmetlerinden yararlanma olanağının ve

⁸ Karl Marx, *Kapitalist Rant Üzerine*, s. 214.

⁹ Konut Kurultayı 1974, TMMOB Yayını.

yapı yeri olarak topraklarının varlığını garantiye almanın karşılığını, yani topraklarını diğer topraklardan ayıran, bu yasal statünün getirdiği avantajı, farklılık rantı şeklinde, ceplerine indirirler. “İmarlı” arsaların fiyatlarının kentsel toprağa göre böylesine yüksek oluşu, kapitalize edilmiş ranttan gelir. Gene kat müsaadesinin aynı büyüklükteki iki ayrı arsanın rantını ne ölçüde değiştireceği ortadadır. Arsa sahipleri de arsa satışlarında, metrekare üzerine hesaplarının yanısıra, metrekare başına kat hesabını da yapmakta, böylece, arsa değil, daire başına arsa payı satmaktadırlar. Bu da yasalardan kaynaklanan ve aynı büyüklükte iki arsanın konum farklılıklarına dayanan bir farklılık rantıdır.

Bugün büyük kentlerin çevrelerinde, ve kıyı şeritlerinde gözlemlediğimiz bir başka olgu da, spekülatif arsa değeri artışlarıdır. Bu doğrudan doğruya kapitalist gelişme ile ilgili bir olaydır. Kapitalist üretimin daha az gelişkin dönemlerinde, bina yapımı da, pazar için olmaktan çok, sipariş üzerinedir. Bugüne kadar büyük kentlerimizde yaygın olarak görülen bu süreçte kapitalist (müteahhit) kendi özel sermaye olanaklarıyla, uzun bir çalışma dönemi gerektiren ürünün, evin üretimine giremeyeceği için, evi satın alacak olan kişi müteahhite belli bir ön ödeme yapar, ve çoğu kez de aylık taksitlerle bu ödemeye devam eder. Aslında alıcı, burada, evi, üretim süreci ilerledikçe parça parça almaktadır. Ya da eğer arsa kendisine aitse, arsa üzerinde inşa edilecek apartmanın bir ya da birkaç dairesi karşılığında, arsayı müteahhite satar, daha doğrusu aldığı daire ya da daireler arsa rantının fiyatı olmuş olur. Müteahhit de böylece, arsa için kaynak kullanmadan ve çoğu kez de diğer daireleri de temelden satarak, inşaatı sürdürür. Ancak kapitalizm geliştikçe ve büyük sermayeler kişilerin elinde toplandıkça, şirketleşme ve aynı zamanda kredi sistemi geliştikçe, yeni bir olgu ortaya çıkar ve artık sipariş üzerine ev yapan müteahhitin yerini *pazar* için yığınsal üretim yapan, hatta yeni kentler inşa eden konut yapım şirketleri alır. Böylece spekülatif bir inşaat furyası doğar. Konut almak isteyenler bu inşa edilmiş ya da edilmekte olan yeni kentlerde bir ev satın alabilirler. Böyle bir pazar için üretim, kapitalist şirketin geniş toprak alanları almasını ve çok sayıda konuta birden

başlamasını gerektirir. Böyle geniş bir girişim de zorunlu olarak sermaye birikimini ve kredi sisteminin gelişmesini öngörür. Böylece şirket, kendi sermayesi yerine başkalarının sermayesini kullanacak ve yapımı uzun süren bir malın üretiminde, bir bunalım durumunda karşılaşacağı yıkımda, kredi sistemi yoluyla başkalarının sermayesini riske sokmuş olacaktır. İşte büyük kentlerde, ve sahil şeritlerinde son yıllarda gelişen spekülatif inşaatın temeli budur. Kuşkusuz bu inşaatlarda geleneksel teknolojiye, yeni teknolojilere geçişin belirtileri de görülür. Ankara’da her gün gazetelerde boy boy ilânlarını gördüğümüz yeni yapım şirketlerinin kaynaklandığı temel budur. Toplu Konut Holding’in Ümraniye sırtlarındaki arsası bu amaç içindir. Oran, Mesa, Arkonut bu tip şirketlerin yeni gelişen örneklerindedir. Henüz yeni gelişmekte olduğu ve spekülatif inşaatın niteliği dolayısıyla iflâslara ya da üretim aksamalarına daha elverişli olduğu için geniş alıcı yığınlarını cezbetmemiş olan bu alan, zaman geçtikçe ve ödeme koşulları daha geniş bir alıcı kitlesinin gücüne uyar hale geldikçe, büyük kentlerdeki ulaşım sorununu, küçük-burjuvaziyi birer Murat, Anadolu ya da Renault sahibi ederek “çözen” burjuvazinin, konut sorunu ile birlikte kirli hava sorununu da küçük-burjuvaziyi, bu spekülatif inşaatla, birer konut sahibi etmekle “çözdüğünü” göreceğiz. Yazımızın başında belirttiğimiz burjuvazinin konut kampanyasına ilgisinin ekonomik temelinin bu olduğunu, ve burjuvazinin sözcüleri konut sorununun kredi sorununa dayandığını belirtirlerken, kapitalizmdeki bu gelişmenin konut yatırımları alanına yansımaları dile getirdiklerini, pazar için spekülatif inşaat aşamasının kaçınılmaz olarak, sipariş üzerine müteahhit inşaatını ve spekülatif inşaat için geniş arsa isteyen şirketlerin, önlerine dikilen küçük sermayeli spekülatörleri ve gecekondu arazisi sahiplerini süpürüp geçeceğini bir kez daha belirtelim. Bu olayın arsa rantları açısından taşıdığı önem de bir o kadar büyüktür. Marx, spekülatif inşaatın arsa rantlarına etkisi konusunda şöyle diyor: “Spekülatif inşaat olmaksızın, hem de geniş çapta yapılmaksızın, hiç bir müteahhit bugün işini yürütemez. Sırf inşaatın gelen kâr son derece küçüktür. Onun esas kârı, toprak-rantını yükseltmekten, inşaat alanının dikkatle seçil-

mesi ve ustaca kullanılmasından gelir. Bu evler için talep öngören spekülasyon yöntemiyledir ki, hemen hemen tüm Belgravia ve Tyburnia ve Londra çevresindeki binlerce villa inşa edilmiştir.”¹⁰

Gerçekten Türkiye’de de aynı olguyu gözlemleyebiliriz. Kentsel gelişmenin farklılık rantını artırması gerçeği, bu arsa alımlarını, kentsel gelişmeye değil, kentsel gelişmeyi kendi arsa alımlarına uydurmalarına olanak vermiştir. Kentsel gelişmenin daha geri dönemlerinde, arsaların değer kazanması kent merkezi ve çevresinde halkalar halinde sürerken, kapitalist gelişme ilerledikçe ve inşaat pazar için şirketler tarafından yapıldıkça, büyük sermayeleri ellerinde toplamış olan ve kredi kaynaklarına hükmeden inşaat şirketleri, kent dışında büyük toprak parçaları satın alır ve buraları yerleşim merkezlerine dönüştürerek, âdeta yeni kentler yaratarak, kentsel gelişmeyi kendi inşaat alanları yönünde etkilerler. Böylece mevcut toplumsal sermayenin faizinden yararlanmak yerine kendi arsa alım ve inşaat alanlarına toplumsal sermaye akmasına neden olur, çok merkezli kentler yaratırlar.

Marx, arsa rantının, üçüncü özellik olarak da, “özellikle yoksulluğun en utanmazca sömürüsü aracılığıyla (çünkü yoksulluk, ev kirası için, Potosi Madenlerinin İspanya için olabildiğinden daha kazançlıdır), pek çok durumda tekel fiyatlarının hüküm sürmesiyle ve sınaî sermaye ile elele ve rip birleştiği zaman, ücret mücadeleleriyle uğraşan emekçilere karşı, onları oturulacak bir yer olarak, yeryüzünden hemen hemen kovmakta bir araç olarak kullanılabilen toprak mülkiyetinin korkunç gücüyle”¹¹ ayırıldığını söylüyor. Burada tekel fiyatı ile kastedilen, genel üretim fiyatıyla olduğu kadar ürünlerin değeriyle de belirlenen fiyattan bağımsız olarak yalnızca alıcıların satın alma şevkleri ve ödeme yetenekleriyle belirlenen bir fiyattır. Arsa rantını ele aldığımızda nüfus artışı ve kente göç ve onunla birlikte büyüyen barınak talebinin, enflasyonist bir ortam içinde arsa ve konut alımının özellikle küçük sermayedara kârlı ve güven-

li görünmesinin büyük sermaye sahiplerinin spekülatif inşaatının, sınırlı miktardaki arsa miktarı ile karşılaşınca, doğal olarak toprağın ve bu durumda onun ürünü sayılabilecek binanın bir tekel fiyatına ulaşmasına yolaçtığını görürüz. Bu durum kuşkusuz farklılık rantı yüksek olan arsalarda, tekel fiyatlarının daha da artmasına neden olmaktadır. Kapitalist iş merkezleri ve burjuvaların oturduğu kesimlerde, “alıcıların satın alma şevkleri ve ödeme yetenekleri” daha güçlü olduğundan, arsa ve konut fiyatlarının, ya da kiralarn inanılmaz düzeylere ulaştığı görülmektedir. Aynı tekel fiyatı ile kuşkusuz köyden kente göç eden ve “ücret mücadelesi” ile uğraşan emekçi de karşıkarsıyadır. Ve burjuva yerleşim merkezlerinde tekel fiyatını zenginliğin gücüne dayandıran toprak mülkiyeti, yoksul semtlerinde bu tekel fiyatını “yoksulluğun en utanmazca sömürüsüne” dayandırmaktadır. Böylece “bir tekel fiyatından gelen bu artı-kâr ranta dönüştürülmekte” ve bu biçimiyle yeryüzünün bu az bulunur parçasına tasarruf hakkı sayesinde, arsa sahibinin ya da konut sahibinin cebine girmektedir.

Öte yandan eğer bina, inşaat sanayiinde, geleneksel teknolojinin egemen oluşu ve diğer yatırım alanlarına kıyasla, sermayenin organik bileşiminin düşük oluşundan doğan değerın üretim fiyatının üstünde oluşundan başka, değerinin de üstünde satılırsa, rant bir tekel fiyatı doğuracaktır, ki bu durumda arsa rantının tahlili mutlak rant kapsamına girer. Toprak mülkiyetinin arsaya rant ödenmeksiz sermaye yatırılmasına koyduğu sınırlar yüzünden, arsanın konumundaki farklılıklar dışında, arsanın özel mülkiyetinden doğan ve en kötü yerdeki arsaya bile ödenmesi gereken bir rantın, bir mutlak rantın da varlığına değinmekte yarar vardır. Bu rant arsanın *kullanımındaki* tekelden doğan farklılık rantından ayrıdır ve arsanın *mülkiyetindeki* tekelden doğmaktadır. Mutlak rant, arsa özel mülkiyeti var olduğu sürece varlığını sürdürecektir, ve arsa mülkiyeti tekeline dayanan toprak sahibi haracını alacaktır. Arsanın getirdiği farklılık rantı ise arsa özel mülkiyeti var olmasa da, kentsel arazi sınırlı olduğu ve bu sınırlı toprak üzerinde kapitalist girişim tekele var olduğu sürece devam edecektir. Bu nedenle, nasıl ki toprağın özel mülkiyet teke-

¹⁰ Karl Marx, *Capital*, Volume II, s. 234. Foreign Languages Publishing House, Moscow 1957.

¹¹ Karl Marx, *Kapitalist Rant Üzerine*, s. 214.

linde "kapitalist toplum için ve tarımın kapitalist örgütlenmesi için *zorunlu* olan hiç bir şey yoksa" ve "toprakta özel mülkiyet olmaksızın kapitalist tarımı oldukça kolaylıkla düşünebilirsek",¹² kentsel arazinin özel mülkiyeti olmadan da, kapitalist inşaat sanayiinin varlığını, sınırlı kentsel arazinin ekonominin bir konusu olarak tekelleşmesini ve farklılık rantının doğuşunu düşünebiliriz. Bu da kapitalist üretim ilişkileri yıkılmadan, ev sahiplerinin cebine akan rantın ortadan kalkmayacağını bir başka yönden ifadesidir.

Son olarak, arsa fiyatının nasıl belirlendiğine bakalım. Biliyoruz ki her para toplamını, sanal bir sermayenin faizi olarak düşünebiliriz. Bu nedenle eğer ortalama faiz oranı %12 ise, yılda 24.000 TL'lik bir arsa rantı, 200.000 liralık bir sermayenin faizi olarak düşünülebilir. Bu yolla sermayeye dönüştürülen arsa rantı, arsanın alış fiyatını ya da değerini oluşturur. Arsa emeğin ürünü değildir ve bu yüzden değeri yoktur. Aslında bu 200.000 TL de arsanın değil, arsa rantının cari faiz oranına göre hesaplanmış alış fiyatı olmaktadır. Yani bir şahıs bir arsaya 200.000 TL ödediği zaman, aslında, onun rantını faiz oranına göre bir fiyattan alıyor demektir. Eğer bu 200.000 TL ile %12 faizli hisse senedi almış olsaydı, ya da bu 200.000 TL'yi %12'den borç olarak verseydi, eline yılda 24.000 TL'lik faiz geçecekti. 200.000 TL'lik bir toprak alınca da bu, mevcut faiz oranına göre yılda 24.000'lik bir arsa rantının fiyatı olmaktadır. Ya da bir başka deyişle ifade edersek 24.000 TL'lik bir arsa rantı arsanın fiyatını yaklaşık olarak 8,5 senede karşılayabilecek demektir. Yani, böylece rant, sermayeye dönüştürülmüş olmaktadır. Rant, sermayeye dönüştürülmeden önce, yani satışından bağımsız olarak vardır. Toprağın satılması ile, yani aslında rantın satılması ile, bu rant sermayeye dönüştürülür. Demek ki, toprağın bizatihi değeri ve fiyatı yoktur. Fiyatı olan, satılan o toprağın rantıdır. Bu rant bağımsız olarak vardır ve faiz oranı ile birlikte toprağın fiyatını belirler.

Toprağın fiyatının, aslında toprağın rantının fiyatı olduğunu, bu rantın da bazı insanların yeryüzünün belli bölgelerini kendi özel mülkleri olarak, kendi özel istem alanları

olarak tasarrufları altına almalarına dayandığını, özel toprak mülkiyeti tekelinin mutlak rantı, bu özel mülklerin kullanım tekelinin ise farklılık rantını yarattığını belirttik. Ancak yazının başında da belirttiğimiz gibi bu rantın neye dayandığını anlamak kolay görüldüğü halde, nereden geldiğini anlamak ilk bakışta karmaşık görünmektedir. Rant olarak ev-arsa sahibine ödenen bu para nereden gelmektedir? Bu değer nasıl, nerede üretilmektedir? Arsa rantı, kuşkusuz ki kazanılmamış bir gelirdir. Arsa sahibi çalışmamakta, emek-gücünü satmamaktadır. Bu rantı sırf arsanın sahibi olduğu için almaktadır. Bu rantı alırken karşısında kiracının olması, bu rantın kaynağının kiracının geliri olduğunu göstermez. Çünkü kapitalist üretimde, emek-gücünü satmayan ve artı-değer üretmeyen her kişi ödenmemiş emeğin ürünü ile yaşıyor demektir. Kapitalist üretim biçimi, kapitalistin, işçinin emek-gücünü değeri karşılığı satın alıp, işçi emek-gücünün değerini yeniden yaratması için gerekli olandan daha uzun çalıştırarak, yarattığı artı-değere elkoymasına dayanır. "Böylece üretilen artı-değer, bütün kapitalistler ve toprak sahipleri sınıfı ile birlikte onların paralı hizmetkârları" arasında paylaşılmaktadır. Bu paralı hizmetkârlar en yüksek kademedeki kişilerden çok daha alt kademelere kadar uzanır. Bu nedenle ev sahibinin karşısına elinde belli bir para ile çıkmış olan kiracı eğer artı-değer üreticisi değilse, artı-değerden aldığı paydan kirasını ödemek durumundadır ve olay işçi sınıfının ürettiği artı-değerin, ödenmemiş emeğin ürünü ile yaşayan bir kişiden bir ötekine aktarılmasından ibarettir. Bu aktarma sırasında "kavgalar ve karşılıklı dalaverelerin" var oluşu, ya da bu aktarmanın iki tarafa da haktanır bir biçimde yapılması ya da yapılmaması, kuşkusuz kapitalist sömürünün esasını değiştirecek değildir. Eğer ev sahibinin karşısına elinde para ile çıkan kiracı bir artı-değer üreticisi ise, yani geliri emek-gücünün satışına dayanıyorsa, burada da kiracı "varolan, zaten üretilmiş olan bir değeri" ev sahibine aktarmaktadır. Ancak ev kirası olarak aktaracağı oran, tıpkı varlığını sürdürdürebilmek, emek-gücünü yeniden yaratabilmek için kendisinin ve ailesinin tüketmesi gerekli olan diğer ürünler için harcaması gereken miktarlar gibi, konut gereksinmesi ola-

¹² V. İ. Lenin, *Tarım Sorunları*, 1, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 89.

rak zaten emek-gücünün fiyatına, ücretlere dahildir. Arsa rantlarındaki ve ev kiralarındaki artış, uzun vadede belli bir ekonomik ayarlama ile karşılanmak zorundadır. O halde arsa ve ev kiralarındaki yükseliş *özünde* artı-değerin sınıai kapitalist ve rantiyeye arasındaki paylaşımını yeni bir düzene koyacak olan bir olaydır. Bu yeniden paylaşım sırasında, yeni bir arz-talep dengelenmesi kuruluncaya kadar kuşkusuz en ağır yük işçi sınıfının omuzuna binecektir, ve toprak mülkiyeti, kuşkusuz, “yoksulluğu” alabildiğince sömürecektir. Ama “yoksulluğun bu sömürüsü”, işçinin kapitalist sömürüsü yanında “ikincil bir kötülüktür” ve hele burjuva kampanyalarla kapitalist sömürünün üstü örtülerek piyasaya sürülünce, ve olanaksız çözüm umutları yaratılınca daha da dikkatli davranmak gerekir.

MUZAFFER ERDOST

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST
ÜRETİME GEÇİŞ KOŞULLARI
VE
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ÜRETİM
İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ
VE SONUÇLARI

S U N U Ş

Marx, kapitalizm-öncesi ekonomi biçimlerine, *Formen'* de, üreticinin ücretli işçi haline, üretim araçlarının sermaye haline gelmesi sürecini incelerken; *Kapital'* de (birinci ciltte) işbölümünü ve (üçüncü ciltte) rantın tarihsel evrimini incelediği bölümlerde değinir. Bir başka anlatımla, Marx, asya üretim biçimini (bu arada antik —roma ve yunan—, cermen ve slav biçimlerini), *doğrudan incelememiş*, soruna, ele aldığı konu açısından, yani dolaylı olarak yaklaşmıştır. Marx'ın, soruna bu yaklaşım tarzı, özellikle asya üretim biçimini incelemek isteyenlerin yanılgılarının kaynağını oluşturmuştur. Örneğin, Marx, özgül biçimleri ne olursa olsun, bütün rant tiplerinin, toprak mülkiyetinin varlığını öngördüğünü belirtir.¹ Bir başka deyişle, rantın male-

¹ Bkz: Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, (*Kapitalist Rant Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 32-33).

dinilmesi, toprak mülkiyetinin varlığını, toprağın belirli parçalarına, belirli kişilerin sahip olmasını öngörür. Rantın sözkonusu olduğu, ama “toprağın özel mülkiyeti”nin bulunmadığı² asya biçiminde, toprağın sahibi kimdir sorusuna, Marx’ın, en yüksek bey, devlet, toprağın ismi sahibidir, yanıtını vermiş olması, birincil ögenin, yani toprağın özel mülkiyetinin bulunmadığı ögesinin ihmal edilerek, ikincil ögenin, yani toprağın ismi sahibi olarak en yüksek beyin gösterilmesinin esas alınması, bizi, toprağın, genellikle devlet mülkü olarak görüldüğü toplumları, asya üretim biçimi kategorisi içerisinde ele almak gibi bir yanılgıya götürmüştür. Bu nedenlerledir ki, Marx’ın, asya üretim biçimine, nerede ve ne için yaklaştığını, hangi açıdan yaklaştığını gözönünde bulundurmadan, Marx’ın tanımladığı tarzda, asya üretim biçimini doğru olarak kavramamıza olanak yoktur.

Kuşku yok ki, Marx ve Engels, —asya üretim biçimi konusunda değilse de— Asyalı toplumlar konusunda, zaman zaman değişen sonuçlara varmışlardır. Örneğin, Marx, 1853’te, Engels’e yazdığı mektubunda, Bernier’e dayanarak, *Türkiye*, İran ve Hindistan’da, özel toprak mülkiyetinin bulunmayışı olgusunu vurguluyor;³ Engels, aynı mektuba verdiği yanıtta, Hindistan gibi Türkiye’de de, toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı görüşünü benimseyerek şunu soruyordu: “Ama nasıl oluyor da Doğular toprak mülkiyetine, bunun *feodal biçimine** bile, bir türlü varamıyorlar?”⁴ Engels, *Anti-Dühring*’te (1877-1878), yani 15 yıl kadar sonra, “Türkler —diyecektir—, Doğuya, fethetmiş buldukları ülkelere, *bir tür tarımsal feodalizmi** sokanların ilki oldu.”⁵

Marx ve Engels’in, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) konusundaki değerlendirmeleri, edindikleri yeni bilgilerle bir tür evrime uğramış olmakla birlikte, gene de Türkiye konusundaki yazının yetersizliği dolayısıyla, berrak ve ke-

sin bir sonuca ulaşmışlardır denemez. Ama, Marx ve Engels’in çalışmalarının evrimine genel olarak bir gözgezdirenler, asya üretim biçiminin, Mısır-Mezopotamya-İran-Hindistan kuşağından, Hint topluluklarına indirgenliğini görecektir. Merkezi sulama (ya da suların düzenlenmesi) konusunun dışında, asya üretim biçimi örneğini, yalnızca Hint topluluklarından vermiş olmaları, coğrafya alanı olarak “Asya” ile, “asya üretim biçimi”ni birbirinden ayırdıklarını gösterir. Bu ayırım, özellikle Marx’ta belirginleşmiştir. Engels ise, bir “asya üretim biçimi”nin temel iktisadî yapısını irdelemeye hemen hemen eğilmemiş, bu temele, genel olarak, Doğu despotluğunun, despot devletin oluşumunun iktisadî temeli olması dolayısıyla değinmiştir. Bu iktisadî temel ise, birbirinin benzeri ve birbirinden kopuk (tecrit olmuş)⁶ “ilkel komünist”⁷ ya da “toprağın ortaklaşa (komünal) mülkiyeti”ne⁸ dayanan küçük topluluklardır. Bu birbirinden kopuk, toprağın komünal mülkiyetine dayanan küçük toplulukların *ortak birliği*, despot devlet aracılığıyla gerçekleştirilir. Engels’in Doğu despotluğuna değindiği her yerde —ya da hemen hemen her yerde— “Hindistan’dan Rusya’ya kadar”⁹ tümceciğini eklemeyi ihmal etmediğini ayrıca belirtelim.

Marx ve Engels’in, Hindistan üzerine eğildikleri dönemde, Türk-Rus savaşları dolayısıyla, Türkiye ile, Hindistan’dan çok daha fazla ilgilenmelerine karşın, Türkiye ile ilgili gözlem ve yorumlarında, üretim ilişkilerine, bir başka deyişle mülkiyet biçimlerine hemen hemen hiç yer vermemiş olmaları ilginçtir. Türkiye konusunda oldukça ayrıntılı bilgilere sahip oldukları halde, asya üretim biçimi sözkonusu olduğunda, yalnızca Hint topluluklarını örneklemiştir. Olmaları da belirtilmeye değer bir olgudur.

² Friedrich Engels, “Rus Tarım Komünü Üzerine Düşünceler”, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 278.

³ “Engels’ten K. Kautsky’ye”, 16 Şubat 1884. (Marx, Engels, *On Colonialism*, Progress Publishers, Moscow 1976, s. 345. Alıntılar, *Sömürgecilik Üzerine* adı ile Sol Yayınları arasında yayınlanacak olan *Güneş Özdural* çevirisinden alınmıştır.)

⁴ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 271-272, 510-511, 547; “Rus Tarım Komünü Üzerine Düşünceler”, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 177.

⁵ Örneğin bkz: “Rus Tarım Komünü Üzerine Düşünceler” (1875), *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 278; *Anti-Dühring*, s. 298, 510-511; “Engels’ten K. Kautsky’ye”, *On Colonialism*, s. 345.

¹ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, (*Kapitalist Rant Üzerine* s. 236).

² Marx’tan Engels’e, 22 Haziran 1853, K. Marx, F. Engels, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 106.

³ “Engels’ten Marx’a”, 6 Haziran 1853, aynı yapıt, s. 106.

⁴ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 291.

* İtaliçler benim. —M.E.

Şunu da eklemek gerekir ki, Marx'ın, en son yapıtlarında (*Kapital*'in üçüncü cildinde ve *Artı-Değer Teorileri*'nin gene üçüncü cildinde) toplumların tarihsel evrimini açıklamaya yöneldiği pasajlarda, asya üretim biçimine yer vermiş olması, ömrünün son yıllarında, asya üretim biçimi görüşünü terketmediğini ortaya koyar. Her ne kadar, Marx'ın ölümünden sonra, Marx'ın notlarından da yararlanarak yazdığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, Engels, "asya üretim biçimi" terimine yer vermemekle birlikte, —ben, Engels'te buna terim olarak raslamadım—, gene aynı yapıtında, Hindistan'da, "günümüzde", "toprağı ortaklaşa eken ve toplulukları"nın¹⁰ varlığını sürdürdüğünü, "Hint *gentilice* gruplarındaki zanaatçıların" hâlâ "topluluk hesabına çalıştığı"nın¹¹ belirtmiş olması, Engels'in de, asya üretim biçimine, terim olarak yer vermemekle birlikte, kavram olarak yer verdiğini ve asya biçimini, hâlâ çözülmemiş bir tarım komünü olarak ele aldığı düşüncesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten Marx da, —daha aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi— asya üretim biçimini, ilkel şekillenmenin son aşamalarından (ya da alt-türlerinden) *biri* olarak almakta, onu, ilkel şekillenmenin son aşamasını oluşturan öteki tarım komünlerinden, kendi iç dinamiğiyle çözüşüp ayrışmamış olması bakımından ayırmaktadır. Bu nedenledir ki, o, doğrudan üreticinin emek koşullarından (topraktan ve üretim araçlarından) ayrılması sürecini incelediği *Formen*'de, asya üretim biçimi ile ilkel biçimlenmenin diğer alt-türleri olan antik (roma, yunan), cermen ve slav biçimleri arasındaki farkları açıklarken, *Kapital*'de, özellikle üçüncü cildin emek-rant ve aynı-rant başlıklı kesimlerde, asya üretim biçimini, artık feodalizme dönüşmüş bulunan antik ve cermen biçimleri ile değil, yalnızca —asya üretim biçiminin yeni çağdaş

¹⁰ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 75.

¹¹ Aynı yapıt, s. 205. (Engels, devletin oluşumunu incelediği *Ailenin Kökeni*'nde "Doğu despotluğu"na değinmemektedir. *Anti-Dühring*'te (s. 251-252, 295, 293, 547 vb.) ve "Rus Tarım Komünü Üzerine Düşünceler"de (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 278) Doğu despotluğunun (despot devlet biçiminin) oluşumuna geçişe yer verilmekle birlikte, *Ailenin Kökeni*'nde yer verilmemiş olmasının nedeni, Atina'da, Roma'da, ve Cermenlerde devletin oluşumunu incelemiş olmasından dolayı olsa gerekir.)

olan— feodalizm ile —iç dinamizmi açısından— karşılaştırılacaktır.

Bu, bizim önümüze, iki sorunu birlikte çıkarmaktadır. Birincisi, Marx'ın, niteliklerini belirlediği asya üretim biçimi nedir, öteki tarım komünlerinden ne bakımdan ayrılır ve feodal üretim biçiminden —özellikle iç dinamizmi açısından— ayrılan yönleri, iç sağlamlığının, çözülmeye karşı dirençli olmasının nedenleri nelerdir ve feodal toplumdaki kapitalist topluma geçişin içsel yasaları nedir, asya toplumunun parçalanmasının dışsal etkileri neler olmuştur; ikincisi, Osmanlı İmparatorluğunda üretim ilişkilerinin niteliği, ve toplumun içsel çözümlüğü sürecinin doğurduğu yeni mülkiyet biçimleri nelerdir ve dışsal etkilerin sonuçları neler olmuştur? Bu oldukça geniş konuyu, bir yazının sınırları içersine sığdırmaya çalışırken, sorunun ancak temel noktalarına değinmekle yetineceğimizi, bu konuda ileri sürülen yeni tezlerin eleştirisine, burada yer ayıramayacağımızı, önceden belirtelim. Şunu da ekleyelim ki, daha önce —bir başka açıdan da olsa— eğildiğimiz bir yazımızdaki¹² *kusurlarımızı*, eksikliklerimizi ve bazı ham yaklaşımları, bu yazımızda —bazı kusurlar, eksiklikler, hamlıklar içermesine karşın— bir ölçüde de olsa gidermeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME GEÇİŞİN KOŞULLARI

İLKEL ŞEKİLLENMEDEN İKİNCİ ŞEKİLLENMEYE (KÖLECİLİK VE SERFLİĞE) GEÇİŞ AŞAMASI OLARAK TARIM KOMÜNÜ

Toprakta ilkel biçimiyle ortak mülkiyete, bütün uygar halklar tarihinin başında raslıyoruz.¹ "Tüm ya da hemen tüm halkların ilkel tarihini iki doğal olgu belirler —*der Engels*—: halkın akrabalık bağları temeli üzerine örgütlenmesi ve toprağın ortak mülkiyeti."² *Anti-Dühring*'te "hal-

¹² Muzaffer Erdost, "Osmanlı İmparatorluğunda, Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", *Aydınlık*, n° 22, Ağustos 1970; *Türkiye Üzerine Notlar*, Sol Yayınları, Ankara 1971, s. 89-161.

¹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1975, s. 99 ve not.

² Friedrich Engels, "Mark", *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 238.

kın akrabalık bağları temeli üzerinde örgütlenmesi”, “aşiret (kabile)³ ya da köy toplulukları”⁴ biçiminde iki kategoriye ayrılır. “Hindistan’dan İrlanda’ya kadar, ... ister toprağın topluluk hesabına ortaklaşa ekilmesi biçimi altında olsun, ister topluluk tarafından, ... ailelere bir zaman için verilmiş bireysel tarımsal toprak parçaları biçimi altında olsun, başlangıçta bu [toprak], aşiret [kabile] ya da köy toplulukları tarafından”⁵ işletilmiştir.

Marx, notlarında, kan bağına dayanan kabile mülkiyeti ile tarımsal komünü birbirinden ayırır. Cezayir’de, “bazı yerlerde *kabile mülkiyetinin* yerini *komşuluk mülkiyetinin*, *başka bir deyişle* komünal mülkiyetin aldığı”⁶ belirtir ki, burada kan bağına dayanan kabile örgütlenmesinden, komşuluk birliğine dayanan tarımsal komüne *geçildiği*, yani tarımsal komünün, kabile örgütlenmesinden daha ileri bir aşamayı ifade ettiği anlaşılacaktır.

Komünal mülkiyetten özel mülkiyete geçişin ara aşamasını oluşturan tarım komünü, daha ilkel topluluklardan ayırdeden Marx, “daha önceki ilkel toplulukların tümü —der—, üyeleri arasında kan birliği ilişkisine dayanmaktadır”. Tarım komünü, bu güçlü, ama dar bağı kopararak, yabancılarla temasını genişletme ve geliştirme yeteneğini kazanır. Tarım komünü, kan bağıyla birbirine bağlı olmayan insanların toplumsal gruplaşmasıdır.⁷

Burada, biz, yalnızca, kan bağına çözümün ayrışmasını değil, bunun yanısıra toprakta (bu, ev ve avlusudur) özel mülkiyeti, ve hepsinden önemlisi, ekilir toprakta, özel tasarrufu buluruz. Daha eski topluluklara göre, tarımsal ko-

³ “Aşiret” ve “kabile” terimleri arasında, bir seçim yapabilmek bizim açımızdan oldukça zor görünüyor. Bugün varlıklarını koruyan Kürt aşiretlerinde, aşiret, kabilerden oluşmaktadır. Başka halklarda (örneğin Araplarda) kabile, aşiretten daha büyük bir kan birliğini ifade eder. Biz, *tribü*’yü genel olarak “aşiret”, onun alt-bölümünü oluşturan *fratri*’yi “kabile” terimiyle ifade ederken, Kürt aşiret topluluklarındaki bölünmeyi gözönünde bulundurduk. Değişik halklardan (ya da kavimlerden) sözedilecek olan bu yazımızda, yer yer “kabile” sözcüğünü, “aşiret” sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullandığımızı, okurun gözönünde bulundurmasını dileriz.

⁴ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 290.

⁵ Aynı yapıt, s. 290.

⁶ Karl Marx, “Fransız İşgali Sırasında Cezayir’de Toprak Düzeni”, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 318-319.

⁷ Karl Marx, “Zasulic’e Mektup — Birinci ve Üçüncü Taslak”, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 237, 258.

münün bağrında, bireyseliğin gelişmesine olanak sağlayan bu birbirine karşıt iki nitelik, onun çözülmesinin, dağılmasının nedeni olur. Ev ve avlusunun özel mülk olması yanında, ortaklaşa mülk olan ekilebilir toprak, zaman zaman komün üyeleri tarafından bölüşülür, üyeler bu toprakları ayrı ayrı işler, ve ürünleri özel olarak mülk edinir. “Doğal akrabalığın güçlü, ama dar bağlarından kurtulmuş olarak, toprağın ortaklaşa mülkiyeti ve bundan çıkan toplumsal ilişkiler, kendisine [komün üyesine] sağlam bir dayanak güvencesi sağlar, aynı zamanda, bireysel ailenin ancak kendine ait olan ... ev ve avlusu, küçük toprak parçaları üzerinde tarım ve tarım ürünlerinin özel olarak mülk edinilmesi, daha ilkel toplulukların organizmalarıyla (yapılarıyla) bağdaşmayan bireyciliği hızlandırır.”⁸ Tarımsal komünün bağrındaki bu ikilik, komünal mülkiyet ve özel mülkiyet ile özel tasarruf, onun, zamanla çözülüp dağılmasının *tohumu* haline gelecektir. Ortak toprağa karşı saldırının hazırlandığı ev ve avlusu biçiminde özel toprak mülkiyeti şimdiden vardır. “Ama asıl önemlisi, özel mülk edinmenin kaynağı olarak tarlalarda çalışmadır. Bu, taşınabilir malların ... birikimine olanak sağlar.”⁹

İlkel iktisadi ve toplumsal eşitliği çözüştürüp dağıtacak olan bu taşınabilir malların birikimi, ilkin ekilir toprakların ortak mülkiyetini ve daha sonra da özel mülkiyetin komünal eklentileri haline gelecek orman, otlak vb. gibi ortak mülkleri, özel mülkiyete dönüştürecek olan çıkar çatışmalarını ve tutkularını kışkırtır.¹⁰ Bu nedenden dolayı ki, eski şekillenmenin son aşaması olan tarım komünü, “ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan topluma geçişin aşamasıdır”¹¹ Marx, ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan topluma geçişi, toplumun arkaik (ilkel, eski) şekillenmesinden *ikincil* şekillenmeye, yani kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisine geçiş olarak¹² niteler.

İşte, asya üretim biçimi, karşımıza, *burada* çıkar. Asya

⁸ Aynı yapıt, s. 259.

⁹ Aynı yapıt, s. 260.

¹⁰ Aynı yapıt, s. 260.

¹¹ Aynı yapıt, s. 260.

¹² Aynı yapıt, s. 238-239 ve 260.

üretim biçimi, ekilebilir toprağın, komünal mülk olduğu, ama ekilir toprakta özel tasarrufun (zilyed) olduğu,¹³ ve dolayısıyla tarımsal ürünlerin özel olarak mülk edinildiği bir tarım komünü olmakla birlikte, bir başka deyişle “ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan topluma geçiş aşaması” meydana gelmiş bulunmakla birlikte, asya üretim biçiminde, ikinci şekillenmeye geçiş meydana gelmemekte, yani kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisine, yüzlerce yıl geçilememektedir. Taşınır malların, özellikle tarımsal ürünlerin özel olarak mülk edinilmesi açısından kendi bağrında bozucu unsurları taşıyan, ama gene de —yüzlerce yıl— bozulup dağılmayan asya üretim biçimi, kuşku yok ki, arkaik şekillenmenin sonuncu aşaması olması dolayısıyla, “toplumsal ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları”¹⁴ arasında yer alır, ama gelişmeye karşı en dirençli biçim olmasıyla, ikincil şekillenmeye geçemez.

TARIM KOMÜNLERİNİN FARKLI BİÇİMLERİ: ASYA, ANTİK, CERMEN

Tarım komününde, birey, ancak bir topluluğun üyesi olduğu sürece, kendisini mülk sahibi ya da zilyed sayar, ya da bir başka deyişle, birey, bir topluluğun üyesi (parçası) olduğu için toprağın mülkiyetine ya da tasarruf hakkına sahiptir.¹⁵ Marx, “Bu temel ilişkiler aynı olduğu halde

¹³ Hindistan'ın çeşitli bölgelerine göre değişen tarım komününün “en basit biçiminde, toprak ortaklaşa işlenir ve ürün, üyeler arasında bölüşülür” (*Kapital*, Birinci Cilt, 384-385). Ama *Formen*'de, Marx, genel olarak, asya biçiminde, toprağın özel tasarrufunu vurgular. Vera Zasulic'e yazdığı mektubun birinci taslağında kırsal (tarımsal) komüne, Doğu Hindistan'da da, “her zaman arkaik şekillenmenin son aşaması, ya da son dönemi olarak rashiyoruz” (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 237) diyecektir.

¹⁴ Karl Marx, “Önsöz”, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 26. Marx'ın, burada, “Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva tarzları, toplumsal ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilir.” tümeccisi, asya üretim tarzının, köleci, feodal üretim tarzları gibi, ilkel komünal toplumdaki ayrı bir üretim tarzı olduğu yolunda yorumlara yol açmıştır ki, Marx, tersine, asya üretim tarzını, yalnızca, toprakta ortaklaşa mülkiyetin var olduğu, tasarrufun özel olduğu tarım komünlerinden biri olarak ele almıştır, ve *Katkı*'ya önsözünde de, bu anlamda ele almış olması, bence, daha akla uygun görünmektedir.

¹⁵ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 15, 29. (Bu yazı, Marx'ın 1860'ların başında *Ekonomi Politikin*

—der—, bu biçim, çok çeşitli yollardan gerçekleşir.”¹⁶ Nitekim, insanlar bir yere yerleştiklerinde, çeşitli dışsal, iklimsel, coğrafik vb. koşullara ve onların doğal yapılarına —kabile niteliklerine— bağlı olarak az ya da çok değişikliğe uğrar,¹⁷ kabilenin ilkel niteliği “tarihin hareketiyle ya da göçle parçalanabilir”, “kabile, ilk yerleşim yerinden ayrılıp yabancı topraklar işgal edebilir, böylece yepyeni çalışma ... koşulları* içine girebilir”, “bu gibi etmenler ne denli etkin olursa, ... bireyin, işlenmesi özel olarak kendisine ve ailesine ait olan toprağın ... özel sahibi haline gelmesini sağlayan koşullar da* [ortaya] o denli çok çıkar”,¹⁸ toprak mülkiyeti, üretim koşullarına göre farklı biçimler alır.¹⁹

Antik (roma ve yunan), cermen, asya ve slav biçimleri, bu farklı tarihsel hareketlerin etkisi altında, tarım komününün farklı biçimlerini oluştururlar. Birey, bütün bu biçimlerde, ancak kabilenin ya da topluluğun bir parçası olduğu için toprağın zilyedi ya da sahibidir; ama herbirinde, yerel, tarihsel vb. değişikliklere uğrayarak başkalaşmıştır. Asya biçiminde, birey, toprağın yalnızca zilyedidir, toprak komünal mülktür; antik biçimde, ortak toprak (komün mülkü), devlet mülkü olarak özel mülk ile yanyana *birarada* bulunur;²⁰ cermen biçiminde, bireysel mülkiyet vardır, komünal mülkiyet (bölünmez av alanları, ortak otlaklar, korular vb.) özel mülkiyetin *tamamlayıcısı* olarak görünür, bireysel toprak mülkiyeti, komünal toprak mülkiyetinin karşıt biçimi olarak görünmez.²¹ Toprak mülkiyeti-

Eleştirisine Katkı ve *Kapital'e* hazırlık olarak kaleme aldığı *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* adlı yapıtının “Formen, die der kapitalistischen production vorhergehn” adlı bölümüdür, ve genellikle kısaltılmış adıyla, *Formen* olarak anılmaktadır. *Formen*'i bağımsız bir yapıt olarak ele alan, ve özellikle, *Grundrisse*'nin bir bölümünü oluşturan *Formen*'i, *Grundrisse* olarak niteleyen bazı yayınlarda bulunmasından dolayı bu açıklamayı yapma gereğini duymuş olmama, okurun anlayışla karşılayacağını umarım.

¹⁶ Aynı yapıt, s. 16.

¹⁷ Aynı yapıt, s. 15.

¹⁸ Aynı yapıt, s. 19.

¹⁹ Aynı yapıt, s. 43.

²⁰ Antik biçimde, toprağın bir kısmı, *ager publicus* olarak topluluğa aittir, geri kalanı dağıtılır ve her toprak parçası bir Romalının mülkünü oluşturur, asya biçiminin tersine, “bireyin mülkü, burada, doğrudan komünal mülk değildir”, burada, devlet toprak mülkiyeti ile özel toprak mülkiyetinin karşıt biçimleri yer alır. (Aynı yapıt, s. 23, 19, 27.)

²¹ Aynı yapıt, s. 17, 18, 19, 22, 26, 27, 29-30.

* İtaliye benim. —M.E.

nin ve tarımın, iktisadî düzenin temelini oluşturduğu bütün bu biçimlerin farklılığı, tarihsel, yerel ve kabilenin doğal niteliklerindeki farklılıklardan vb. meydana gelmiş olmakla birlikte, bütün bu biçimler, ortak özellikler içerir. Burada ortak öge, mülkiyetin özgün biçiminin komün mülkiyeti olması; birey, kabilenin ya da topluluğun üyesi olduğu, topluluğun bir parçası olduğu için, bu mülkiyetin zilyedi ya da sahibi bulunmasıdır. "Bu mülkiyetin içersinde yer aldığı bütün biçimler, bir topluluğu öngörür, ki bu topluluğun üyeleri, ... bu topluluğun üyesi olma sıfatıyla mülk sahibidirler."²²

Burada, bizi ilgilendiren sorun, tarım komününün, özellikle cermen ve antik (yunan, roma) biçimlerinde, ilkel şekillenmeden ikinci şekillenmeye (kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlara) geçişin aşaması olmasına karşın, asya biçiminde, tarım komününden ikinci şekillenmeye geçilmemesi, bir başka deyişle, asya biçiminin kendi kendine çözülüp dağılmayan dirençli ve dayanıklı bir topluluk oluşturmasıdır. Asya biçiminin, dışsal etkiler dışında, kendine yeterli ve değişmeye karşı dirençli ve dayanıklı bir biçim almasının nedenini, Marx, onun temel iktisadî yapısı ile bu iktisadî yapı üzerinde yer alan devletin özgün niteliğinde arar. Asya biçiminde, devletin bu özgün biçimi, birbirinin benzeri olan, ama birbirinden tecrit olmuş küçük köy topluluklarının üstünde duran ve bu tecrit olmuş alt-toplulukların (savaş, din, sulama vb. gibi) ortak birliğini gerçekleştiren despot devlettir.

ASYA BİÇİMİNDE TOPRAK MÜLKİYETİ

Diğer tarım komünlerinde toprakta gördüğümüz özel mülk ve komünal mülk biçimindeki ikiliği, asya biçiminde göremiyoruz. Topluluk üyesi, burada, komünal mülkiyetin ortak zilyedidir (tasarruf edenidir). "Mülkiyetin ancak komünal mülkiyet olarak bulunduğu yerde, birey olarak üye, bu sıfatıyla, ister miras yoluyla olsun ister olmasın, bunun ancak bir kısmının zilyedidir, çünkü mülkiyetin hiçbir parçası, hiçbir üyenin* kendisine ait olma-

²² Aynı yapıt, s. 46.

* Espaslar benim. —M.E.

yıp, topluluğun ancak doğrudan bir parçası olarak, dolayısıyla topluluktan ayrı olarak değil, onunla doğrudan bir kimse olarak onundur. Bu yüzden birey yalnızca bir zilyedir. Varolan şey, yalnızca komünal mülkiyet ve özel zilyedir."²³ "... toprağın gerek özel, gerekse ortaklaşa zilyedliği ve kullanımı olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur."²⁴

Asya biçiminde toprağın özel mülkiyetinin bulunmamasına karşın, doğrudan üretici olan komün üyelerinin (emek biçiminde olsun, ürün biçiminde olsun), rant ödemesini nasıl açıklamalı? Çünkü, özgül biçimleri ne olursa olsun, bütün rant tipleri, ortak bir niteliğe, toprağın kişiler tarafından mülk edinilmesine bağlıdır. "Rantın maledinilmesi, toprak mülkiyetinin gerçekleştirildiği biçimdir ve toprak rantı da, buna karşılık, toprak mülkiyetinin varlığını, gezegenimizin belirli parçalarına, belirli kişilerin sahip olmasını öngörür."²⁵ Bu sahip, Asya'da, "topluluğu temsil eden bir kişi"dir,²⁶ "tarım artı-ürününün tek sahibi* olarak görüldüğü" hükümdardır.²⁷

Toprakta, özel mülkiyetin yokluğunun temel nedeninin, toprağın komünal mülk olduğunu görmeden, tarım artı-ürününün tek sahibi olarak toprağın ismi sahibi hükümdarı görmek, bizi, yanılığara götüren esas noktalardan biri olmuştur. Oysa, burada, hükümdar, toprağın gerçek sahibi değil, artı-ürünün tek sahibi olması sıfatıyla, "toprağın ismi sahibi"dir.²⁸ "Doğu despotizmi, mülkiyetin yasal olarak bulunmamasına yol açar görünmektedir. Ne var ki, aslında bunun temeli, ... kabile mülkiyeti ya da ortak mülkiyettir."²⁹ "... gerçek anlamda asıl mülk sahibi topluluktur."³⁰

Topluluğu temsil eden kişinin, kralın, hükümdarın ya da devletin, tüm toprakların sahibi görünmesi, ya da ismi sahibi olması, tek başına, herhangi bir üretim ilişkisini, ya da

²³ Karl Marx, "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler", *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 22.

²⁴ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt (*Kapitalist Rant Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 236).

²⁵ Aynı yapıt, s. 32-33.

²⁶ Aynı yapıt, s. 33.

²⁷ Karl Marx, *Grundrisse*, (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 120).

²⁸ *Kapital*, Üçüncü Cilt, (*Kapitalist Rant Üzerine*, s. 235.)

²⁹ "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler", adı geçen yapıt, s. 16.

³⁰ Aynı yapıt, s. 27.

* Espaslar benim. —M.E.

üretim biçimlerinin herhangi bir aşamasını açıklamaya yeterli değildir. Örneğin, “Basit yüksek askeri şeflikten gerçek prens aşamasına geçmiş bulunan Frank kralının yaptığı ilk şey, *bu halk mülkünü krallık yurtluğu biçimine dönüştürmek*,* onu halktan çalmak, ve armağan ya da tımar (*fief*) olarak bileliğindeki (maiyetindeki) adamlara vermek” olmuştur.³¹ Halkın mülkünün, krallık yurtluğu haline dönüştürülmesi, burada, feodalleşmeye doğru sürekli bir gelişmenin temelini oluşturuyordu. İskoç yaylalarında oturan ve klanlar halinde örgütlenmiş olan Keltlerde, klanın temsilcisi, şefi ya da “büyük adamı”, klan mülkünün “sözde sahibi”ydi. Ama, klan şefleri, bu itibarı haklarını, klan emlakını *gasp ederek*, özel mülkleri haline getireceklerdir.³² Bu ise, sermayenin ilkel birikiminin bir önkoşulu olması açısından, kapitalizme geçişin koşulunu oluşturmaktadır. Asya biçiminde, toprağın ismi sahibi, klan şeflerinin sözde sahipliğinden şu anlamda farklıdır ki, klan şefleri, klan üyeleriyle toprağın ortaklaşa sahibidir; asya biçiminde, üst-birliği temsil eden hükümdar, alt-toplulukların herbirinin ayrı ayrı kendi mülkleri olan toprağın ortaklaşa sahibi olmamasıdır; gerçek mülk sahibi, küçük toplulukların kendileridir. “Özgün Hindistan kurumlarında, toprak sahipliği, bu toprağı ekmek üzere bireylere dağıtma hakkı, köy işletmelerine ait”tir.³³ Ve topluluk üyelerinin, Roma biçiminde olduğu gibi, “özel mülk sahipleri olarak ayrı bir varlık edinmiş oldukları yerde, bireyin, mülkiyetini ... *yitirmesine* yolaçan kişiler”in ortaya çıkmasına karşın, asya biçiminde, bireyin, mülkiyetini yitirmesi, dışsal etkileri dışında, “hemen hiç olanaklı değildir”.³⁴

Topluluk üyesi birey, toprağın özel maliki olmaması anlamında mülksüzdür, ama gerçek mülk sahibi köy birimlerinin oluşturduğu topluluk ve bu anlamda küçük köy topluluğu, toprağın ortaklaşa sahibidir. Hükümdar, burada, artı-ürünün tek sahibi olması sıfatıyla, tüm toprakların sa-

hibi görünmektedir; ama gerçekte, topraklar, tüm topluluğun mülkü değil, bir diğer ifadeyle *ager publicus*, kamu toprağı, yani *tüm* toplumun ortak toprağı değil, her köy topluluğunun ayrı ayrı komünal toprağıdır. Topluluk üyesinin, asya biçiminde, mülkiyetini, dışsal etkiler dışında, *yitirmesinin* hemen hiç olanaklı olmaması, hükümdarın, her köy topluluğunun ayrı ayrı komünal mülkünü, gerek tüm topluluğun komünal mülkü biçiminde olsun, gerek hükümdar yurtluğu biçiminde olsun, gerek kendi özel mülkü biçiminde olsun, kamulaştıramamış veya gaspedememiş olması (ya da gaspedememiş olması) olgusu, burada, üretim ilişkilerinin değişmesine yolaçacak bir mülkiyet değişmesinin meydana gelmediğini de ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, hükümdarın, toprağın ismi sahibi olduğu köy topluluğunun komünal mülkü ile hükümdarın bu toprağı bağışlayacağı, satacağı ya da devlete hizmet karşılığı tımar olarak vereceği kamu mülkü arasında, birbirinden farklı iki mülkiyet biçimini buluruz. Birinde, ortak mülkiyet, *köy* topluluğunun ortaklaşa mülkü olarak kalır: diğerinde, *tüm* topluluğun mülkü sözkonusudur; ve ancak, toprağın, satış, bağış veya hizmet karşılığı olarak, feodal mülkiyet biçiminde, kişilere terkedilmesi, devlet mülkünün özel mülk haline getirilmesi olgusuyla, bu ikinci biçimde karşılaşırız.

KENT YA DA KENT İLE KIRIN FARKLILAŞMAMIŞ BİRLİĞİ VEYA META DEĞİŞİMİNE DAYANMAYAN İŞBÖLÜMÜ

Marx, “Klasik eski tarih —*der*—, kentlerin tarihidir, ama toprak sahipliğine ve tarıma dayanan kentlerin; asyatik tarih, kent ve kırnın bir tür farklılaşmamış birliğidir (...); ortaçağ (cermenik dönem), tarihin merkezi olarak kırn ile başlar ve daha da gelişmesi kent ile kırn karşıtlığından geçer; modern tarih, kırnın kentleşmesidir, eski çağda olduğu gibi kentin kırlaşması değil.”³⁵

Antik biçimde, kent, kırsal nüfusun (toprak sahiplerinin) yerleşim merkezidir. Tarlalar kentin arazisi olarak görünür.³⁶ Bu toprağın ya da yeni işgal edilen toprağın savu-

³¹ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 195.

³² Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 767, 771.

³³ Karl Marx, “Lord Canning’in Açıklaması ve Hindistan’da Toprak Tasarrufu”, *New York Daily Tribune*, n° 5344, 7 Haziran 1858. (*On Colonialism*, s. 192.)

³⁴ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 42.

* İtaliçler benim. —M.E.

³⁵ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 25.

³⁶ Aynı yapıt, s. 18.

nulması, yani savaş, herkesi ilgilendiren büyük bir görev, büyük bir komünal (ortak) uğraş haline gelir. “Topluluk, bu nedenle, daha baştan, savaşçı temeller üzerinde, savaşçı, askerî bir güç olarak örgütlenir. ... Yerleşmenin kentlerde yoğunlaşması, bu savaşçı örgütlenmenin temelidir.”³⁷ Onun içindir ki, antikçağ, kentlerin tarihidir, ama bu kent, tarımın ve zanaatın ayrılığına dayanan kent değildir, toprak sahipliğine ve tarıma dayanan bir kenttir; topluluk üyesinin, ve bu sıfatla toprağın sahibinin, en büyük görevi savaştır, ve topluluk, bu nedenle askerî bir güç olarak, kentte örgütlenmiştir. Kent, topluluk üyelerinin savaşçı amaçlarla bir araya geldiği ve gene aynı amaçla yerleştiği yerdir. Bu nedenle, kentli yurttaş, aynı zamanda toprak sahibidir; o, topluluğun üyesi olduğu için toprak sahibi, toprak sahibi olduğu için kent yurttaşıdır. Dolayısıyla antikçağ, kentin kırlaşmasıdır. Şunu da ekleyelim ki, klasik antikçağda (ve özellikle Roma’da), kent zanaatları ve ticaret —ortaçağın tersine— horlanmakta ve tarım yüceltilmekteydi. “Hiç bir Romalının yaşamını esnaf ya da zanaatçı olarak kazanmasına izin verilmezdi.”³⁸ Köleliğin olduğu yerde, azat edilen kimse, geçimini böyle uğraşlarda arardı.

Asya biçiminde, kent ile kırım farklılaşmamış birliğini buluruz. Birbirinin benzeri olan, pazardan, kendi alanı dışında kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız “her köy, ayrı bir topluluk ya da cumhuriyettir”,³⁹ “100 ile birkaç bin *acre*’lık bölge üzerinde herbirisi kapalı bir bütün teşkil eder.”⁴⁰ Küçük ve son derece eski bu Hint topluluklarında, değişmeyen, sistemli bir işbölümü vardır. Gerçek anlamda kentler ise, “bu köylerin yanında, ancak dış ticaret için özellikle elverişli olan, ya da devletin başının ve satraplarının (valilerinin) gelirlerini (artı-ürünü) e m e k k a r ş ı l l ı ğ ı n d a * değıştikleri ... noktada kurulmuştur.”⁴¹ Köy ile kent, tarım ile sanayiın ayrıldığı farklı ve o ölçüde de karşıt kuru-

luşlar değildir, dolayısıyla da, *meta değişimine dayanan bir işbölümünden bağımsızdır*.

Kırsal bölgelerde yaşayan zanaatçılar, geçimlerini, tarımda çalışmayan öteki unsurlar gibi, köylülerin ortak gelirinden ayrılan fonun bir kesiminden sağlamaktadırlar. “Çiftçilerin kendi emeğiyle karşılayamadıkları gereksinimleri ve istekleri karşılayan çok sayıdaki emekçi gruplar, bütün ülkelerde bu fonlarla yaşıyorlardı.”⁴² Açıktır ki, burada zanaatçı ile çiftçiler arasında, emek ürünlerinin doğrudan değişimi vardır; zanaatçıların tarımdan ayrılışı, yeni bir işbölümü oluşturmakla birlikte, ürünler, meta biçimini almamaktadır.

Kent zanaatçıları da, “ücretlerini özünde aynı olan bir fondan —toprağın ek gelirinden— almaktaydılar, ama bu fonun dağıtım ve biçimi ve dağıtıcıları farklıydı”.⁴³ “Zanaatçılar için ayrılan bu fonun büyük bölümü, devlet ve memurları tarafından dağıtılır. Başkent, zorunlu olarak, bu dağıtımın yer aldığı başlıca merkezdir.”⁴⁴ “Hükümdarın tarım artı-ürününün tek sahibi olarak görüldüğü Asya toplumlarında —*diyor Marx*— onun [hükümdarın] gelirini, ... *free hands* [serbest eller, yani “zanaatçılar”] ile değiş-tokuş etmesi sayesinde koskoca kentler meydana gelir.”⁴⁵ Burada da zanaat işçisinin emek fonlarını, toprak sahibinin (hükümdarın) geliri, doğrudan artı-ürün oluşturmaktadır (artı-ürünün para olarak değeri değil).

Köy ile kent arasında, tarım ve zanaatların farklılaşmamış bir birliği vardır. Köyde, zanaatçılar için ayrılan ürün meta haline gelmediği gibi, kentte de zanaatçılara dağıtılan artı-ürün meta haline gelmez. Genel işbölümüne, yani emeğin tarım ve sanayiye ayrılmasına karşın, doğal ekonomi geleneksel varlığını sürdürür; bu işbölümü, kır ile kent arasında, tarım ile sanayi arasında bir meta değişimine olanak sağlamadığı için, bir farklılaşma, bir karşıtlık meydana gelmez. “Ürünlerin esas kısmı, *topluluğun** doğrudan kullanımı için-

³⁷ Aynı yapıt, s. 18.
³⁸ Aynı yapıt, s. 23-24.
³⁹ Parlamento raporundan aktaran Karl Marx, “Marx’tan Engels’e”, 14 Haziran 1853, *On Colonialism*, s. 313.

⁴⁰ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 384.

⁴¹ *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 17-18.

* Espaslar benim. —M.E.

⁴² Aynı yapıt, s. 435 (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 200).

⁴³ Aynı yapıt, s. 435 (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 200).

⁴⁴ Aynı yapıt, s. 435 (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 201).

⁴⁵ Karl Marx, *Grundrisse*, (*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 120).

* İtalikler benim. —M.E.

dir ve meta biçimini almaz. Bu nedenle, buradaki üretim, bütünüyle Hint toplumunda, *meta değişimi ile oluşan işbölümünden** bağımsızdır.”⁴⁶

Asya biçiminde, kentte ve köyde olsun, zanaat mesleği, veraset yoluyla babadan oğula, kuşaktan kuşağa devreder, uğraş kalıtsal hale gelmiş ve kastlaşmıştır.⁴⁷ “Zanaatçılar, sabit sermaye kitlesine bağımlı olarak belli bir yere bağlı değillerdir.” “Eğer müşterileri uzunca bir süre için, *hatta kısa* bir süre için bile oturdukları yeri değiştirirlerse, tarımla uğraşmayan emekçiler, ya onların peşinden gitmek ya da açlıktan ölmek zorundadırlar.”⁴⁸ Kentlerde de durum aynıdır. “Krallık gelirlerinin ... *yeni dağıtım merkezleri kurulur kurulmaz*”, eski başkentler, zanaatçıların da dahil olduğu sakinleri tarafından terkedilerek birer harabe haline gelir. Bu, öteki ülkelerdeki gibi, kentlerin kendiliğinden yokolmasından apayrı bir şeydir.⁴⁹

Cermenik dönemin gelişmesi, yani ortaçağ ise, kent ile kırım karşıtlığını içerir. Cermenik dönem, kırım ile başlar; tek tek aile başlarının birbirlerinden uzun mesafelerle ayrılan ormanlarda yerleştiği cermenlerde, kent, bireysel toprak sahiplerinin komünal (ortak) amaçlarla, (—yerleştiği değil—) *biraraya geldiği*, bir tür bağımsız organizmadır. “Kentlerdeki biraraya geliş, topluluğa, bu sıfatıyla, iktisadî bir varlık kazandırır.”⁵⁰

“Antikçağ, *kentten* ve onun küçük toprak alanından hareket ettiği halde, ortaçağ kırdan hareket ediyordu.”⁵¹ Kırdan hareket eden ortaçağ, gelişerek kent ile kırım karşıtlığından geçecektir. Marx, kent ile kırım karşıtlığını, tarihin merkezi, toplumun ekonomik tarihinin temeli olarak niteler. Tarım ile sanayi, meta değişimine bağlı olarak bölünmesi, kent ile kırım farklılaşmasının, farklı birliğinin temelini oluşturur. Kent, kırsal alanda, birbirlerinden uzak mesafelerde oturan tek tek aile başlarının, topluluğun ortak amaçları için *bir-*

⁴⁶ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 384.

⁴⁷ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 368; Jones'ten alıntı: *Grundrisse (Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri)*, s. 200.

⁴⁸ Jones'tan alıntı: *Grundrisse (Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri)*, s. 201.

⁴⁹ Aynı yapıt, s. 201.

⁵⁰ Aynı yapıt, s. 25.

⁵¹ K. Marx, F. Engels, *Atman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 45.

* İtalikler benim. —M.E.

raya geldiği merkez, bağımsız bir organizma olarak ortaya çıkar, daha da gelişmesiyle, (toprakta feodal mülkiyetin oluşmasına uygun olarak), meta değişimi ile oluşan işbölümünün karşıt ucunu oluşturur. Elzanaatlarının toplandığı yer olarak kent, diğer karşıt uç olan tarımın yer aldığı kırsal alanla birlikte, birbirine karşıt bir birlik oluşturur.

Burada, asya biçiminde olduğu gibi, kent ile köyün farklılaşmamış birliği değil, tersine farklılaşmış birliği, yani karşıtlığı vardır. “İyi gelişmiş ve meta değişimi ile ortaya çıkmış olan her işbölümünün temeli, kent ile kırım arasındaki ayrılıktır. Toplumun bütün ekonomik tarihinin, bu antitezlerin hareketinde özetlendiği söylenebilir.”⁵² Daha önce yukarıda, asya biçiminde, kent ve köyün farklılaşmamış birliğine değindiğimiz yerde, bütünüyle Hint toplumunda, üretimin, *meta değişimi* ile oluşan işbölümünden bağımsız olduğunu görmüştük. Burada, ortaçağ kentinde ise, meta değişimi ile ortaya çıkmış olan işbölümünün temelini, kent ile kırım arasındaki ayrılığı görüyoruz.

Şu da var ki, toprak mülkiyetinin feodal yapısına uygun olarak, feodal yapı, kentlerde, feodal meslek örgütlerini, loncaları doğurmuştur.⁵³ “Ayrı ayrı zanaatçılar tarafından ağır ağır biriktirilen küçük sermayeler ve durmadan artmakta olan bir nüfus içinde loncaların değişmezliği, kentlerde de, köydekine benzer bir hiyerarşi doğuran kalfalık ve çıraklık koşulunu geliştirmiş”tir.⁵⁴ Loncalar, elzanaatlarının tarımdan ayrılmasına, belirli ölçüde işbölümünün gelişmesine yardımcı olmuş, ama, işyerlerinin sayısının sınırlı olması, kalfa ve çırak sayısının kurallara bağlanması ve bundan da önemlisi, işyerinin kendisinin sınırlı ve dar oluşu, küçük üretim biçimine dayanması, işyeri içersinde işbölümüne olanak vermesi nedeniyle de işbölümü gelişmemiş, bir başka deyişle, sanayi ile tarımın ayrılmasına yardımcı olan loncalar, sanayi ile tarımın ayrılmasını *tamamlama* sürecinin engellerinden biri haline gelmiştir. Kırdan küçük tarımsal işletme ve köylü ailesinin tarım ve ev elzanaatlarının birlikteliği, loncaların küçük işletme üzerine kurulmuş olması ve kendi içle-

⁵³ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 380.

⁵⁴ Aynı yapıt, s. 46.

⁵⁴ Aynı yapıt, s. 46.

rinde işbölümüne olanak vermemesi, işbölümünün gelişmesi-ne engel olan başlıca öğelerdir.

YENİDEN-ÜRETİM VE YENİDEN-ÜRETİMİN AYNI BOYUTLARDAYİNELENMESİ

“Ürettiği ürünlerin bir kısmını —*der Marx*—, üretim araçlarına ya da yeni ürünlerin unsurlarına devamlı bir şekilde dönüştürmedikçe hiç bir toplum, üretime devam edemez, bir başka deyişle, hiç bir toplum, yeniden-üretim yapamaz.”⁵⁵ Toplumun, ürettiği ürünlerin, üretim için harcanan emek-gücünün ve üretim araçlarının yeniden üretilmesi ya da üretilmesi başlıca üç olasılık içerir. Ya ürettiği ürünler, toplumun yeniden-üretimine yetmeyebilir, toplumun üretici güçleri geriler, üretim ilişkileri çözülür ve toplum yıkılmaya yüz tutar. Ya da, tersi olasıdır, yalnızca yeniden-üretimle değil, *çeşitli derecelerde ve gitgide artan boyutlarda* yeniden-üretim görülür. “Ne kadar çok üretilirse o kadar çok tüketilir ve dolayısıyla o kadar fazla ürün, üretim araçlarına çevrilir.”⁵⁶ Gittikçe artan boyutlarda yeniden-üretim, zorunlu olarak, eski üretim biçimini yokederken, yeni üretim biçimini yaratır. Üçüncüsü: “Üretim biçiminin kendisi ne denli geleneksel ise, yani mülk edinmenin *gerçek süreci* ne denli *aynı kalırsa*,* mülkiyetin eski biçimleri, ve dolayısıyla bir bütün olarak topluluk da o denli değişmez olacaktır.”⁵⁷ Marx, hemen parantez içinde ekliyor: “Ve bu geleneksel biçim, tarımda uzun bir süre, ve tarımla manüfaktürün birbirlerini Doğuya özgü bir biçimde tamamladıkları durumda daha da uzun bir süre devam eder.”⁵⁸ Asyatik toplumların değişmezliğinin sırrını, anahtarını, Marx kendi kendine yeterli bu toplumların, durmadan kendisini *aynı biçim içersinde* üretmesindeki sadelikte⁵⁹ bulur. Birey, *değer yaratmak amacıyla değil*, kendisinin ve ailesinin ve aynı zamanda tüm olarak komünal topluluğun varlığının sürdürül-

mesi amacıyla⁶⁰ üretir. *Servet edinmeyi değil*, kendi kendine yeterli olmayı, kendisini topluluğun bir üyesi olarak yeniden üretmeyi amaçlar.⁶¹ Üretim devresi kendi kendine yeterlidir.⁶² Dolayısıyla asya biçiminde, gitgide artan boyutlarda yeniden-üretim değil, aynı ve hemen hemen değişmez boyutlarda yeniden-üretim görülür; bu nedenle üretim araçları artmaz ve yeniden-üretim, eski üretim biçimini yokederken yeni bir üretim biçimi yaratmaz, toplum değişmeden kalır, “raslansal olarak yok edildiği zaman, aynı yerde ve aynı adla yeniden türer”.⁶³

Marx, bir kabile içersinde meydana gelen doğal işbölümünün, alanını, “topluluğun yayılması, nüfusun artması ve özellikle çeşitli kabileler arasındaki çatışmalar sonucu bir kabilenin diğerinin boyunduruğu altına girmesiyle” genişlettiğini, ve öte yandan, topluluklar arasında, kendiliğinden oluşan farklılıkların yolaçtığı değişimin, toplumsal işbölümünün doğmasının, meta alışverişinin gelişmesinin ve topluluğun birbirine kenetli öğelerinin, topluluktan gevşeyip kopmalarının temelini hazırladığını belirtir.⁶⁴

Nüfusun artması, üretici güçlerdeki bu artış, üretimin ilkel ve geleneksel olduğu toplumlarda, birbirinden ayrı olasılıklar içerir. Nüfusun artması sonucu, toplum, bu engeli aşmak için, ya yeni üretim araçları (toprak) edinecektir, bu durumda kolonizasyon ve istilâ savaşları zorunlu hale gelir, ve istilâ savaşı, eski topluluğun dayandığı iktisadî koşulların yok edilmesi ve yeni üretim biçiminin doğması (kölelerin, serflerin vb. edinilmesi vb.) koşullarını yaratır,⁶⁵ ya da, toprak artması olmaksızın üretici güçler geliştirilirler, o zaman yeni yöntemler, yeni çalışma tarzları ve teknikler geliştirilmek, tarıma yeni topraklar açmak vb. gerekir⁶⁶ — bunlar, topluluğun eski iktisadî koşullarını yokeder, yeni koşullar, yeni üretim biçimleri yaratır. Bu, nüfus artışının olumlu yönüdür. Nüfus artışıyla birlikte, üretim araçları (toprak)

⁵⁵ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 603.

⁵⁶ Aynı yapıt, s. 636.

⁵⁷ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 41.

⁵⁸ Aynı yapıt, s. 41.

⁵⁹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 385-386.

* Espaslar benim. —M.E.

⁶⁰ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 14.

⁶¹ Aynı yapıt, s. 21.

⁶² Aynı yapıt, s. 30.

⁶³ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 385.

⁶⁴ Aynı yapıt, s. 379.

⁶⁵ “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 41.

⁶⁶ Aynı yapıt, s. 41.

artmadığı, ya da üretim teknikleri gelişmediği zaman, artan nüfusa oranla üretim artmaz; ama buna karşılık tüketim arttığı için, üretim koşullarının yeniden-üretimi giderek daha azalan boyutlarda yinelenir, ve üretim koşullarını yeniden üretemeyecek düzeye geldiği zaman da, “topluluk, üzerine dayandığı mülkiyet ilişkileriyle birlikte, çözülür ve ölür”.⁶⁷ Asya biçiminde ise, “nüfus artınca, boş bir toprak üzerinde aynı modele uygun yeni bir topluluk kurulur”.⁶⁸ Burada nüfus artışı, ne işgalci bir savaşa yolaçar, ve ne de toprakların artmaması sonucu üretim yöntemlerinin ve tekniklerin geliştirilmesi zorunluluğunu yaratır. Dolayısıyla, eski üretim koşullarını yok ederek yeni üretim biçimleri yaratılması olanağı da doğmaz.

Ama bu, bize, asya biçiminde, toprağın doğal zenginliği ile nüfus arasında, artan nüfusu, daima, kendi sadeliği içerisinde besleyecek boş toprağın bulunacağını, ya da aynı modelde yeni bir köy topluluğu için açılacak topraklar olduğunu gösterir. Marx'ın, Hint topluluklarını, fetih olgusu karşısında, yalnızca *fethedilen* olarak ele alışı dikkat çekicidir, ve topluluğun yayılması, bir kolonizasyon, bir istilâ savaşı biçiminde kendini ortaya koymamakta, artan nüfus, boş topraklara ve aynı modele uygun bir biçimde kaymaktadır.

Soruna, bir de, istilâ eden değil, istilâ edilen açısından bakalım: Birbirine benzeyen, ama aralarında çıkar birliği bulunmayan, birbirinden tecrit edilmiş, küçük toplulukların tümünün üstünde, sulama, dinsel vb. ortak amaçlardan doğan ve üst-birliği oluşturan despot devlet, sürekli dağılmalar, hanedan değişiklikleri ve fetihlere karşın, asya biçiminde, ortaklaşa mülkiyet, toplumun ekonomik unsurlarının yapısı, dinginlikle varlığını sürdürmüş, ve bu toplulukların temelini oluşturmaya devam etmiştir.⁶⁹ Buna karşın, Marx ve Engels, barbarların, Roma imparatorluğunu ele geçirişleriyle ilgili olarak şunları yazarlar: “Feodalite, Almanya'dan hiç de hazır olarak getirilmemiştir, ama fetihçiler yönünden,

fetih sırasında bile, ordunun askerî örgütlenişinde kökeni vardır, bu örgütlenme, fetihten sonra, ele geçirilmiş ülkelerde bulunmuş olan üretici güçlerin etkisi altında gelişmiştir ve, ancak o zaman, tam anlamıyla feodalite haline gelmiştir.”⁷⁰ Burada, feodalitenin oluşumunda ve olgunlaşmasında, yalnızca fetih olgusunu aramanın yanlışlığını eleştiren ustalar, iki önkoşulu belirtiyorlar: fetihçilerin, daha fetih sırasında, ordunun *askerî örgütlenişinde feodalitenin kökeninin* bulunması; ele geçirilen ülkelerde bulunmuş olan *üretici güçlerin gelişme düzeyinin*, feodalitenin oluşmasına elverişli olması. Hint toplulukları, zaman zaman, ordusunun askerî örgütleniş bakımından feodalitenin kökenlerini taşımış olan kavimler tarafından fethedilmiş olmakla birlikte, fetihler, burada, üretici güçlerin gelişme düzeyinin feodalitenin oluşmasına elverişli olmaması nedeniyle, toplulukların iktisadî yapılarını değiştirmemiş ve köy toplulukları, “politik gökyüzündeki fırtına bulutlarının etkisi dışında” kalmıştır. Bu nedenle de, asya biçimi, istilânın, mülkiyet biçimlerini en az değiştirebildiği biçim olmuştur.⁷¹

Topluluğun yayılması, nüfusun artması ve istilâ savaşlarının, asya biçiminde, eski üretim biçimini yok ederek, yeni biçimlerin doğmasına, üretim devresinin kendi kendine yeterliliğini parçalamaya, hemen hemen yolaçmadığını görüyoruz.

Soruna, bir de, topluluklar *arası* meta alışverişiyle başlayıp gelişen değişimin doğurduğu topluluklar arası işbölümü açısından bakalım. Nitekim, ürünlerin değişimi, bir klan, bir kabile, ya da benzeri bir topluluk *içinde* değil, bunların, yabancı topluluklarla temasa geldikleri yerlerde, ve topluluklar arasında başlar. Çünkü, “uygarlığın başlangıcında, birbirlerinin karşısına, bağımsız olarak çıkan, bireyler değil, [klanlar], kabileler ve benzeri topluluklardır”.⁷² Bu nedendir ki, değişim, başlangıçta, bireyler arasında değil, kabileler ya da benzeri topluluklar arasında olur. Çeşitli toplu-

⁶⁷ Aynı yapıt, s. 30.

⁶⁸ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 385.

⁶⁹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 386; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 298, 510-511.

⁷⁰ K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 121.

⁷¹ Marx'ın asya biçimini, istilânın, mülkiyet biçimlerini değiştirmeyi en az başarabilmesinin nedenlerini belirttiği —ve bizim, konuyu burada, derinliğine dağıtmamak için değinmediğimiz— pasaj için bakınız: *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 39-40.

⁷² Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 379.

lukların, kendi doğal çevrelerinde, farklı üretim araçları ve farklı yaşama araçları bulması sonucu, bu toplulukların, üretim biçimleri, yaşayışları ve ürünleri de farklı olur.⁷³ Kendiliğinden gelişen farklılıkların sonucu, farklı topluluklar, temasa geldikleri yerlerde, önceleri klan ya da kabile başları, daha sonra topluluğun üyeleri, bu farklı olan ürünlerini, değiştirirler. “Toprağın ... özelliklerindeki farklılık, doğal ürünlerdeki çeşitlilik, mevsimlerdeki değişiklik, toplumsal işbölümünün fiziksel temelini teşkil eder ve, doğal çevresindeki bu değişiklikler, insanı, gereksinmelerini, yeteneklerini, iş araçlarını, çalışma biçimlerini çeşitlendirip çoğaltmaya iter.”⁷⁴ Yılın bütün günlerinde doğada hazır yiyecek bulan, yılın bütün günlerinde aynı giysilerle yaşayabilen, ya da yılın bütün günlerinde hayvanına yiyecek otlaklar bulan topluluklar arasındaki işbölümünün gelişme düzeyi ile, bunları yılın belirli dönemlerinde bulabilen topluluklar arasındaki işbölümünün gelişme düzeyi birbirinden farklı olabileceği gibi, *kendileri için gerekli bütün şeyleri* üretebilmenin doğal koşullarına sahip olan ve hemen hemen herbirinin aynı şeyleri ürettiği topluluklar arasındaki değişim de o ölçüde az, ve ürünlerin metalara dönüşmesi de o ölçüde sınırlı olur. Hint toplumunda, üretimin esas kısmı, topluluğun doğrudan kullanımı için olduğu ve meta biçimini almadığı gibi, bu toplulukların herbiri *kapalı* bir bütün teşkil ettikleri ve *kendileri için gerekli bütün şeyleri ürettikleri* için de, üretim, meta değişimi ile oluşan, bir başka deyişle birbirinden farklı üretim alanları arasındaki değişimden doğan işbölümünden bağımsızdır.⁷⁵

ÖDENMEMİŞ ARTI-EMEĞİN SINIRLARI VE SERVET FARKLILAŞMASI

Engels, Hint topluluklarını da örnek alarak aldığı pasajların birinde, “eski ilkel topluluklar” diyor “içlerinde dağılma sonucunu veren *servet farklılıkları** meydana getirmeden önce, ... varlıklarını binlerce yıl sürdürebilirler”.⁷⁶ Servet

⁷³ Aynı yapıt, s. 374.

⁷⁴ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 543.

⁷⁵ Aynı yapıt, s. 384.

* İtalikler benim. —M.E.

farklılıklarının meydana gelmesi, ilkel toplulukların içsel çözülüşünün önkoşuludur, ne var ki, bu farklılığın meydana gelmesi de, doğrudan üreticinin bağımlılık ilişkisine ve bu ilişkinin niteliğine bağlıdır. Doğrudan üreticinin bağımlılığında bir azalma, ya da karşıt bir deyişle, bağımsızlığında bir gelişmeyle birlikte, orada farklılaşmanın tohumları ortaya çıkar.⁷⁷

Genel olarak, tarımsal komünde, topluluğun üyeleri, bu topluluğun üyesi oldukları için mülk sahibidirler. Özel olarak ise, asya biçiminde, topluluğun üyeleri, bu topluluğun üyeleri oldukları için mülk sahibidirler ama, burada, toprakta, ancak komünal mülkiyet bulunduğu için, birey olan üye, toprağın herhangi bir parçasının sahibi değildir, toprağın herhangi bir parçası bir üyenin kendisine ait değildir; bütün toprak, topluluğun ortaklaşa mülküdür ve birey de topluluğun bir üyesi, bir parçası olduğu için bu ortaklaşa mülkiyetin sahibidir. Topluluğun üyesi olduğu için (ve bu hakla), toprağın bir kısmının zilyedidir, toprağın bir kısmını eker, biçer, tasarruf eder, ama birey, hiç bir zaman tasarrufunda bulundurduğu toprağın mülkiyetinin sahibi olarak görünmez. “Bu yüzden birey yalnızca bir zilyedir. Varolan şey, yalnızca *komünal** mülkiyet ve *özel** zilyedir.”⁷⁸

Birey, bir yandan, kendisini, topluluğuna bağlayan göbekbağından kurtaramaz,⁷⁹ öte yandan da, tek mülk sahibi olarak görünen “bütün küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan”, alt-toplulukların tümünün ortak birliğini gerçekleştiren despotun, “topluluğun *birliğini* içeren şeyin mülkü, kölesi”dir.⁸⁰ Bir başka deyişle, birey, bir yandan, topluluğun üyesi olduğu için komünal mülkiyetin ortaklaşa sahibidir; öte yandan, toprağın tek sahibi olarak görünen birliğin (toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan Doğu despotluğu sözkonusudur) mülküdür. Gerçekte topluluğun üyesi, ortaklaşa da olsa mülk sahibidir; ama bireyin kendisi de, birliğin mülkü olduğu için mülksüz-

⁷⁶ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 252.

⁷⁷ Bkz: V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 157.

⁷⁸ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 22.

⁷⁹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 361.

⁸⁰ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 16, 22.

* İtalikler benim. —M.E.

dür.⁸¹ Burada, bireyin, birliğin mülkü, kölesi olarak görünmesi, kolenk ve serflikte olduğu gibi, temel ilişkiyi değiştir-memektedir. Çünkü, kölelik ve serflikte, kabilenin ya da topluluğun üyesi olan emekçinin kendisi, kabilesinin ya da topluluğunun, bir başka kabile ya da topluluk tarafından istilâ edilerek mülksüzleştirilmesi sonucu, yalnızca mülksüzleştiril-mekle kalmaz, o da, istilâcı topluluğun mülkü haline gelir.⁸² Asya biçiminde ise, emekçinin kendisi, topluluğun üyesi olarak kaldığı için, —birliğin mülkü olması anlamında mülksüz görünse de— topluluğun üyesi olduğu ve topluluk gerçek mülk sahibi olduğu için, köle ve serf gibi mülksüz değildir, ve aynı ölçüde de, üst-birliği ele geçiren fatihin mülkü haline gelmekle, sahip değiştirmekle birlikte, köle ve serf gibi, bir başka kabile ya da topluluğun mülkü haline gelmemiş, mülkiyet ilişkisi değişmemiştir. Kölelik ve serflik, mülkiyetin ortaklaşa sahibi olan emekçilerin mülksüzleşmeleri ve kendilerinin de mülk haline gelmeleri sonucu, mülkiyetin bütün biçimlerini değiştirirler.

Emekçilerin kendileri —köle ve serf biçiminde, yani canlı emek-gücü olarak— mülk edinildikleri halde, sermaye, emekçiyi değil, emeği mülk edinir ve bunu da doğrudan değil, değişim yoluyla yapar. Bağımlı emekçinin bağımsızlığında genişleme, tarihsel gelişmenin sonucudur, ve artık, burada, ücretli işçi haline gelmiş olan emekçi, yalnızca üretim araçlarından mülksüzleşmekle kalmamış, kendisi de, kendi emek-gücünün serbest satıcısı haline gelmiştir. Köle, mülksüz olmanın yanı sıra, kendisi, efendisinin mülküdür. Ücretli işçi ise, üretim araçlarından mülksüzleşmiş olmakla birlikte, bir meta haline gelen kendi emek-gücünün sahibidir. S erf ise, bu ikisi arasında yer alır. Serfin, köleye göre, bağımsızlığında bir genişleme, ücretli işçiye göre bağımsızlığında bir eksiklik vardır. S erf, toprağın mülkiyetine sahip değildir, tasarrufunda bulundurduğu toprağa bağlı-

⁸¹ Aynı yapıt, s. 40.

⁸² Aynı yapıt, s. 39-40. (Feodalitenin güçlenmesi boyunca, özgür köylülerin, kendileri güçlü bir adamın koruması altına girerek, topraklarını, mülkiyetini, koruyucusuna devrederek mülksüzleşmesi, (bkz: *Ailemin Kökeni*, s. 193) serflerin oluşumu bakımından farklı olmakla birlikte, sonuç, yani mülksüzleşme ve emekçinin kendisinin mülk haline gelmesi bakımından durum değişmemektedir.)

dır, toprakla birlikte satılabilir. Buna karşın, serf, köleden ve ücretli işçiden farklı olarak, (saban, koşum hayvanı, tohum vb. gibi) bazı üretim araçlarına sahiptir. Bu mülkiyet, ona, emeğinin ya da ürettiği ürünlerin bir kısmına sahip olma hakkı verir. Yükümlü olduğu çalışma dışında, ailenin üyeleriyle birlikte kendisi için harcayacağı boş bir zamana sahip olur.

Toprağın sahibi değil, yalnızca tasarrufunda bulunduran doğrudan üretici, bağımsızlığındaki genişleme ile, kendi gerekli geçim araçlarının üstünde, kendisi için alıkoyacağı bir fazla biriktirme olanağını elde eder. Marx, yükümlü emeğe tâbi olan doğrudan üreticinin, herhangi bir bağımsız mülkiyet, bir servet edinmesi olanağının koşullarının, gerek emekrant ve gerek aynı-rant açısından olanaklı olduğunu belirtir.

“Eğer toprak rantını —*der Marx*—, en basit biçimiyle, doğrudan üreticinin, gerçekte ya da hukuken kendisine ait olan iş aletlerini (saban, sığır, vb.) kullanarak, haftanın bir kısmında gerçekten kendisinin sahip olduğu [tasarrufunda bulundurduğu] toprağı ektiği ve geri kalan günlerde, feodal beyden hiç bir karşılık almaksızın feodal beyin malikânesinde çalıştığı *emek-rant* biçimini ele alırsak, burada ... ödenmemiş artı-emeğin kendisini ifade ettiği biçim ... ranttır. Emekçinin (*self-sustaining serf* [kendi geçimini kendi sağlayan serfin]), bu durumda, ne ölçüde vazgeçilmez yaşam gereksinmelerinin üstünde bir *artı ... elde edebileceği*,* ... emek-zamanının, kendisi için emek-zamanı ile feodal beyi için yükümlü emek-zamanı olarak bölündüğü orana bağlıdır.”⁸³ Yükümlü emek miktarı, ilkin gelenekle ve giderek yasal olarak belirlenir.⁸⁴ “Örneğin, toprakbeyi için yükümlü emeğin başlangıçta haftada iki gün olduğunu kabul edelim. Bu haftada iki günlük yükümlü emek böylece saptanmıştır, töresel ya da yazılı yasa ile hukuken düzenlenen sabit bir büyüklüktür. Ama doğrudan üreticinin kendisinin kullanımında olan haftanın geri kalan günlerinin üretkenliği, onun deneyimi sırasında gelişmesi gereken değişken bir büyüklüktür.”⁸⁵ Edindi-

⁸³ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt (*Kapitalist Rant Üzerine*, s. 234).

⁸⁴ Aynı yapıt, s. 238-239.

⁸⁵ Aynı yapıt, s. 239.

* İtaliçler benim. —*M.E.*

ği yeni istekler, ürününün piyasasının genişlemesi, vb., onu, emek-gücünü daha büyük ölçüde kullanmaya özendireceği gibi, burada, emek-gücünün istihdamı, yalnızca tarımla da sınırlı değildir, kırsal ev sanayiini de içerir. Yükümlü emek-zamanının yasal olarak yerleşmiş olması, doğrudan üreticinin, servet edinme, vazgeçilmez geçim araçlarının üstünde bir fazla üretme olanağını da birlikte getirir. Emek-zamanı, gerekli emek-zamanı ve artı-emek zamanı olarak ikiye bölündüğünde, toprakbeyine ödenecek yükümlü artı-emek, artı-emeğin tümünden küçük olabilir; o zaman doğrudan üretici, geçim araçlarının üstünde, kendisine alıkoyacağı bir fazla üretmiş olur.

Emek-rantın aynı-ranta dönüşmesi, iktisadî açıdan, toprak rantının niteliğinde hiç bir şeyi değiştirmemekle birlikte, “aynî-rant, doğrudan üretici için daha yüksek bir uygarlık aşamasını, yani emeğin ve genel olarak toplumun daha yüksek bir gelişme düzeyini öngörür”.⁸⁶ Toprakbeyi, artık, artı-emeği doğal biçimiyle doğrudan doğruya almaz, bunun yerine, artı-emeğin içinde gerçekleştiği ürünleri doğal biçimiyle alır. Doğrudan üretici, feodal beyin malikânesinde çalışarak, dolayısıyla toprakbeyinin ya da temsilcilerinin gözetimi, zorlaması altında değil, “tüm emek-zamanını, kendi bildiğince”, “kırbaçtan çok yasal yollarla” kullanır.⁸⁷ “Bu rant biçiminde, artı-emeği temsil eden aynı-rantın, kırsal ailenin *tüm** artı-emeğini, tamamen tüketmesi hiç de gerekli değildir. Emek-ranta kıvasla, üretici, vazgeçilmez gereksinmelerini karşılayan emeğin ürünü için olduğu gibi, *ürünü kendisine ait olacak olan artı-emek için de** zaman kazanmak üzere daha fazla hareket alanına sahiptir. Gene bunun gibi, bu biçim, tek tek doğrudan üreticilerin iktisadî durumlarında daha büyük farklılıklara yolacaktır. En azından, böyle bir farklılaşma olanağı ... mevcuttur.”⁸⁸

Feodal üretim biçiminde, doğrudan üreticinin (iktisadî durumlarında farklılaşmaya yolacan) kendisi için bir fazla biriktirmesini, asva biçiminde bulamıyoruz. Asva biçiminde, ister emek-rant biçiminde olsun, ister aynı-rant biçiminde

olsun, toprak rantı, “*tüm artı-emeğin normal biçimidir*”.⁸⁹ Feodal üretim biçiminde, toprakbeyi için ödenen yükümlü artı-emek dışında, doğrudan üretici, gerekli-emeğinin üstünde bir emek fazlasını kendisi için tutma olanağına sahiptir; bir başka deyişle, artı-emeğin, burada, yükümlü artı-emekten büyük olma olanağı vardır —yükümlü artı-emekten küçük olması olanağı olduğu gibi—. Doğrudan üreticinin emek-gücünü özendirme ve enerjisini geliştirme derecesi, emeğinin doğal koşullarının, her şeyden önce de ektiği toprağın üretkenlik derecesinin, sınırları, geleneksel olarak belirlenen yükümlü artı-emeğin, artı-emekten küçük ya da büyük olmasına, ya da birbirleriyle çakışmasına olanak verir. Çünkü, doğrudan üreticinin vazgeçilmez gereksinmeleri için gerekli olanın üstündeki emek, yani artı-emek, yükümlü artı-emekten büyük olduğu zaman, burada, bir “ek” rant ödemek yükümlülüğü ortaya çıkmaz. Eğer, kapitalist üretimin terimlerini kullanacak olursak, doğrudan üreticinin, kendi ücretinin üstünde bir fazla edinme olanağı —vazgeçilmez gereksinmeleri için gerekli olanın altında bir ücretle de yetinmesi ve dolayısıyla daha da yoksullasma olanağı— vardır. Doğrudan üreticiler, özel bir toprak sahibi ile değil, Asva’da olduğu gibi, tüm toprağın sahibi olarak görünen, “hükümdarları olarak başlarında duran *bir devletin doğrudan emri altında** iseler, o zaman, rant ile vergi çakışır ya da daha doğrusu, burada toprak rantının bu biçiminden farklı olan hiç bir vergi bulunmaz”.⁹⁰

Daha yazımızın başlarında da belirttiğimiz gibi, toprak rantının maledinilmesi, toprak mülkivetinin varlığını, toprağa belirli kişilerin sahip olmasını öngörür. Asva biçiminde, sahip, yalnızca, topluluğu temsil eden hükümdardır. Ve bu nedenle de, hükümdar, “tarım artı-ürününün *tek sahibi** olarak görünür”.⁹¹ “Bütün Avrupa ülkelerinde —*der Marx*—, feodal üretimin özelliği, toprağın mümkün olduğu kadar *alt-feodaller*** arasında bölünmesiydi.”⁹² Dolayısıyla, Avrupa ül-

⁸⁶ Aynı yapıt, s. 240.

⁸⁷ Aynı yapıt, s. 240-241.

⁸⁸ Aynı yapıt, s. 241-242.

* İtaliye benim. —M.E.

⁸⁹ Aynı yapıt, s. 242.

⁹⁰ Aynı yapıt, s. 236.

⁹¹ Karl Marx, *Grundrisse*, (Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri, s. 120).

⁹² Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 756.

* İtaliye benim. —M.E.

** İngilizce metinde *sub-feudatories*, Fransızca metinde *d'hommes-liges*.

kelerinde, toprak rantı, feodaller ve alt-feodaller arasında bölündüğü halde, Asya'da, hükümdar, rantın tek sahibi olarak kalıyordu. (Hindistan'da, "kökende köyden ödenmesi gereken vergiyi denetleyen, tahsil eden ve prence ödeyen"⁹³ zeminde⁹⁴ ve talukdarlar, rantı paylaşan alt-feodaller değil, vergi tahsildarı niteliğinde devlet memurlarıdır.) Toprak sahibi ile devleti temsil eden kişinin aynı olması, bu nedenle, burada, rant ile vergilerin çakışmasının nedeni olacak ve ranttan başka vergi bulunmayacaktır.

Ama bunlar, rant ve vergilerin çakışması, hükümdarın tarım artı-ürününün tek sahibi olması olgusu, bizim sorumuzu yanıtlamıyor sanırım. Rantın sınırları burada da belirlenmiş olmalıdır, doğrudan üreticinin artı-emeğinin, yükümlü artı-emekten büyük olması olasılığı burada da var gözükmektedir. Marx, bu soruyu, olumsuz olarak yanıtlıyor. Aynı-rant biçiminin, emek-rant biçiminde olduğu gibi, genel olarak doğal ekonominin niteliği sayesinde, Asya'da durağan toplumsal koşullara temel sağlamaya çok uygun olduğunu belirtiyor.⁹⁵ Doğal ekonominin niteliği, Asya'da, kendine özgü farklılıklar içerir. Doğal ekonomi, üretimin kendisine ve tarım ile ev sanayiinin vazgeçilmez birliğine bağlı olduğu gibi, ayrıca, "köylü ailelerin pazardan ve ... kendi alanı dışındaki kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız olarak kendi kendini gecindirdiği hemen tam kendisine yeterli"⁹⁶ olması, burada, durağan toplumsal koşulların temelini oluşturur. Asya biçiminde, "... toprak rantı, ... tüm artı-emeğin normal biçimidir. Eğer hatalı bir biçimde önceden davranıp, doğrudan üreticinin gerekli-emeğinin üstünde olan emek fazlasının kendisi için tuttuğu bölümüne kâr adını verirsek, kârın, *aynî-rantın belirlenmesiyle pek az ilgisi vardır*," bu kâr, tersine, rantın sırtından büyür ve doğal sınırını aynî-rantın

⁹³ Karl Marx, "Lord Canning'in Açıklaması ve Hindistan'da Toprak Tasarrufu", *New York Daily Tribune*, n° 5344, 7 Haziran 1858, (On Colonialism, s. 192).

⁹⁴ İngiliz Genel Valisi tarafından 1793 Kalıcı Zeminleri Yasası ile, Bengal ve bazı eyaletlerdeki köy topluluklarına ait topraklar, vergi tahsildarı olan zeminde'ların mülkiyetine verilmişti ve toprak sahibi olan zeminde'lar, mülksüzleştirilen köylerden topladıkları toprak rantının 9/10'unu Doğu Hindistan Şirketine veriyordu.

⁹⁵ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, (Kapitalist Rant Üzerine, s. 242).

⁹⁶ Aynı yapıt, s. 242.

* İtalikler benim. —M.E.

büyükliğinde bulur."⁹⁷ Bu nedenle, doğrudan üretici, gerekli-emeğin üstünde kendisi için bir emek fazlası tutamaz, hatalı biçimde söylersek, kâr sağlayamaz; hatta, "kâr"ın, rantın sırtından büyümesi, "bizzat üretim araçlarının yeniden üretimini ciddi bir biçimde tehlikeye düşüren boyutlara ulaşabilir ... ve doğrudan üreticileri geçim araçlarının fizikî asgarî düzeyine indirebilir".⁹⁸

Feodalitede serfin artı-emeğinin, yükümlü emekten büyük olması olanağı, açıktır ki, asya biçiminde ortaya çıkmamaktadır. Serfin artı-emeği, yükümlü emekten büyük olduğu zaman, serf, kendisi için bir fazla elde etme ve bunu biriktirme, servet edinme olanağına sahiptir. Bu olanak, köylü aileleri arasında, bir farklılaşmaya yolaçar, ve üretim biçiminin çözücü ögesini oluşturur. Asya biçiminde, rant, *tüm* artı-emeğin normal biçimi olduğu, artı-emeğin sınırlarını, yükümlü emek (rant) belirlediği için, artı-emek, yükümlü emekten hiç bir zaman büyük değildir, ve dolayısıyla, köylü ailesi, burada kendisi için bir fazla elde edemez. Kapitalist üretimde, gerekli emek-zamanının sınırı, nasıl artı-değeri oluşturan artı-emek zamanının sınırıyla belirlenirse, asya biçiminde de, gerekli-emek zamanının sınırları, yükümlü emek-zamanının sınırlarıyla belirlenir. Ücretli işçi, toplumsal ortalama olarak, nasıl, ancak, gerekli geçim araçlarının karşılığını ücret olarak alırsa, gerekli-emek, artı-değerin sırtından büyür ya da küçülürse, asya biçiminde de durum aynıdır.

Aynı-rant, doğal ekonominin Asya'da aldığı nitelik dolayısıyla, doğrudan üreticinin farklılaşması olanağını ortaya çıkarmadığı gibi, doğal ekonominin özgün niteliği, meta ekonomisinin gelişmesini ve bununla birlikte aynı-rantın paranteza dönüşmesi olanağını da yaratmaz. Vergiden başka rantın bulunmadığı Asya'da, "devlet vergilerinin esasta aynı olarak ödenen rantlardan ibaret oluşu, doğal olav düzenliliği ile veniden ortaya çıkan *üretim koşullarına bağlıdır*." Ve bu ödeme biçimi de, *eski üretim biçiminin devamını** sağlar."⁹⁹

⁹⁷ Aynı yapıt, s. 242.

⁹⁸ Aynı yapıt, s. 242-243.

⁹⁹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, 161. (Marx, bu sözleri, şu tümceyle tamamlıyor: "Osmanlı İmparatorluğunun ayakta kalmasının sırlarından birisi de

* İtalikler benim. —M.E.

Köylü ailelerin, pazardan bağımsız olarak kendi kendini ge-
çindirdiği hemen tam kendisine-yeterliliği, meta ekonomisi-
nin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve yoğunlaşmasına engel
oluşturur. “Ancak ürün fazlası meta halini alabilir ve hatta
bunun bir kısmı, ... belli bir miktarda aynı-rant biçiminde
devletin eline geçtikten sonra ancak meta halini alır.”¹⁰⁰
Burada rantın, aynı-rant biçiminde ödenmesi, eski üretim
biçiminin devamını sağlar. Aynı-rantın, para-ranta dönüş-
mesi için, “doğrudan üreticinin, geçim araçlarının büyük bir
bölümünü kendisi için üretmeye devam etse de, bu ürünün
belirli bir bölümü metalara dönüştürülmeli, metalar olarak
üretilmelidir.”¹⁰¹ “Önce arasıra, sonra azçok ulusal çapta or-
taya çıkan aynı-rantın para-ranta dönüşmesi, ticaretle, kent
sanayiinde, genel olarak meta üretiminde ve dolayısıyla para
dolaşımında önemli bir gelişmeyi öngörür.”¹⁰² Aynı-rantın,
ulusal çapta, para-ranta dönüşmesi, meta üretiminde ve pa-
ra dolaşımında belirli bir gelişmeyi öngördüğü gibi, para-rant
da üretim biçiminin niteliğini azçok değiştirir, ve üretim bi-
çiminin niteliğini çözüştürücü bir rol oynar. Asya biçimin-
de, rantların, aynı-rant olması, para-ranta dönüşmemiş bu-
lunması, bir yandan, meta üretiminde ve para dolaşımında
henüz önemli bir gelişme olmadığını ortaya koyduğu gibi,
bir yandan da, üretim biçiminin niteliğini azçok değiştire-
cek, eski üretim biçimini çözüştürecek en önemli etkenden
yoksun bulunduğunu ortaya koyar. Küçük köy toplulukları-
nın pazardan bağımsız kapalı birliği, köylü ailelerin tarım
ile ev elzanaatlarının kendine yeter birlikteliği, aynı-rant
temeli üzerinde, uzun yıllar parçalanmadan kalır.

SERMAYENİN İLKELE BİRİKİMİNİN ÖNKOŞULLARI

“Kapitalist toplumun ekonomik yapısı —*der Marx*—,
feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir.”¹⁰³
Dolayısıyla, Marx, *içsel* doğuşu açısından, feodal tarzdan ay-

budur.” Oysa imparatorlukta aşarın aynı olarak, çift-resmi ve bādhavā denen
vergilerin nakdi olarak ve sipahiye ödendiğini, yazımızın ikinci bölümünde, okur
görecektir.)

¹⁰⁰ Aynı yapıt, s. 384.

¹⁰¹ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, (*Kapitalist Rant Üzerine*, s. 243).

¹⁰² Aynı yapıt, s. 244.

¹⁰³ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 763.

rı bir başka üretim tarzının, kapitalizmin önkoşullarını ya-
ratmamış olduğunu belirtmiş olur. Durağan, kendi kendine
yeterli toplumların çözülüp ayrışarak kapitalizme dönüşmesi,
ancak kapitalizmin *dışsal* etkisi altında gerçekleştirilir. Feodal
toplumun ekonomik yapısı ise, bağrında birbirinin antitezi
olan iki şeyi, farklılaşmış kent ile kırsal ayrılığını taşır; kent
ile kırsal ayrılığı, meta değişimi ile ortaya çıkmış olan işbölü-
münün temeli olduğu gibi, bu antitezlerin hareketi de, ka-
pitalist üretimin önkoşuludur, meta üretimi ve dolaşımının
belli bir gelişme düzeyine ulaşmasını hazırlar.

Kapitalist sistemin yolu, doğrudan üreticinin, üretim
araçlarından mülksüzleşerek ücretli emekçi haline ve üre-
tim araçlarının da sermaye haline dönüşmesiyle açılır.
“Kapitalist sistemin yolunu açan esas süreç, emekçi-
nin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreç”tir,
bu süreçle, “bir yandan toplumsal üretim araçlarıyla yaşama
araçları sermayeye dönüşür, öte yandan da doğrudan üretici
olan kimse ücretli emekçiye dönüşür.”¹⁰⁴ Marx, buna, “il-
kel birikim” ya da “sermayenin ilkel birikimi” der, ve ilkel
birikimin, “üreticiyi, üretim araçlarından ayıran tarihsel sü-
reçten başka bir şey olmadığını” söyler. “Bunun ilkel bir bi-
çimde görünmesi, sermaye ve buna uygun düşen üretim bi-
çiminin, tarih-öncesi aşamasını teşkil etmesinden ileri ge-
lir.”¹⁰⁵

Kuşku yok ki, doğrudan üreticinin mülksüzleşmesi, ve
üretim ve yaşama araçlarının bazı kişilerin elinde toplan-
ması, tek başına bu, ne doğrudan üreticinin ücretli emekçi
haline gelmesi, ne de üretim araçlarının sermaye haline gel-
mesi demek değildir. Doğrudan üreticinin mülksüzleşerek,
kendisinin mülk haline (köle, serf, vb.) geldiği tarihsel ko-
şullarda, o, ücretli emekçi haline gelemes.

Bu nedenledir ki, doğrudan üreticinin “metamı, satabi-
leceği bir pazarın bulunduğu her yere götürebilen özgür bir
emek-gücü satıcısı haline” de gelmesi gerekir.¹⁰⁶ Dolayısıyla,
o, canlı emek-gücü taşıyıcısı olarak doğrudan üreticiyi, yani
emekçinin kendisini değil, onun emek-gücünü satın alacak

¹⁰⁴ Aynı yapıt, s. 753.

¹⁰⁵ Aynı yapıt, s. 753.

¹⁰⁶ Aynı yapıt, s. 753.

sermaye ile karşı karşıya gelmelidir. "... üreticiyi, ücretli işçi haline getiren tarihsel hareket, bir yandan bunların kölelikten ve loncaların koydukları bağlardan kurtulmaları"nı, ve öte yandan bu özgürleşmiş kimselerin "ancak kendi kendilerinin satıcısı haline gelmeleri"ni ve bunların emek-gücünü satın alacak para, üretim ve yaşama aracı sahiplerinin varlığını öngörür.¹⁰⁷

Doğrudan üreticiyi, üretim araçlarından ayıracak, ve onu ücretli işçi, üretim araçlarını da sermayeye dönüştürecek, bir para-servet birikiminin olması gerekir. Bu para-servet (para-sermaye), kapitalizm-öncesi üretim biçimleri içerisinde, esas olarak, tefecilik ve ticaret yoluyla sağlanır. Meta ekonomisinin geliştiği, para ekonomisinin azçok yaygınlaştığı yerde, ticaret ile tefecilik, toprak mülkiyetinden bağımsız bir para-servet birikimi sağlar. Bu para-servet, kendi kendine sermayeye (sanayi sermayesine) dönüşmez. Biriken para-servetin üretime bizzat girmesi, bir diğer anlatımla sermayeye dönüştürülmesi gerekir. Ancak böylece, para-servet, kâr amacıyla, meta üretmek için birbirinden farklı iki metal, emek-gücünü ve üretim araçlarını satın alarak, yani onları sermayenin unsurlarına dönüştürerek, meta üretimine girer ve dolayısıyla sermayeye dönüşür. Ama, bunun için, para-servet sahibinin, emek-gücü ve üretim araçları satın almayı istemesi yetmez; aynı zamanda, emek-gücünün ve üretim araçlarının meta haline gelmiş olması da gerekir. Loncaların, temasa geldikleri ticaret sermayesi, tüccar, "her türlü metayı satın alabilirdi, ama bir meta olarak emek satın alamazdı."¹⁰⁸ Üretim araçlarına sahip olabilmek için, lonca kuralları gereği, usta olmak gerekirdi. Ancak usta, üretim aracı sahibi olabilir ve atelye açabilirdi. Lonca kuralları, lonca ustasının çalıştırabileceği çırak ve kalfa sayısını sınırlayarak, onun kapitalist haline gelmesini önlediği gibi,¹⁰⁹ para-servet (para-sermaye) sahibi birisi de, para-servet sahibi olduğu için üretim aracı sahibi olamazdı.

Birikmiş para-servetin, sermayeye dönüşmesi için, bir

¹⁰⁷ Aynı yapıt, s. 753; ayrıca bkz: "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler", adı geçen yapıt, s. 120.

¹⁰⁸ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 386.

¹⁰⁹ Aynı yapıt, s. 386.

yanda, bu paramın doğrudan üreticiyi mülksüzleştirilmesi gerekirken, öbür yanda bu mülksüzleşen doğrudan üreticinin özgür ücretli işçi haline, bir başka anlatımla emek-gücü meta haline gelmelidir. Bu ise, tarihsel koşullara bağlıdır. Doğrudan üreticinin mülksüzleştirildiği her yerde ve zamanda, üretici, özgür ücretli işçi haline, emek-gücü meta haline gelmez. Bunun yanısıra, üretim araçlarının ve yaşama araçlarının da, sermaye haline gelmesi, gene tarihsel koşullara bağlıdır.

Loncalar, lonca ustasının, çalıştırdığı kalfa ve çırak sayısını sınırlayarak, onun kapitalist haline gelmesini önlediği gibi, üretim araçlarının sermaye haline, emekçinin ücretli işçi haline gelmesini de önlemiştir. Asya biçiminde, zanaat ustalığının, babadan oğula, kuşaktan kuşağa geçerek *kalt-sallaşması* gibi, feodal toprak mülkiyetine tekabül eden meslek örgütleri de, loncaya katılmayı, tekel haline getirerek katılaştırmıştır.¹¹⁰ İşyeri içerisinde işbölümü ya hiç bulunmaz, ya da olsa olsa güdük, raslansal ve dağınık bir düzeyde bulunur.¹¹¹ Loncalar, işyeri içerisindeki işbölümüne olanak vermediği gibi, çeşitli elzanaatlarını da tek bir işyerinde toplamaz.

Emek ise henüz kişiye aittir,¹¹² "tümüyle alınırsa, emekçi ve onun üretim araçları, salyangoz ile kabuğu gibi, yakın bir birlik içerisinde kalmışlar",¹¹³ emekçiyi üretim araçlarından ayırarak, emekçiyi bir ücretli işçi ve bu araçları sermayeye dönüştürme koşullarını yaratmamıştır.¹¹⁴

Anlaşıyor ki, kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmekle birlikte, feodal meslek örgütleri loncalar, —kapitalist üretimin gelişmesinin yanısıra bazı lonca ustalarının ve kalfaların kapitalist haline gelmiş olmasına karşın— kapitalist toplumun ekonomik yapısı loncalardan doğmamıştır. Loncalar, elzanaatlarının tarımdan ayrılmasına ve toplumsal işbölümünün sınırlı da olsa meydana gelmesine yardımcı olmuş,

¹¹⁰ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 368.

¹¹¹ Aynı yapıt, s. 384. (Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde (s. 46) şöyle derler: "Sanayide her meslek kolunun kendi içinde katıyen işbölümü yoktu.")

¹¹² Karl Marx, "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler", adı geçen yapıt, s. 46.

¹¹³ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 386.

¹¹⁴ Aynı yapıt, s. 386.

kapitalist üretimin hazır bulduğu meslek hünerini ve iş aletlerini geliştirmiştir, ama kapitalist üretim, loncalardan doğmamıştır. Loncalar, yukarıda gördüğümüz gibi, sermaye için gerekli para-servet birikimini yaratmamış, lonca ustası, üretim araçlarından ayrılarak, lonca emekçisi ücretli işçi haline, üretim araçları sermaye haline gelmemiştir.

TEFECİ VE TİCARET SERMAYESİ VE PARA-SERVET BİRİKİMİ

Para biçiminde ortaya çıkan servet, daha çok, “tefecilikle —özellikle toprak mülkiyeti üzerindeki tefecilikle— biriktirilen para, ve ticarî kârlarla biriktirilen taşınabilir servettir.”¹¹⁵

Kuşku yok ki, tefeci sermaye ve tüccar sermayesi, “kapitalist üretim biçiminden çok önce gelen ve toplumun çok farklı ekonomik biçimlerinde bulunan” sermaye biçimleridir.¹¹⁶ Ama bunlar, tek başlarına ele alındıklarında üretken değildirler, dolaşımdan doğar ve yalnızca dolaşıma aittirler; (ister sanayide olsun, ister tarımda olsun) üretime yatırılan sanayi sermayesinden bu yanlarıyla ayrılırlar. Bunun yanısıra, “bir yandan tüccar ve tefeci sermayesi, öte yandan sınıî sermaye [...] tek tip iktisadî olguyu yansıtırlar: bu olgu, kârla satmak için meta satın almak şeklinde, bir genel formülle ifade edilebilir.”¹¹⁷ Ama kapitalizm-öncesi sermaye biçimleri olarak tefeci sermayesi de, tüccar sermayesi de, meta satın alırlar ama, emek-gücü satın almazlar (ya da satın alamazlar). Dolayısıyla, ister para biçiminde olsun, ister ürün biçiminde olsun, yalnızca meta satın alırlar ve bu metalar, satın alındıkları biçimde satılırlar. Hammadde olarak aldıkları metayı, hammadde olarak, mamûl madde olarak aldıkları metayı mamûl madde olarak, para olarak aldıkları metayı para olarak satarlar, daha fazla fiyatla satmak için, kâr etmek için satın almakla birlikte, bu sermaye, hiç bir şekilde üretime girmez, dolaşım içerisinde kalır. Bu nedenle, emek-gücüne ve üretim araçlarına gereksinme

¹¹⁵ Karl Marx, “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”, adı geçen yapıt, s. 56.

¹¹⁶ Karl Marx, *Capital*, v. III, Progress Publishers, Moscow, s. 593. (Pasaajlar, Sol Yayınları arasında bugünlerde yayınlanacak olan Alaaddin Bilgi çevirisinden alınmıştır.)

¹¹⁷ V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 164.

duymazlar. Sanayi sermayesi ise, kapitalizm-öncesi bu sermaye biçimlerinden özünde ayrılır. Gerçi o da, kârla satmak için meta satın alır ama, metaları, emek-gücü ve üretim aracı olarak satın alır, onları olduğu gibi satmaz, üretim süreci içerisinde, biçimlerini başkalaştırarak, yani metalara dönüştürerek satışa sunar.

Tefeci ve tüccar sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki bu farklılık, ilk ikisinin dolaşımdan doğduğu gibi yalnızca dolaşıma ait olması, sonuncusunun ise üretime girmesi, bu sermayeleri özleri bakımından olduğu kadar, tarihsel konumları bakımından da birbirinden ayırır. Ürünlerin hiç değilse bir kısmının metalara dönüştüğü ve paranın, meta ticaretinin gelişmiş bulunduğu yerlerde, ve onun yanısıra doğan tefeci sermaye, ikiz kardeşi ticaret sermayesi gibi toplumun çok farklı ekonomik biçimlerinde bulunur, ve bir başka anlatımla, tüccar ve tefeci sermayesi, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinde ortaya çıkar, “sanayi sermayesinin oluşumundan önce gelir, ve mantıken, bu oluşumun zorunlu öncülüdür.”¹¹⁸ “Ama kendi başlarına* ne tüccar sermayesi, ne de tefeci sermayesi, sınıî sermayenin (yani kapitalist üretimin) doğuşu için yeterli öncülü temsil etmezler.”¹¹⁹

Tefeci sermaye, üretim biçimini değiştirmez; ama üretim biçimi üzerinde etkisi farklıdır. Ya, üretim tarzına kene gibi yapışır, kanını emer, onu bitkinleştirir, üreticilerin artı-emegini soğurarak, onları yoksul düşürür, ama üretim biçimini değiştirmez, ve yeniden-üretim giderek daha acınacak koşullar altında devam eder. Ya da, tefeci sermaye, emek araçlarına elkoyarak, yani emek araçlarının sahiplerini mahvederek, onları mülksüzleştirir, bir başka anlatımla yeniden-üretim mülkiyet biçimlerini yıkıp dağıtır, ve bu ölçüde de devrimci bir rol oynar. Tefeci ve tüccar sermayesi, bir yandan üretim araçlarının dağılık olduğu yerde para-serveti merkezileştirerek, toprak mülkiyetinden bağımsız bir para-servetin yaratılmasına olanak sağlayarak, ve öte yandan emek araçlarına elkoyarak, sanayi sermayesinin önkoşullarını geliştirmede güçlü bir kaldıraç rolü oynar.¹²⁰

¹¹⁸ V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 164.

¹¹⁹ Aynı yapıt, s. 165.

* İtalikler benim. —M.E.

Bizim için sözkonusu olan, tefeci ve tüccar sermayesinin, sanayi sermayesine dönüşüp dönüşmemesidir. Tefeci ve tüccar sermayesi, *kapitalizme öngelen dönemde*, bir yandan toprakbeylerinin yıkımına ve üreticilerin yoksullaşmasına, öte yandan para-servetin (para-sermayenin) yoğunlaşmasına yolaçmakla birlikte, “bu sürecin, Batı Avrupa’da olduğu gibi, eski üretim tarzını ne ölçüde ortadan kaldıracacağı, ve onun yerine kapitalist üretim tarzını geçirip geçirmeyeceği, tümüyle, tarihsel gelişme aşamasına ve bu aşamaya eşlik eden koşullara bağlıdır”.¹²¹ Marx’ın, tefeci sermayenin, feodal toplumda da, Batı Avrupa’da olduğu gibi, *her zaman* ve her durumda, eski üretim tarzını kaldıracağı, ve yerine kapitalist üretim tarzını geçireceği görüşünde olmadığı açıktır. Tefeci sermaye, feodal beyleri zayıf düşürür, ama eski üretim biçimi hâlâ devam edebilir; küçük üreticilerin artı-emeğini, üretim biçimini değiştirmeksizin, ele geçirebilir. Tefeci sermaye, sanayi sermayesini yaratmaz, ancak, tarihsel gelişme aşamasının sanayi sermayesine geçişin koşullarını hazırladığı yerde, sanayi sermayesinin önkoşullarını geliştirmede güçlü bir rol oynar. Buna karşın, “asya üretim biçimleri içersinde tefecilik, ekonomik çöküntü ve politik yozlaşmanın dışında, herhangi bir etki göstermeksizin uzun süre devam edebilir.”¹²² Bunun nedenlerini, Marx, bize açıklamadığı gibi, tefeci sermayenin, örneğin Hint topluluklarında, doğrudan üreticiyle ne ölçüde karşı karşıya geldiği de bizim bilgimiz dışında kalıyor. Esasen, burada, tefeci sermayenin, özellikle kendi kendine yeterli köylü aileleriyle, geniş ölçüde, karşılaşmamış olması gerekir. İngilizlerin egemenliğinde, Hindistan’ın bazı bölgelerinde, köy topluluğunun ortaklaşa toprağını, toprağın esas sahibi ryota (hintli köylüye) kiralayan, ve kirasını ödeyemediği zaman, yüzyıllardan beri kendisinin olan toprağını elinden alan yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, ryotlar, tefecinin eline düşecek, ve büyük ölçüde ryot toprağını tefeci ve vurguncular ele geçirecektir. Ama, İngiliz egemenliğinden önce, toprakların mülkiyetinin köy topluluğuna ait ol-

¹²⁰ *Capital*, v. III, s. 610.

¹²¹ Aynı yapıt, s. 593-594.

¹²² *Capital*, v. III, s. 597.

duğu dönemde, tefecinin, köylünün özel mülkiyeti haline gelmemiş bulunan toprakları ele geçirmesi, ve yeniden-üretim mülkiyet biçimini dağıtması olanaksızdır. Olsa olsa, tefeci sermaye, köylü ailesinin, artı-emeğinin bir kısmını ele geçirerek, onun gerekli emeğinin sınırlarını daha da daraltır.

Aslında, Hint topluluklarında, iddihar (para-yığma) daha önemli bir yer tutmaktadır, ve bu nedenle, iddiharcı, burada, genellikle, tefeciye dönüşmemiştir. “Para-yığmanın bu ilkel biçimi, geleneksel üretim biçiminin sabit ve sınırlı bir aile çevresi gereksinmelerini karşılamak için sürdürüldüğü topluluklarda devamlılık kazanır. Asya halkında, özellikle Hintlilerde durum böyledir. ... Hintliler paralarını gömerler...”¹²³ Marx, meta üretimi ne kadar az gelişmişse, iddiharın (para-yığmanın) önemini o kadar büyük olduğunu belirtir.¹²⁴ “Para-yığmanın, ... zenginliğin nihaî bir amaç teşkil ettiği Asya’da ve özellikle Hindistan’da, altın ve gümüş metalleri, en uygun deyimle, gömülerin estetik biçimlerinden başka bir şey değildir.”¹²⁵ Ziyet ve süs eşyasına dönüşen altın ve gümüş metaller, para olmaktan çıkarlar, ve para-sermayeyi de oluşturamazlar. Çünkü, iddiharcılar, ancak tefeciye dönüştükten sonra önem kazanmışlardır. Üst-tabakaların müsrif mensupları ya da toprakbeyi, her şeyi satın almak (ve bu arada borçlarını ödemek) için tefeciden para alır; küçük üretici, toprakbeyine ve devlete ödemek zorunda olduğu rantları ve vergileri (bunlar nakdi ödemeler olduğu sürece) ödemek için tefeciden para alır — her ikisi de, tefeciden sermaye olarak para değil, para olarak para istemişlerdir. Ama tefeci, onlara borç olarak verdiği paranın faizi aracılığıyla, bu birikmiş parayı para-sermayeye çevirmiştir. Asya’da gördüğümüz altın ve gümüş metaller, ziyet ve süs eşyası olarak para olmadığı gibi, bunu şu ya da bu şekilde yağın iddiharcı da, bir servet sahibi olmakla birlikte, tefeci olmadığı sürece, bunu, para-sermayeye çevirmemiş sayılır. Asya biçiminde, tefeciliğin, ülkede

¹²³ *Kapital*, Birinci Cilt, s. 152.

¹²⁴ Bkz: *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, s. 174; *Capital*, v. III, s. 598-599.

¹²⁵ Aynı yapıt, s. 174-175.